

EEN AANBLIK EENIG IN ZYN SOORT
Mattheus van Delden in Tirol
en in het noorden van Italië
1868

M.L. Hansen (ed.)

EEN AANBLIK EENIG IN ZYN SOORT

**Mattheus van Delden in Tirol en in het noorden van Italië
1868**

© Uitgegeven door STRENG, Epe 2010

Alle rechten voorbehouden. Niets aan deze uitgave mag op enige manier verveelvoudigd of openbaar gemaakt worden, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inhoudsopgave

Inleiding	7
Kaart	9
Route overzicht	10
Het reisverslag	11
Gebruikte literatuur	68
Index	69

Inleiding

Mattheus van Delden (1826-1906) maakte de reis naar Tirol en Italië met Van Rijswijk, deze was een broer van Mattheus' zwager Martijn van Rijswijk, weduwnaar van Aleida Catharina van Delden. Mattheus was in 1868 nog ongehuwd. Hij was zeepzieder in zijn geboortestad Deventer. Zijn familie woonde verspreid, onder meer in Arnhem en in Zürich. Zeer waarschijnlijk was het zijn neef Johann Georg van Delden en diens vrouw Emma Catharina Barth die hij in Zürich had willen treffen.¹

Zoals Van Delden al in de eerste regels van zijn reisverslag duidelijk maakt was hij een enthousiast reiziger. Toen hij de reis naar Tirol en Noord-Italië ondernam, was hij meer dan eens in het Rijndal geweest en had hij de Duitse gebergten Harz en Taunus doorkruist. Na heuvels en bergen werd hij aangetrokken door de rotsmassieven van de Alpen, de kennismaking beviel hem zo goed dat hij na deze reis nog vaker naar de Alpen ging.²

Onderweg maakte Van Delden onder andere gebruik van de bekende reisgidsen van Karl Baedeker. Voor het aangeven van de hoogte van de temperatuur wordt zowel de schaal van Réaumur als van Fahrenheit gebruikt.

Op de omslag van het reisverslag schreef Mattheus van Delden:

Tijrol
en
Noordelyk Italie
1868.

Van Delden begint zijn verslag met een routeoverzicht en een titelpagina waarop hij schreef:

Herinnering
aan
eene reis door Tijrol
en
Noordelyk Italie
in
1868

Het reisverslag is rijk geïllustreerd, zowel met gedrukte prenten als met foto's die vermoedelijk door Van Deldens reisgenoot genomen zijn. De onderschriften van de prenten zijn gedrukt maar de foto's - waarvan sommigen nogal beschadigd zijn - zijn zonder aantekeningen gebleven. De illustraties zijn zonder paginanummering tussen de tekstbladen gevoegd.

De pagina met de reisroute en de titelpagina heeft Van Delden geen paginanummer gegeven. De eerste pagina van het reisverslag is ongenummerd, de volgende pagina's zijn genummerd van 2 tot en met 138.

1 Moussault, *Het geslacht Van Delden*.

2 Hansen, *Herinneringen aan Duitsland*. Hansen, *Tal van bergen en bosschen*. Hansen, *Een waarlyk prachtig landschap*. Hansen, *Onbeschryfelyk grootsch*. Hansen, *Wildromantisch*. Hansen, *'t Is eene tooverwereld*.

Voor de transcriptie golden de volgende regels:

- De spelling, interpunctie etc. zijn vrijwel zonder wijzigingen overgenomen. Ook de ongebruikelijke plaatsing van komma's is gehandhaafd. Duidelijke verschrijvingen zijn verbeterd.
- De onderstrepingen zijn gecursiveerd.
- De oorspronkelijke paginanummering staat tussen [vierkante haken].
- De namen van personen zijn zoveel mogelijk in nationale en internationale biografieën opgespoord. Maar niet altijd bleek dat mogelijk, zodat daar toelichting ontbreekt.
- Onleesbare teksten zijn vermeld als < -- > en slechtleesbare teksten staan eveneens tussen <punthaken>.

Kaart

Route overzicht

1868			Bladzijde
Zaterdag	11 July	Arnhem	1
Zondag	12 „	Arnhem	2
Maandag	13 „	Spoor tot Darmstadt	3
Dingsdag	14 „	Spoor tot München	5
Woensdag	15 „	München	7
Donderdag	16 „	Tegernsee - Bad Kreuth	13
Vrydag	17 „	Hohensee - Jenbach	16
Zaterdag	18 „	Zillerthal	22
Zondag	19 „	Zillerthal - Zell	28
Maandag	20 „	Innsbrück	30
Dingsdag	21 „	Brennerpas - Innsbrück	36
Woensdag	22 „	Ober-Innthal - Pitzthal	39
Donderdag	23 „	Pitzthal - St. Leonard	42
Vrydag	25 „	Pitzthal - Landeck	48
Zaterdag	25 „	Landeck - Ober Innthal - Finstermünzpas	49
Zondag	26 „	Stelvio-pas - Bornico	54
Maandag	27 „	Stelvio-pas - Spondinig	64
Dingsdag	28 „	Vintschgau dal - Méran	68
Woensdag	29 „	Méran	72
Donderdag	30 „	Etsch-dal - Botzen - Riva	77
Vrydag	31 „	Lago de Garda - Verona	81
Zaterdag	1 Augustus	Verona - Venetie	87
Zondag	2 „	Venetie	92
Maandag	3 „	Venetie	96
Dingsdag	4 „	Venetie	100
Woensdag	5 „	Bergamo - Lecco	103
Donderdag	6 „	Lago di Como	107
Vrydag	7 „	Milaan	111
Zaterdag	8 „	Lago-Maggiore - Isola Bella	117
Zondag	9 „	Lago-Maggiore - Bellinzona	120
Maandag	10 „	S. Bernardino-pas - Via-Mala - Chur	123
Dingsdag	11 „	Ragatz - Bad Pfäfers - Zürich	130
Woensdag	12 „	Zürich	134
Donderdag	13 „	Tehuisreis	137

Het reisverslag

Herinnering
aan
eene reis door Tijrol
en
Noordelijk Italie
in
1868

Op myne vroegere uitstapjes naar den Harz, naar Belgie, en langs den Ryn, het Ahrthal en andere, had ik met zooveel genot de heerlyke bergpartyen bewonderd, dat de wensch in my levendig werd, om de meer hooge bergstreken, in midden of zuidelyk Europa te leeren kennen.

Die vroegere reisjes, hadden my betrekkelyk, slechts heuvelen te aanschouwen gegeven, en wenschte ik bergen, in den waren zin van 't woord te zien. Naar Tyrol ! naar Zwitserland ! Ziedaar de wensch, die immer levendig by my bleef.

Eindelyk mogt ik zoo gelukkig zyn eenen reisgenoot te vinden, in mynen zwager van Rysewyk. Wy kozen Tyrol, omdat Zwitserland hem van vroeger bekend was en vertrok ik Zaterdag

11 July 1868, om 10 uur per spoor naar Arnhem om mynen reisgenoot aftehalen, en verder met [2.] plan, om daar eerst, de tentoonstelling van nyverheid te bezoeken, en verder nog eenige preparatiën voor de reis te maken. Deze expositie heeft hoofdzakelyk haar ontstaan te danken gehad, aan D^r Le Mulder, president van het Departement Arnhem, der Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van Nyverheid, die met behulp van Arnhem's ingezetenen, eene, inderdaad, fraaye collectie voorwerpen, op 't gebied van Nyverheid, uit alle streken van Nederland, by elkaar had weten te verzamelen, in een groot gebouw op 't Velperplein. Ik bragt er een paar aangename uren door, en deed my zelve de belofte, den volgenden dag er langer te vertoeven.

Zondag 12 July, verfrischte ik my al vroegtydig, door een heerlyk Rynbad en begaf my weldra, naar het tentoonstellingsgebouw. De toevloed van bezoekers was er met den zondag, zoo groot, dat de reeds warme atmosfeer, die er heerschte, daar door aanmerkelyk verhoogd werd.

Ook nu was de indruk, der verschillende ten[3.]toongestelde voorwerpen, zeer gunstig.

S'avonds bezocht ik met van Ryzewyk, den tuin van Musis-Sacrum, waar zich de Muzyk der Huzaren, onder directie van den kapelmeester Rudersdorf deed hooren, en werd dit besloten met een fraay vuurwerk.

Maandag 13 July vingen wy de groote reis om 10,20 uur aan, nadat ik my weder eerst door een rynbad geprepareerd had, en verlieten wy Arnhem, en korte oogenblikken later, ons vaderland, met het doel om dien dag door te sporen naar Mainz.

Tot Keulen hadden wy zeer aangenaam gezelschap aan D^{or} Kronenberg uit Arnhem, die met zyn' neef, voornemens was, eene tournée door Zwitserland te maken, doch eerst eenigen tyd te Keulen wenschte te vertoeven. Na een kort oponthoud spoorden wy dus alleen, het heerlyke Ryndal verder in. Met groot genoegen, zag ik de my bekende punten terug, zooals het Zevengebergte met den Drachenfels, Nonnenwerth, Rolandseck, Remagen, met de Apollinariskerk, en zoo vele andere, die als in een panorama voorbyvlogen. [4.] De hitte was drukkend, op de hoogte van Andernach, gaf een zware donderbui met geweldige stortregens, eene heerlyke verfrischung en kwamen wy daarna al spoedig te Coblenz. Tot hiertoe was my de Ryn van vroeger bekend. Het nu volgende gedeelte tot Bingen is het fraaiste eind die rivier, voorzoover ze op Duitsch grondgebied stroomt. Jammer! dat de spoorrytuigen, alleen een vluchtige aanschouwing veroorloven. Doch volgens te voren beraamd plan, hadden wy besloten ons onder weg zoo weinig mogelyk op te houden, om later geen tyd te kort te komen voor verder afgelegene plaatsen.

Om 8½ uur te Mainz komende, vonden wy daarin ook aanleiding, om nog door te sporen tot Darmstadt, waar we nu 9½ uur, onze intrek namen, in het Hotel Köhler, dat zeer goed en in de onmiddelyke nabyheid van het station bleek te zyn, terwyl wy na 9 uren onophoudelyk sporens, met groot genoegen onze legerstede opzochten.

Reeds zeer vroeg waren wy Dingsdag

[5.] *den 14 July*, uit de veêren, om, zoo mogelyk, vóór ons vertrek te zeven uur, de stad nog eens door te wandelen. Deze is ruim gebouwd. De Rynstraat, die zeer breed en 10 minuten lang is, loopt op een groot plein uit, waarop zich het standbeeld van den Groothertog Ludwig I³, op een 134 voet hooge zuil verheft.

In de straten, die buiten om de stad loopen en die men ter onderscheiding boulevards zoude kunnen noemen, ziet men voor alle huizen, meer of minder fraaye tuinen met yzeren hekken.

Achter eenvolgens spoorden wy nu langs Heidelberg, Brücksal en Stuttgart, waar we spoorweg-rytuigen, volgens Amerikaansch model kregen; met een' doorgang in de lengte door ieder wagen, die regts en links, banken hebben, met beweegbare ruggen voor twee personen. Men kan dus, onder het ryden van het eene rytuig, in het andere over stappen. Deze wagens aan weerszyden met zeven raamtjes, geven oneinig beter [6.] gelegenheid tot uitzien, dat vooral van Stuttgart tot Ulm, ons heerlyk te stade kwam, by het passeeren, der prachtige Schwabische Alpen. Op de hoogten van Geislingen worden de bergpartyen, zoo wonderfraay dat we, met verlof van den conducteur, ons tusschen de rytuigen op de bordessen begaven, om nog beter te kunnen genieten. Achter Ulm wordt het landschap weder vlak. Men bereikt over Augsburg het hooge bergplateau van Ober-Beijeren, en kwamen wy s'avonds om 8 uur te München.

Onze intrek namen wy in 't Hotel Bayrischer Hof aan de Promenade-Platz, dat 147 kamers telt en zeer goed en niet duur is. Op het plein bevinden zich verscheidene standbeelden.

Na twee dagen onophoudelyk gespoord te hebben voelden wy groote behoefte, aan eenige beweging, en wandelden een poosje door de, met gas verlichte straten, onder het genot van eene cigar, welke weelde in de eetzaalen der meeste Hotels verboden is.

Na eene verkwikkende nachtrust begonnen wy

[7.] *Woensdag 15 July* al vroegtydig, onze wandeling door de stad, die fraay en ruim gebouwd is, en aan de Isar ligt, zy telt 166000 inwoners. Allereerst bezochten wy de H Drievuldigheidskerk in de Pfandhausstrasze, die weinig bezienswaardigs heeft⁴, daarna de Maximiliaans Platz, een groot plein, met onafzienbare ryen genommerde kramen, in aanbouw, voor de aanstaande mis⁵, daarna de Carolinen platz, een rond plein met een 100 voet hooge Obelisk, uit veroverd geschut gegoten, ter herinnering aan de 30000 Beyeren die in de Russische oorlog sneuvelden.⁶

Wy bereikten nu de Glyptothek, eene nabootsing der oud-grieksche bouworde⁷, in Ionischen styl, met een portiek van 12 kolommen en vele marmeren standbeelden.

Twaalf opvolgende zalen: die een vierkant plein omringen, bevatten ieder een verschillend kunstdydkperk van Egyptische - Romeinsche en andere antieke beelden, waarmede de versiering der Plafonds in overeenstemming is, en vooral voor oudheidkenners en beeldhouwers van groot belang mag geacht worden.

[8.] Op onze verdere wandeling passeerden wy eene nieuwe polytechnische school in aanbouw met 63 ramen in front, en bereikten toen de oude Pinakothek, die 1300 schilderstukken, uitsluitend van oude meesters te aanschouwen geeft, in iedere zaal een aparte school, waarby de oud-Nederlandsche kunst, in ruime mate vertegenwoordigd is. In de hoofdzal hangen alleen schilderyen van Rubbens⁸, 48 in getal. Jammer dat wy niet over meer tyd te beschikken hadden, daar wy zooveel schoons als in passant moesten bezien.

Van den portier der Glyptothek hadden wy vernomen, dat de nieuwe Pinakothek, ofschoon op woensdag gesloten, met behulp eener extra fooy, somwylen geopend wordt, en had dit middel eene probate uitwerking. Men ziet er alleen schilderyen van nieuwere meesters. Ook dit gebouw biedt ontzaghelyk veel schoons, onder anderen, schilderwerk op porceleinen borden, alle copien [9.] van de voornaamste stukken, der oude Pinakothek uitmuntend uitgevoerd. Eene zaal met landschappen uit

3 Ludwig I (?-1830). Groothertog van Hessen-Darmstadt.

4 De Drievuldigheidskerk, een barokke centraalbouw, werd tussen 1711 en 1714 gebouwd.

5 Mis: Messe, jaarmarkt.

6 De bronzen obelisk op het Carolinaplein was 32 meter hoog en werd opgericht ter herdenking van de 30.000 gevallen in de Russische oorlog in 1812.

7 De Glyptothek werd tussen 1816 en 1830 gebouwd.

8 Peter Paulus Rubens (1577-1640). Vlaams barokschilder.

Griekenland, van Rottman⁹, door eigenaardige verlichting goed uitkomende. In die zaal heeft men namentlyk een houten plafond op kolommen aangebragt, tot op 2 à 3 ellen van 't glazendak en even-zoo ver van de wand. Onder dit plafond staat de toeschouwer, in half-donkeren, terwyl op de schilderyen het volle licht valt.

Op de Carolinenplatz teruggekomen, namen we nu een droschke, om de stad verder te bezigtigen. Na een onzer reiswissels ingecasseerd te hebben, by de firma Roon Frölich C^o bezochten we achter-eenvolgens, de fraaye Theatinerkerk¹⁰, en langs het Paleis rydende, de Ludwigkerk¹¹, waarvan het dak bedekt is, met gekleurde tegels, die allerhande figuren vormen, dat op verscheiden kerken in München gevonden wordt, en veel overeenkomst, met een tapyt heeft.

[10.] De Siegenthor, een fraaye Triumschboog¹² waarboven, een gegoten yzeren groep, die de Bavaria op een, met leeuwen bespannen, zegekar voorstelt. Deze boog staat aan 't eind der Ludwigstrasse, en reden wy nu regts nu, buiten de stad, door het Engelsche park, en sloegen de Maximilianstrasse, de voornaamste straat van Munchen weder in, naar de Allerheiligenkerk, of nieuwe Hofkapel, uit-muntende door eene ryke collectie van marmer.¹³ Thans was het Hofbraühaus aan de beurt, beroemd wegens het beste beijersche bier, dat daar gedronken wordt, uit dikke steenen potten, in den vorm onzer hollandsche inlegpotten, en ongeveer even groot, die men daar Macskrug noemt. Het bier was in tusschen uitmuntend, zooals men het in Nederland nooit te proeven krygt.

Geheel verfrist reden we daarna weder verder, en wel naar het Nationaal Museum in de Maximilianstrasse, tegenover het regeringsge[11.]bouw. Men ziet er, eene ryke verzameling van antikwiteiten, die betrekking hebben op Beijeren, en 't Vorstelyk huis; over 't geheel wat eentoonig voor een vreemdeling, die geen historicus of oudheidkenner is.

Weder voortrydende, passeerden wy aan het eind der straat, de Maximilian brug over de Isar, bezigtigden de voorstad Au met de fraaye Mariahilf-Kerk¹⁴, en keerden over de Reichenbachbrug, in de stad terug, reden door een digter bebouwd gedeelte, langs de Victualien Markt en de Koornbeurs of Getruidehalle naar de Frauenkirche en daarop naar de Basilica kerk, geheel aan de andere kant der stad, niet ver van de Glyptothek. Deze kerk is een prachtig gebouw¹⁵, zeer ruim; aan de eene zyde woonden wy den doop van twee kinder by en was men intusschen aan de andere zyde bezig met schoonmaken en schrobben, zonder dat dit in't minst hinderde. Wy namen hier afscheid van onzen geschikten koetsier en wandelden naar het Engelsche koffyhuys [12.] op de Dultplatz, waar we eenige oogenblikken aangenaam in den tuin gingen uitrusten.

Na de table d'hôte, die om vyf uur, in ons hotel plaats vond, kwam ons rytuig weder voor, waarmede wy naar de Bavaria en de Ruhmes Halle reden, die ½ uur buiten de stad liggen. Deze Bavaria¹⁶, een groot metalen beeld, is 54 voet hoog en tot aan de spits van den opgeheven arm 66 voet. Een nette ijzeren wenteltrap, loopt binnendoor tot in de kop, waar plaats is voor 6 personen, terwyl kleine venstertjes, de fraayste vergezigten aanbieden. 't Was er echter stikkend warm, omdat de zon, den geheelen dag op het metaal geschenen had, waarom ik maar spoedig weder naar beneden klom.

De Ruhmeshalle, achter de Bavaria is een halfronde zuilengang in dorischen styl met 76 bustes van beroemde Beyerren.¹⁷ In de stad teruggekomen, begon den avond te vallen, en lieten wy ons aan het Hoftheater afzetten. De representatie was reeds begonnen en duurde maar tot half negen, zoodat wy [13.] voor den verderen avond, tyd hadden een paar van de meest gerenommeerde koffyhuizen te gaan

9 Niet nader getraceerd.

10 De Theatinerkerk uit 1663-1688 in barokstijl, met een hoge koepel.

11 De Ludwigskerk werd tussen 1829 en 1839 gebouwd in Italiaans-romaanse-stijl.

12 De Boog van Constantijn te Rome was het voorbeeld van de Siegestor die 24 meter breed en 20 meter hoog was, en die tussen 1843 en 1850 werd gebouwd.

13 In de basilica Allerheiligen-Hofkerk, in Byzantijns-romaanse stijl gebouwd tussen 1826 en 1837, rustten de bogen op zuilen van veelkleurig marmer met vergulde kapitelen. Ook de wanden waren met veelkleurig marmer ingelegd.

14 De in vroeg-gotische stijl gebouwde Mariahilfkerk werd tussen 1831 en 1839 gebouwd.

15 De vijf-beukige basilica van de heilige Bonifatius werd tussen 1835 en 1850 gebouwd naar het voorbeeld van Italiaans oud-christelijke basilica's.

16 De kolosfiguur met een leeuw werd in 1850 gegoten. In de sokkel van 30 meter hoog waren 72 treden, om tot in de kop van het beeld - 16 meter hoger - te komen besteed men een wenteltrap van 58 treden.

17 De Ruhmeshalle werd tussen 1843 en 1853 gebouwd. Er stonden 80 bustes van verdienstelijke Beieren.

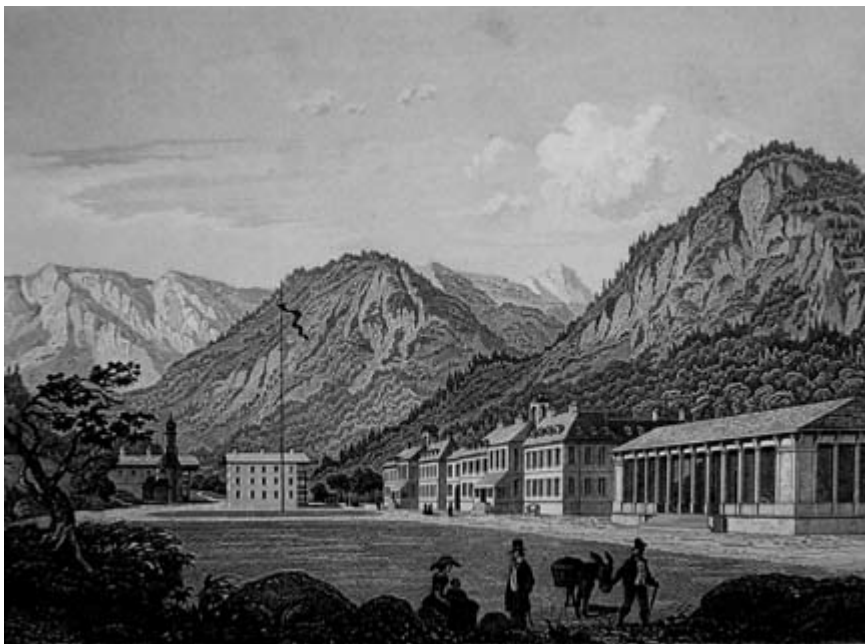
zien. 't Café Maximilian en 't Café Vier Jahreszeiten, beide digt by het theater.

Gaarne zouden wy langer tyd in München gebleven zyn, om meer omstandig, het vele merkwaardige, dier fraaye stad te bezien, doch strookte dit niet, met ons reisplan en vertrokken wy

Donderdag 16 July s'morgens om half acht per trein naar Holzkirchen. De spoor loopt geheel door bosschen, die hoegenaamd, geene uitzigten, aanbieden. Wy verlieten er de trein en gingen onmiddelyk om 9 uur per omnibus verder. Het landschap neemt langzamerhand een ander karakter aan, men nadert de Alpen, zoodat we te 10½ uur te Gmund tusschen de bergen waren, met het uitzigt op de liefelyke Tegernsee die 1½ uur lang, en ½ uur breed is, en in een krans van groene bergen ligt, terwyl de chaussée, in de volle lengte, digt langs den oostelyken oever loopt.

Tegernsee. (Zwart-wit prent)

Bad Kreuth. (Zwart-wit prent)

[14.] De ligging van het dorpje Tegernsee met de vroegere abdy, op ongeveer halfweg, en waar om 11 uur omgespannen werd, is inderdaad zeer mooy. By Rottach verlieten we den oever van het meer weder, en klommen langzamerhand tot aan het dorpje Kreuth met eene schilderachtige kerk, waarna zich het dal der Weissach, zeer vernaauwt en kwamen wy nu 1 uur aan het eenzame wildbad Kreuth dat in eene diepe dalkom opgesloten ligt (2911 voet). Dewyl de table d'hôte genoegzaam afgeloopen was werden wy uitgenoodigd, nu aan eene aparte tafel te eten, in eene zeer sombere billardkamer. Het gezelschap scheen hoofdzakelyk uit hogere dienstboden, kameniers, onzen conducteur, en ander personeel te bestaan. Het eten was echter uitmuntend en goedkoop, slechts f 1.= inclusief de wyn. Na het diner gingen we de courzaal, de molkenanstalt en verder de omgeving van het badhuis zien. Een onzer reisgenooten van s'ochtends, had de beleefdheid, ons een eind weegs, het dal der [15.] Weissach verder in, te begeleiden. Dit riviertje loopt onstuimig tusschen hoge bergen over een steenachtig bed, en zagen wy toen de eerste sneeuw hoog boven ons op enkele bergen, en keerden langs de bron terug die met een gedenksteen, en de buste van Koning Max I¹⁸ prykt.

Om 5 uur verlieten wy in eene volgepropte postwagen het badplaatsje. De weg gaat nu 2 uur lang, zeer steil opwaarts, langs de Weissach, doch konden wy door aanhoudende regen, maar weinig van de fraaye bergpartyen zien, totdat we eindelyk de Achener pashoogte bereikt hadden. Hier gaat het snel bergaf door diepe kloven en dalen, en kwamen wy om 6½ uur, langs het Oostenryksche grenskantoor over het riviertje de Ache, Tyrol binnen. Om 8 uur waren we te Achenkirch, en daar het inmiddels weder droog geworden was, lieten wy ons, met een open rytuigje, door het Achendal naar Hotel Seebank, by de Scholastien aan de Achersee brengen. Van het balkon der [16.] eetzaal, welke zich in een apart huis bevindt genoten wy by eene heldere lucht, een prachtig uitzigt op het trotsche meer, dat als een donkere spiegel, tusschen hoge rotsgevaarten ingeklemd, de heldere sterrelucht weerkaatste.

Ansicht am Achensee. (Zwart-wit prent)

Vrydag 17 July was s'morgens om half zes alles in diepe nevel gehuld. Ik had er dus weinig satisfactie van, dat ik vroeg ontwaakt was, en bekeek toen tot afleiding het ameublement myner slaapkamer; het nimmer mankeerende wywaterbakje met het crucifixs boven het ledikant, de heiligentaferreelen aan den wand, de groote karaf, die met het heerlyke koude Tyroler-bronwater gevuld, tegelyk voor lampetkan dient, altemaal zaken die men in Tyrol allerwege terugvindt, even als het miniatuur raam dat naauwelyks een el in 't vierkant er op berekend is, om zo weinig oppervlakte mogelyk, aan de sneeuwvallen, en vreesselyke stormen, aan te bieden toen myne aandacht [17.] onverwacht geboeid werd, door een van de fraayste luchtverschynsels, die slechts denkbaar zyn. De geheel bovenste en de

18 Maximiliaan I Joseph (1756-1825). Koning van Beieren.

alleronderste laag van den nevel waren verdreven, de toppen der bergen, tintelden in de volle zonneschyn, en het geheele meer was zichtbaar, als of het eene oppervlakte van blaauw glas was, terwijl in het midden de dikke nevelsluyer hing, die al spoedig daarop geheel verdween, zoodat het landschap in het prachtigste zonlicht flikkerde. Wy ontbeten op het balcon met het meer in de volle lengte voor ons, en vertrokken om 8½ uur, met een roeyboot, voornemens zynde om het geheel, over te steken, volgens landsgebruik, geroeid door een Tyrolerin.

Parthie am Achenentalersee. (Zwart-wit prent)

Het watervlak ligt 2939 voet boven de zee, en heeft eene afwisselende diepte van 1800 tot 3000 voet. Hemelhooge bergen dalen aan de westzyde loodregt in 't water af. Aan de Oostzyde is de helling iets glooyender, althans iets verder van 't water verwyderd, zoodat er [18.] plaats blyft, voor een zeer smalle ryweg. In 1755, gedurende de groote aardbeving te Lissabon, zonk het water plotseling vier voet weg, en bereikte eerst na 24 uur zyn gewone peil weder. Wy lieten het schilderachtig gelegen Portisau regts liggen, en kwamen na ruim een uur roeyens, te Buchau, aan het zuideinde van het meer, met het uitzigt op eene fraaye waterval. De hitte was drukkend geworden, en gaarne wenschten wy een rytuig te huren, doch was er geen te bekomen. Na ½ uur wachtens in een boerenhuis, gelukte het ons een stelwagen magtig te worden, en hotsten wy daarmede door naauwe bergkloven, langs huizen en water molens, in 't genot van de allerprachtigste natuur, bergafwaarts. Aan de Keiler (Gehucht) Manrach werd een oogenblik halt gehouden, om een glas tyroler wyn te drinken, die volgens landsgebruik in karaffen zonder stoppen wordt voorgezet, en uit bierglazen, meestal met water, aangelengd word gedronken. De wyn is donker rood en vry [19.] smakelyk, doch op verre na, niet met de bordeaux-wynen te vergelyken. Eenige boeren, die mede in de gelagkamer wyn zaten te drinken, hetwelk in Tyrol de eenige volksdrank is, dewyl het gebruik van gedistilleerd onbekend is, trokken onze attentie door een vreemdsoortig gebruik. In plaats namentlyk te klinken, wisselden zy van glazen, na er eerst uit gedronken te hebben.

Om 12 uur kwamen wy te Jenbach (1670 voet), een groot dorp aan de Brennerspoorweg. Het Hotel Brauhaus, een kwartier buiten het dorp, biedt van het balcon der eetzaal welke zich weder in een apart huis bevindt, een der prachtigste gezigten, van geheel Tyrol. Regts en links ziet men het Unter Innthal door, schuins vooruit naar den ingang van het Zillerthal, terwijl het Achenenthal, dat wy uitgekomen waren, zich achter het huis opent. Op den voorgrond ligt het liefelyke Jenbach, omringd van elegante villas, en kronkelt de Inn, die hier reeds [20.] vry breeds is, betoverend door het dal. De bergen pralen met het prachtigste houtgewas, en wordt het heerlyk groen, aangenaam afgewisseld door torens en huizen, hoogovens en watermolens, die allerwege zich verheffen en leven aan het landschap byzetten. Het logement is uitmuntend, en wordt men, naar Tyrolsch gebruik, door Kelnerinnen bediend.

Jenbach seitwärts von der Strasse nach Achensee. (Zwart-wit prent)

Schloss Tratzberg im Unterinntal. (Zwart-wit prent)

Wy daalden naar het dorp af, en gingen plaatsen bespreken voor den volgenden dag, in de poststelwagen naar 't Zillerthal. De postmeesters vrouw, noodigde ons in hare woonkamer, die tegelyk als bureau, dienst deed, welke achter boven in huis op de derde verdieping gelegen was, en die gelykvloersch lag met de achterstraat, ofschoon wy het huis van de voorzyde, twee verdiepingen lager, evenzeer gelykvloersch ingegaan waren.

Wy wandelden nu het dal een uur verder in naar het kasteel Tratzberg, een enorm gebouw met 365 ramen, tegen de steile helling van het Hanerjoch gelegen. Het inwendige [21.] is door den eigenaar, Graaf Enzeberg zeer kostbaar in antieken styl gerestaureerd. De kamers loopen met galeryen, rondom een vierkant slotplein, en bieden de hoektorens fraaye uitzigten in het dal aan. Wegens een naderend onweder, kozen wy een korteren weg over de bergen naar huis, in stryd met den raad, onzer geleider in 't kasteel, die ons dien weg als bezwaarlyk afschilderde. Wy meenden wyzer te zyn doch helaas! naauwelyks een kwartier onder weg, werd het paadje zoo duizeling wekkend steil en smal, dat het my onmogelyk was verder te gaan. Ik moest terug keeren, en bragt daardoor myn' reisgenoot in de lastige noodzakelykheid, de weg tweemaal te moeten maken. Gelukkig dat het onweder nog wat uitbleef,

doch brak het met zoo veel te meer woede los, toen wy gelukkig hoog en droog, op het balcon van de restauratie Toleranz dicht by het station te Jenbach gezeten waren. Vreesselyke bliksem stralen, door-kleefden de lucht, en waren de bergen, onzichtbaar, door de [22.] ontzettende regenstroomen, maar naauwelyks was de buij voorby, of de lucht werd helder, en zaten wy, na 't souper, in ons eigen hotel, in de heerlyke avondkoelte weder op het balcon, met welgevallen te luisteren naar het jodelen, van een der kelnerinnen die, als Zillerthalerin, dit vry aardig kende.

(Zwart-wit foto zonder bijschrift)

Zaterdag 18 July vertrokken wy om 9½ uur per post het Zillerthal in, en lieten onze koffers te Jenbach terug. Wy waren zoo gelukkig de plaatsen op de voorste bank of zoogenaamde coupé te krygen, dat voor het uitzien van zooveel belang is, vooral in wagens met 21 passagiers. Wy passeerden de Inn, over eene lange brug, en bereikten aan den anderen oever over de slotplaats van het kasteel Rothholz rydende, in een half uur, het dorpje Strarz aan den ingang van het beroemde, en alombekende dal. In het begin is het breed, vruchtbaar en vry dicht bebouwd, maar niet geheel van eentoonigheid vry te pleiten; de huizen zyn allerwege zindelyk, en zeer net wit of geel gepleisterd, alle met balcoons, en versierd met [23.] fresco schilderwerk, van heiligenbeelden, waarvoor de Tyroler eene diepe sympathie gevoelt. Het dorp Fügen waar we om 11 uur omspanden, en dat halfweg Zell ligt, is een fraay groot dorp, de hoofdplaats van het Zillerthal, en de zetel van het districtsbestuur. De Zillerthalers zyn een knap, hupsch slag van menschen, die in hunne schilderachtige nationale kleding, een' zeer aangename indruk maken. Zy zyn veel vrolyker dan de overige Tyrolers, zeer muzykaal, en zyn hunne volksmelodiën, afgewisseld door het jodelen, door geheel Europa bekend.

Ansicht von Zell im Zillerthal. (Zwart-wit prent)

Halverwege Fügen en Zell, nadert men het riviertje de Ziller, en begint het dal veel trotscher te worden. Om één uur kwamen wy te Zell (1784 voet) en stegen af in het uitmuntende Post-Hotel by Strasser. Wy dineerden er met lekkere groote Blaauwe forellen en dronken daarby een glas Döslauer, een goede Oostenryksche wyn. Van het nergens ontbrekende balcon, had men een fraay uitzigt op de sterk stroomende Ziller, en het lieve dorp, aan de overzyde, met zyn' witte toren [24.] met groene spits, welke in ieder Tyroolsch dorp, gevonden wordt. Oostelyk voor ons lag de ingang van het Gerlosdal, aan de regterzyde begrens, door de Heinzenberg, met de witgepleisterde Maria-Rast-Capelle, die schilderachtig uit het groen kykt, en links, de kale, loodregte opryzende Gerloswand, 6773 voet. By onze komst te Zell, werden wy aangenaam verrast, ons in 't Hollandsch te hooren aanspreken, door den eersten landgenoot die wy tot dus verre ontmoet hadden, namentlyk D^{or} Michelsen uit Middelburg. Jammer, dat hy onmiddelyk, met dezelfde post vertrok, waar mede wy aankwamen.

Op raad van onzen uitmuntenden Herr Gastwirth besloten we, den namiddag te wyden, aan een uitstap naar de Carlsteg, en den volgenden dag het Gerlosthal te bezoeken. Per einspänner, door den zoon des huizes zelf gemend, reden wy in anderhalf uur naar Maijrhoven, nagenoeg, aan het zuidelyke einde, van het dal. Aan de linkerkant, dicht by den Heinzenberg bevindt zich een goudmyn, die wy de vryheid [25.] namen, onbezien te laten, omdat ons de fraaye bergnatuur verreweg aanlokkelijker scheen dan het kruipen, in onderaardsche vuile natte myngangen. De rid was vol afwisseling.

Mayerhofen von der Strasse nach Zell. (Zwart-wit prent)

Te Mayerhoven (1904 voet), een lief dorpje, weder met een groen geschilderde spitse toren, namen wy muilezels tot het voortzetten onzer tocht. Na een korte poos, passeerden wy de Ziller, die hier een fraaye waterval vormt, en daarop de Stilluperbach. Het dal wordt hoe langer hoe trotscher. Van alle zyden raakt men ingesloten tusschen bergen van 6 à 7000 voet, waarboven de besneeuwde toppen der Ahorn spits (9397 voet) en der Tristen spits (8615 voet) alsmede de sneeuwvelden van den Ingent uitsteken. Schynbaar loopt het dal hier ten einde, doch ziet men al spoedig, dat het zich splitst in 4 kleinere dalen, of beter gezegd byna ontoegankelyke bergkloven. De Zillergrund, het Stilluperthal, het Zomthal en het Duxerthal, die ieder haar eigen beek heeft, welke met donderend geweld, van de hooge Alpenketen, over den steenachtigen bodem, in tal van cascades, naar beneden storten.

[26.] Vooral de Stilluperbach, vooruit eene prachtige waterval, van grootere hoogte, juist by't verlaten van het dal. Het Zomthal was intusschen het doel van onze tocht, en bereikten wy in eenige minuten de overdekte onderste brug (untern Steg), lieten den ingang van het Duxerthal regts liggen en reden nu steil opwaarts, eerst aan den regter en vervolgens aan den linkeroever der beek over de tweede overdekte brug (Hochsteg), immer hooger, langs naauwelyks te onderscheiden paden, over steenen en boomen, wateren en kruid, door donkere bergkloven, langs loodregte steenrotsen, met de woedende

Zembach, in de diepte, naast ons, over Dornauberg tot aan den Carlsteg, de derde overdekte brug, in een landschap, zoo trotsch, zoo woest, zoo huiveringwekkend verheven, dat men zich, als ter neder-gedrukt, als vernietigd gevoelt, en met schrik, het donderend geraas in de diepte aanstaart, of het gezigt opwaarts wendt, naar den Gletscher der Ingent.

(Zwart-wit foto zonder bijschrift)

Onze führer maakte ons opmerkzaam, dat de bruggen, van boven en aan de eene zyde digtge-[27.]plankt zyn, om het schuw worden, van het vee te voorkomen. Jammer dat eene donderbuy en voortdurende regen, vooral op de terugrid, het gezigt op de bergtoppen zeer belemmerde; Wy reden nu weder bergafwaarts, langs de uiterste randen van den afgrond, dat eene byzondere liefhebbery der muilezels schynt. Met onze geele parapluies, boven het hoofd, te paard zittende, zullen wy zeker eene wondelyke vertooning gemaakt hebben, doch was in dat eenzame woeste dal, geen levende ziel tegenwoordig, om zulk een kykje te genieten.

Om 7½ uur te Mayrhoven teruggekomen, was de bui gelukkig overgedreven, waardoor we in onzen einspänner, eene fraaye, maar, door de vochtigheid der lucht, zeer koele terugrid naar Zell maakten.

In ons Hotel, wachtte ons eene aangename verrassing. Herr Strasser had een gezelschap, van vier personen by een weten te brengen die de, zoo wegslepemde, tyroler liederen met jodelen, uitvoerden, met accompagnement van cither en guitard. De Zillerthalers schynen een aan[28.]geboren talent, voor den zang te bezitten want zonder onderrigt, alleen door eigen studie, had dit viertal het zoover weten te brengen, dat de uitvoering, uitmuntend mogt genoemd worden. De alt en sopraan partyen werden door de Kellnerin, en hare nicht, en de tenor en bas, door twee inwoners uit Zell gezongen, en heeft dit iederen avond plaats, zoolang de tyd der touristen duurt, waarvoor dan een kleine contributie op rekening komt.

Schwatz. (Zwart-wit prent)

Zondag 19 July voorspelde een' heerlyke zonneshyn, tintelend op de sneeuwvelden van den Ingent, ons een' heerlyken dag. Het dorp was vol leven en beweging. In hunne schilderachtige nationale zondagsdos, spoedden de bewoners van Zell, zich naar de vroegmis; ons wachte echter eene teleurstelling, door de treurmare dat door de donderbui van den vorigen dag in 't Gerlosdal een brug weggespoeld, en de communicatie gestremd was. Onze geheele tocht naar de Krimmler waterval, die 2000 voet, diep valt, viel daardoor in duigen, en besloten wy om s'na[29.]middags, maar weder naar Senbach te retourneren, en de voormiddag aan een kleinere excursie te wyden.

Wy beklommen den Zellberg aan de westzyde van het dal, en bereikten, na $\frac{3}{4}$ uur stevig klimmen, een boerenhuis, Klöpfelstandach genaamd, dat van't balcon, een fraay panorama door het Zillerthal aanbiedt. Later gingen wy het dorp bezien met de fraaye achtkante koepelkerk, die een geschilderd plafond, en zeven altaren heeft en daarna de begraafplaats vol kruizen en monumenten, en deden intusschen de ondervinding op, dat men in bergstreken, zeer weinig staat kan maken op het weder.

S'morgens scheen het een' heerlyken dag te beloven, en nu waren Ingent en Ahorn, in digte regenwolken gehuld. Het regende al den tyd, van onzen terugrid naar Imbach doch was de avond gelukkig fraay en droog waardoor we nog een' heerlyke tour, op de bergen naast ons hotel in Jenbach konden wandelen, waar we frappante uitzigten in het Unter-Innthal en op het dorp genoten, totdat [30.] de avondschemering ons naar huis dreef en we ons zum abendspeisen begaven, dat door het vroege middagmaal, van twaalf uur, noodzakelyk is.

Vele van de logés, waarmede wy vrydag's kennis gemaakt hadden, kwamen langzamerhand van Schwaz terug, waar zy het beroemde Passiespel waren gaan zien. Zeer speet het ons, dit niet vroeger geweten te hebben.

Door eene kleine wyziging onzer reisroute, hadden wy dan dit, geheel nationale, volksfeest, niet behoeven te missen. Het bestaat uit groote tooneel vertooningen, in de openlucht, waarby uitsluitend bybelsche onderwerpen worden opgevoerd, begeleid door zangerskooren van 300 personen. Wederkeerig deelde men nu elkander mede, hoe de dagen besteed waren, en bragten wy een regt gezelligen avond door.

Innsbruck von Weirburg. (Zwart-wit prent)

Maandag 20 July verlieten wy s'morgens om 7½ uur per spoor, het dorp Jenbach, en kwamen één uur later te Innsbrück, de hoofdplaats van Tyrol (1802 voet) met 14224 inwoners, welke stad [31.] bekoorlyk gelegen is, in het breede Innthal, dat rondom door 9000 voet hooge kalkrotsen omringd is. Wy namen er onze intrek in het Hotel Goldner Adler, door Baedeker met een ster aangeduid, en beroemd door dat Göthe¹⁹ en later Koning Ludwig van Beyerens²⁰ er gelogeerd hebben, doch heeft misschien den loop der tyden, dien roem doen tanen, daar het thans zeer middelmatig was.

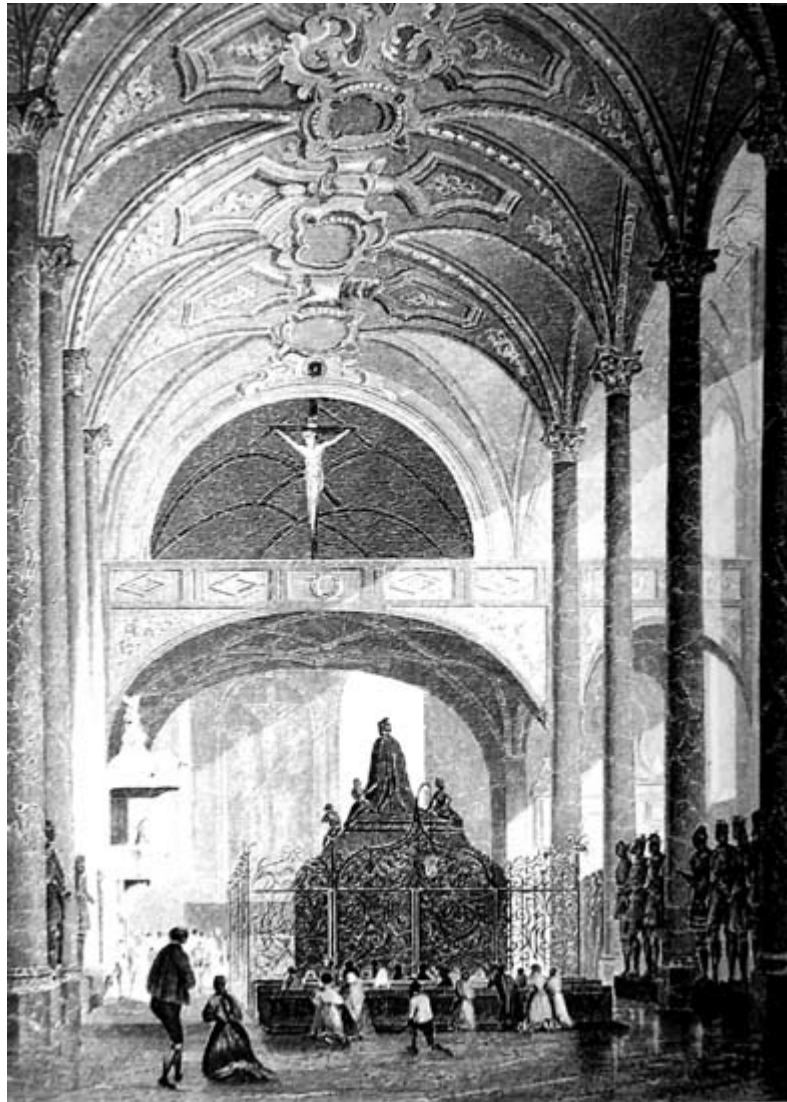

Neustadt in Innsbruck. (Zwart-wit prent)

¹⁹ Johann Wolfgang Goethe (1749-1832). Duits schrijver.

²⁰ Ludwig I (1786-1868). Koning van Beieren.

De stad heeft breede straten, en aanzienlyke gebouwen, de huizen veelal met arcades, waaronder fraaye winkels, vooral in de Neustadt, de voornaamste straat, die zeer breed is, met goede trottoirs voorzien, doch overigens ongeplaveid. Eene mooye fontein, een hooge zuil de Annazuil genaamd, en een triomphboog, ter herinnering aan het huwelyk van Keizer Leopold II²¹ versieren haar, en bezagen wy er ook nog de Servitenkerk, beroemd door het fraaye schilderwerk, en daartegenover het K.K. Postambt, waar we echter, tot onze teleurstelling, geene brieven vonden. Alvorens de Neustadt te verlaten, bragten wy er nog een bezoek by den bankier F J Habtman om weder een reiswissel in Oostenryksche banknooten [32.] om te zetten en spoedden ons toen, naar de Fransiscaner of Hofkerk, een prachtig gebouw.

Inneres der Hof Kirche in Innsbruck. (Zwart-wit prent)

In't midden bevindt zich het praalgraf van Keizer Maximiliaan I²², een sarkophaag met 24 wit marmeren reliefs, die alle, hoofdmomenten uit het leven van dien keizer voorstellen, en omringd door 28 metalen standbeelden, alle, leden zyner familie voorstellende.²³ Links van den ingang is het

21 Leopold II (1640-1705). Duits keizer.

22 Maximiliaan I (1459-1519). Duits keizer.

23 Het grafmonument van Maximiliaan I wordt beschouwd als typische renaissance stijl maar lijkt sterk op de laat-gotische praalgraven in Bourgondië.

grafmonument van Andreas Hofer²⁴, eenvoudig en zonder praal, vervaardigd van Tyroolsch marmer; aan weerszyden liggen Joseph Speckbacher en Joachim Haspinger begraven, en daar tegenover is een' gedenksteen voor al de overige Tyrolers die sedert 1796 zyn gesneuveld, by de verdediging van hun geboorteland, tegen Napoleon I. Regts van den ingang is de zilverkapel, aldus genaamd, naar het zilveren Beeld van de H. Maagd en de mede uit zilver, vervaardigde altaarversieringen.

Uit de kerk komende, zagen wy links het Keizerlyk paleis, en regts het Theater liggen, uitwendig fraaye gebouwen, die wy, beide onbezocht lieten, en daarentegen, de naby[33.]gelegen Hoffgarten door te wandelen. De aanleg er van, is mooy, in engelschen styl, met vele bloemperken, en voor het publiek ten allen tyde toegankelyk, zelfs vindt men er, een café, onder het lommer, waar we eenige oogenblikken uitrustten. Aan den ingang staat een metalen ruitenstandbeeld ter eere van den Aartshertog Leopold V.²⁵

Onder de verdere straten van het nieuwe stadsgedeelte, munt voornamentlyk de Museum-sstraat uit. In deze, bevindt zich het groote Duitsche koffyhuys, met eene overdekte binnenplaats, waar eene colonade rondom loopt, die zeer sierlyk geschilderd en gemeubeld is.

In ons Hotel werd geen table d'hôte, maar wel restauratie gehouden, dat zeer ongezellig was, waarom we ons dan ook haastten, spoedig een einde aan ons diné te maken, om daarna per einspänner, een tour naar Schlosz Ambras te doen. Dit kasteel, een eigendom van het Oostenryksche Keizershuis, was vroeger de woonplaats van Aartshertog Ferdinand en zyne gemalin Philipine Welser, een burger-meisje.²⁶

Schloss Ambras bei Innsbruck. (Zwart-wit prent)

24 Andreas Hofer (ca. 1629-1684). Oostenrijks componist.

25 Niet nader getraceerd. Waarschijnlijk een aartshertog van Oostenrijk.

26 Ferdinand II (1529-1595), aartshertog van Oostenrijk en zijn morganatische echtgenote Philippine Welser. Zij was een koopmansdochter uit Augsburg.

[34.] Het ligt 300 voet boven de vallei, en is alleen te bezigtigen op toegangskaarten, die wy ongelukkig verzuimd hadden ons aan te schaffen, zoodat wy alleen het terras en de kapel mogten zien. Van eerstgenaamde heeft men een allerprachtigst uitzigt op de stad en het Innthal, waar de rivier heerlyk tusschen de hooge bergen doorkronkelt.

De kapel is zeer bezienswaardig, en de vele antikwiteiten, onder anderen, een kamerorgel ryk opgelegd met schildpad en ivoor, dat door Philippine Welser, steeds bespeeld is geworden.

Hierna reden wy naar den berg Isel waar zich de schietbaan van het Tyroler Jagerregiment bevindt, met een net restauratiegebouw. Men was druk bezig, in alle rigtingen te schieten, dat ons eenigzints belemmerde, in onze wandeling over den berg, van waar men heerlyke gezigten heeft in het naauwe woeste Sillthal, en op de waterval der Sill, die zich by Innsbrück met de Inn vereenigt.

[35.] By het afryden, zagen wy den ingang der spoorwegtunnel door den berg Isel, en later de Trämonstrateuser abdy Wilten of Wellau een groot fraay gebouw, buiten de Triomphpoort aan de Brenner-Straatweg gelegen.

Tunnel durch den Berg Isel bei Innsbruck. (Zwart-wit prent)

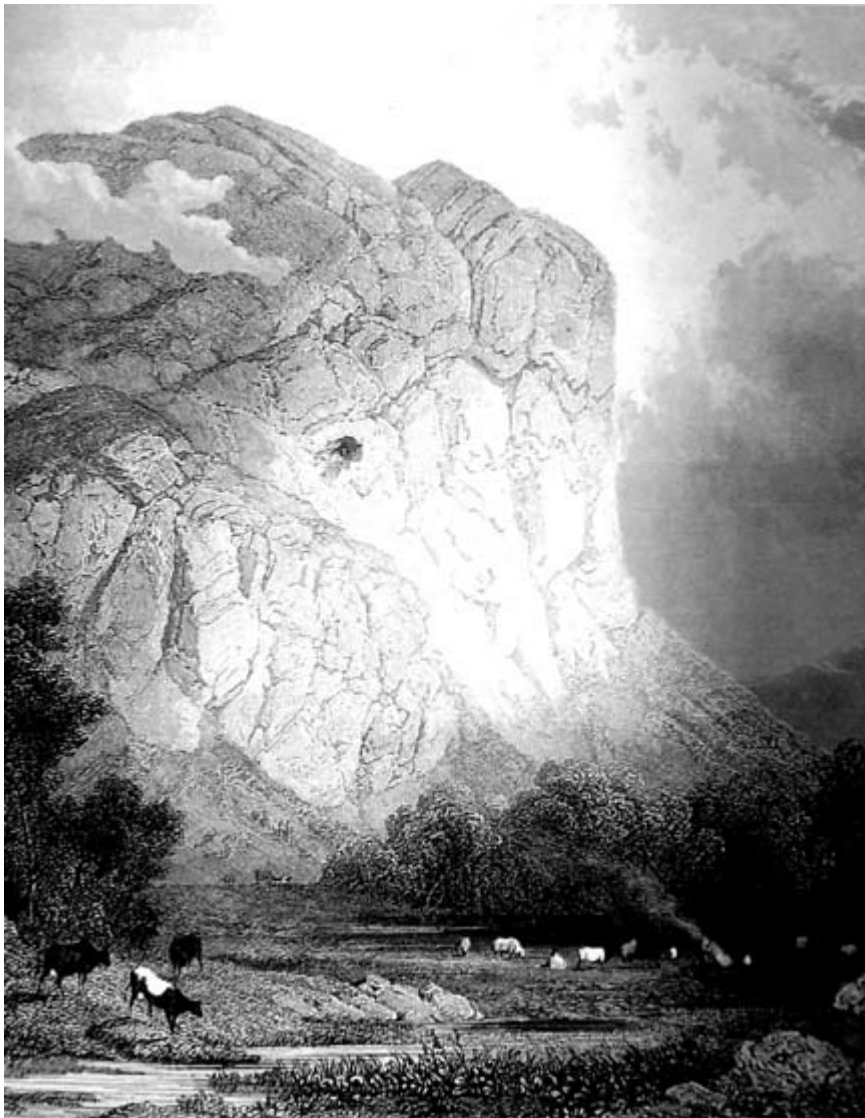
Wy lieten ons nu eerst naar 't Zollamt aan 't station brengen, om de, uit Holland vooruitgezonden cigaren aftehalen, die per 100 stuks slechts 37 f^l vracht, maar daarentegen f 3.- steuer kostten, en reden aan de andere- of de westzyde de stad weder uit, passeerden de schoone yzeren hangbrug over de Inn, de voorstad Hötting, en het dorp Mühlau, en sloegen de weg naar Zirl in, om de Martins wand te gaan zien.

Dit is eene steile loodregte bergwand (3600 voet) beroemd door het avontuur van Keizer Maximilian, die op de jagt zynde, van boven getuimeld, op een uitstekend rotspunt, in een ontoegankelyk hol was geraakt, en waarvan de opening, 850 voet boven de Inn, van beneden af zigtbaar is. Men heeft er een kruis bygeplaatst ter herinnering aan de wonderdadige redding, die, zooals de legende wil, door een engel, of volgens eene andere opvatting, door een gemsen[36.]jager geschied zoude zyn.

Het was eene fraaye rid, met de rivier aan de eene zyde, en aan de andere, hemelhooge steile bergwanden, die aan den voet, met kolossaal boomgewas prykten.

By onze terugkeer was den avond reeds aangebroken en gingen we het Deutsche-café eens by gaslicht bezoeken. 't Was er stampvol, en evenwel koel, omdat de zeilen, die daagsch het geheele terrein overspannen, teruggetrokken waren, en men alzoo onder de heerlyke sterrenhemel zat, terwyl de colonade rondom, in eene zee van licht, schitterde.

Volgens ons reisplan, hadden wy besloten het Ober-Innthal verder in te trekken, en daarna de Vintschgau te bezoeken, maar zoude hierdoor de eigentlyke spoorwegreis over den Brenner-pas voor ons verloren gaan. Om hierin te voorzien, besloten wy die tour als eene uitstap van Innsbruck te doen en kozen daartoe

Die Martinswand bei Innsbruck. (Zwart-wit prent)

Dingsdag 21 July de trein van 9 uur. De baan doorloopt, de reeds genoemde, 2100 voet lange tunnel der Iselberg, en klimt langs den regter [37.] oever der Sill, naar de Alpen op, door een landschap, dat boven alle beschrijving trotsch is, terwijl het dal hoe langer hoe wilder wordt. De bouw der spoorbaan is een onbegrypelyk kunstwerk; langs style afgronden, over bruggen en viaducten door tunnels, waarvan er minstens 12 in getal tot op de pashoogte, en waarvan de langste 2800 voet meet, gaat de baan, in groote bogten, de eene boven de andere, dan aan de linker- dan weder aan de regter oever der Sill tegen de bergwanden, naar boven, langs de kleine Brenner zee, tot op de Brennerpas (4325 voet) met de belangryke styging van 1 op 40 of $2\frac{1}{2}\%$, dat zelfs in de rytuigen zeer merkbaar is.

De Alpenketen vormt hier de waterscheiding tusschen de Zwarte en Adriatische zee, en loopt de baan verder langs den Eisach, die by Botzen in de Etsch stroomt, door eene, even trotsche natuur, aan de zuidzyde, als vroeger aan de Noordzyde der Alpen.

Telkens schynt het landschap geheel veranderd, als men een, der vele tunnels uitkomt [38.] vooral achter station Schelleberg, heeft men een prachtig gezigt op het volgende station Gorsensars, geheel in de diepte, dat te voet in $\frac{1}{4}$ uur te bereiken zoude zyn, maar waarvoor de trein, minstens $\frac{1}{2}$ uur behoeft, als die sterk geremd, de groote, ronde, van boven zichtbare bogten, moet afdalen.

Van station Sterzing, tot dat van Franzensveste is het dal buitengewoon steil en wild. Hier stapten wy uit, en hadden een $\frac{1}{2}$ uur tyd, voordat, een' terugkeerende trein ons weder naar Innsbruck zoude mede nemen.

De Franzensveste, bestrykt de baan over den Brenner; hare witte gebouwen, ziet men helder, tegen de

donkere rotsen en bosschen afsteken, doch waren ze te ver van het station verwijderd, om er in het halve uurtje, een bezoek te brengen. Eene kleine “Weinschenke”, boodt geene andere lafenis, als slechte wyn, en droog brood, waarmede wy het in de loeyende hitte voor lief moesten nemen. Al spoedig waarschuwdde de bel, en spoorden wy weder terug, de Alpen op nieuw over, en zagen dus [39.] het landschap, voor de tweede maal, maar nu van de andere zyde. Even interessant, even prachtig blyft de natuur. Jammer! dat ten langen laatste, de ontzettende hitte, van 90 % Fahrenheit, ons naar het einde deed wenschen, zoodat we, om vyf uur, te Innsbrück terug komende, dan ook doodaf waren, waar een goed dinetje in de uitmuntende restauratie van het station, onze uitgeputte levensgeesten, gelukkig weder wat opfleurde.

Eisenbahn und Strasse mit der Stephansbrücke. (Zwart-wit prent)

Der Brenner See (Zwart-wit prent)

Woensdag 22 July stonden we al vroeg op, en reden om 4½ uur, in de coupé der Post-stelwagen het Ober-Innthal, in, dat hoewel altyd fraay, niet geheel van eentoonigheid is vry te pleiten, als men den vorigen dag, de zoo hoog trotsche bergnatuur van den Brenner gezien heeft. Wy hadden plaats genomen tot Silz, als uitgangspunt, voor een tour in het Oetzthal, doch ten gevolge van bekomen

inlichtingen, verkozen wy het Pitzthal en namen dus, om 9½ uur te Silz, komende direct plaatsen door, tot Imst, of beter [40.] gezegd, tot het gehucht Brennbüchl, even vóór Imst, waar het station de post, zich bevindt. Wy kwamen juist tegen den middag in het Wirtshaus von Maijr. Dit logement is in 1854 getuige geweest van den dood van Koning Friedrich August van Sachsen²⁷, ten gevolge van een' val uit het rytuig. Zyne weduwe heeft het huis gekocht, en wordt de sterfkamer, in geheel onveranderde toestand bewaard met het bloed nog op het hoofdkussen zichtbaar. Op de plek, onder in het dal, waar het ongeluk plaats had, is eene kleine kapel, met een groen torentje opgericht geworden, die wy s'middags, op onze rid naar Wends in het Pitzthal passeerden.

Op raad van onzen Gastwirth, hadden we ons voorzien van vleesch, waaraan in die afgelegen dalen, dikwyls gebrek heerscht, en dat ons inderdaad uitmuntend te pas is gekomen. Herr Mayer had de beleefdheid, ons bovendien een korf, er by te leenen.

Wy moesten nu eerst, het Innthal, dwars [41.] doorryden, passeerden de rivier over eene fraaye boogbrug, en daarna het dorpje Arzel aan den ingang van het Pitzthal en bevonden ons weldra tusschen de smalle bergkloven, op een weg die naauwelyks voor rytuigen te passeeren is. Achter Wends (3295 voet), houdt de rijweg dan ook geheel op. Wy namen er een gids, die onze kleine bagage droeg, daar we onze koffers, vooruitgezonden hadden, naar Landeck, en togen moedig op weg, door eene heerlyke trotsche bergnatuur met de snel stroomende Petzau, dan eens aan de regter- en dan weder aan de linkerhand.

Brücke und Tunnel bei Atzwang. (Zwart-wit prent)

Om 6 uur kwamen wy aan eene boerenherberg volgens zeggen van den gids, de Schön genaamd, doch door Baedeker niet vermeld, waar de touristen gewoonlyk een oogenblik uitrusten om een glas landwyn te drinken, en volgden ook wy daarin het algemeene gebruik, doch naauwelyks weder op weg, kwam een donderbuy opzetten, wy keerden voorzigtigheidshalve terug, en waren genoodzaakt in die herberg te overnachten. De kastelein, een hupsche gulle man, sprak gelukkig wat [42.] duitsch, het

27 Niet nader getraceerd. Waarschijnlijk koning van Polen.

overige personeel echter niets dan een onverstaanbaar patois. De inrichting was, beneden het middelmatige, als in een primitiven staat van beschaving. De woonkamer, wegens de stormen en sneeuwjagten met zeer kleine vensters, vertoonde geen ander ameublement, dan de enorm groote oven, eene tafel en houten banken langs de wand; de comforts der slaapkamer waren, uitgezonderd een goed bed, van gelyk allooi, doch was de betaling dan ook fabuleus goedkoop. Voor het souper, bestaande uit eene melksoep met brood, en voor logement en ontbyt, betaalden wy 60 Kreutzer, ongeveer 12 stuiver Hollandsch per persoon.

Donderdag 23 July marcheerden wy om vyf uur reeds verder. De zon stond nog zoo laag, dat alleen, de hoogere bergtoppen, er door vergeeld werden, terwyl in het dal, de koele nachtlucht nog heerschte. Wy bereikten al spoedig eene fraaye waterval, de hoogste van het geheele dal. Die wandeling in den vroegen morgen, terwyl de daauw nog op de vel[43.]den lag, tusschen die prachtige rotsketenen met eene, zoo oprukkende, heerlyk fyne atmosfeer van 't hooggebergte, was verrukkelyk. Om 8 uur bereikten wy St Leonard (4720 voet), de hoofdplaats van het dal, een niets beteekenend dorpje, waarvan de eenvoudige kerk, dicht aan den oever der Pitzer gebouwd, begint te verzakken, ten gevolge van de ontzettende natuurskrachten, die s' winters in deze hoge Alpen-dalen, heerschen. Alle communicatie met de buitenwereld is dan afgesneden, de sneeuw verheft zich tot de eerste verdieping der huizen en moeten de bewoners er zich een uitweg doorheengraven. Men denke zich hierby lawinen, of wel in 't voor en najaar mürren of modder stortingen waarvan overstromingen het gevolg zyn, men mag dan voorwaar, die arme lieden wel beklagen, en toch zyn ze aan hunne dalen verknocht, zoo zelfs dat zy die maar hoogst zeldzaam vaarwel zeggen.

[44.] Van al die vreesselykheden zagen wy er echter niets, integendeel, ontzettende hitte was op dien heerlyken ochtendstond gevolgd. De zon, die langzamerhand al hooger klom, scheen tot op den bodem van het dal, dat daardoor de temperatuur van eenen oven kreeg, en toch behield de lucht nog immer iets veerkrachtigs, door de hoge ligging van het dal, zoo dat wy, hoe warm ook, immer met lust voortwandelden. Wy zagen hoe de bewoner, zyne kudden tot op de hoogste, schier ontoegangelijke rotspunten liet weiden, en hoe hij gewapend met alpenstok, en yzers onder de schoenen de byna loodregte 5 à 6000 voet hoge bergen wist te beklimmen, om verdwaalde geiten op te sporen.

Van 11½ uur bereikten wy Plangeros dat 5600 voet hoog ligt. By gebrek aan een logement, namen we onzen intrek by den Geestelyke, zoo als dat, in de afgelegen Tyroolsche dalen, gebruikelijk is, terwyl [45.] de sobere tractementen dier Heeren, zulk eenen kleinen steun, zeer behoeven.

Wy werden allervriendelykst ontvangen door de zuster van den pastoor. 't Goede mensch Cresciëuz Schlatter genaamd, wendde alles aan, om by abzentie van haren broeder, 't ons aangenaam te maken. Een goed glas tyroler wyn, met kristal helder, yskoud bergwater restaureerde onze krachten, voor de verder wandeling.

De hooij oogst was juist aangevangen, hoewel in 't laatst van July, terwyl in Holland 14 dagen vroeger, de roggebouw reeds afgelopen was.

Langs heerlyke weiden, als bezaaid met bloemtjes, vervolgden we onze wandeling langs de Pitzer. Het karakter van het landschap begint langzamerhand te veranderen; De boomen hebben reeds plaats gemaakt voor struiken, die op hunne beurt weder plaats maken voor steenen, en niets dan steenen.

[46.] Het einde van het dal is byna bereikt. Te Mittelberg, eene alleen staande boerenwoning (5678 voet), het laatste huis van het dal, dronken we een glas, zeer zware geitenmelk, en bereikten om 2 uur, den voet van den Mittelberger gletscher, waaruit de Pitzer, als een smal lint, te voorschyn stroomt. De lucht is belangryk kouder geworden. Met genot, wikkelde ik my in mynen reisdeken en plukte ik de eerste Alpenrozen.

Volgens Baedeker is deze gletscher, de schoonste van Tyrol; ik had plan hem, te beklimmen doch om de groote vermoeidheid, en met het oog op de zeer moeyelyke klim, zag ik van dat plan af, en keerden wy eindelyk op onze voetstappen terug, na eenen laatsten afscheidsblik op die groenachtige gryze ysmassa geworpen te hebben, die het einde vormt van het dal, dat aan alle zyden door hemelhooge bergen wordt afgesloten, ofschoon het door ons bereikt punt, reeds byna 6000 voet hoog is.

[47.] Te Plangeros teruggekomen, vonden wy den Pastoor te huis. Zyn naam is Johann Schlatter Provisor in Plangeros, Pitzenthal, Tyrol, Dekanat Imst. Hy ontving ons zeer gul. Gedurende onze abzentie had fraülein Cresciëur voor eten gezorgd, dat hoofdzakelyk uit salade met eyeren en brood bestond, en het eigen mede gebragte vleesch. De geestelyk heer onthaalde ons intusschen, op een glaasje eigengemaakte likeur van gentsiaan, dat zeer heilzaam by groote vermoeidheid en transpiratie zoude wezen, en dat, ons werkelyk geheel restaureerde. Hy vertelde ons veel van het moeite volle en

gevaarlyke leven, dat daarboven in de Alpen, voor 't grootste deel van 't jaar, moet geleid worden. 't Is eene voortdurenden stryd met de elementen. Zyn onderhoud was alleraangenaamst, en namen wy, werkelyk met spyt, om vyf uur afscheid. Als souvenir kreeg ik zyn portret, en van zyne zuster, een albumblaadje, waarop met vlos[48.]zyde een symbool uit de RC kerkleer gewerkt was. Gaarne had ik er den nacht gepasseerd, doch de indeeling der reisroute van de volgende dagen, maakte het verkieslyker nog tot St Leonard terug te gaan, dat wy dan ook, hoewel doodelyk vermoeid, om 7½ uur bereikten.

(Zwart-wit foto)

(Kleurrijk borduursel op papier)

Vrydag 24 July vingen we met loome schreden, en niet zeer opgewekt, om 7 uur onze verdere terug wandeling aan. Het logement was slecht, en door, de, al te groote tour van den vorigen dag, waren wy te veel overspannen; evenwel moesten wy voor waarts.

De mooye natuur tusschen St Leonard en het dorpje Wiezen, waar het dal het trotschte is, wekte ons wat op, dat door een ontbyt met forellen, en door een uurtje rustens, gecompleteerd werd. Wy bereikten nu aldra ons vorig nachtverblyf op de Schön, en later om 2 uur het dorp Wends.

Hier namen we afscheid, van onzen flinken [49.] gids, die ons uitmuntend bevallen was en daar wy geen rytuig konden bekomen begeleidde ons, zyne vrouw, verder naar Breunbüchl, waar we om half vyf arriveerden, na eene prachtige, maar door de groote hitte, zeer fatigante wandeling. Ofschoon uiterst moede, waren wy toch zeer voldaan over onzen tocht.

De Pitzthalers zyn een hupsch aardig slag van lieden, en had menige groet en dikwerf een praatje, de inderdaad te forsche wandeling voor twee dagen, merkelyk helpen bekorten.

Gelukkig kwamen we nog vroeg genoeg voor de post-stelwagen, die ons naar Landeck medenam, waar we onzen intrek namen, in het Hotel de Post, dat zeer goed bleek te zyn.

Zaturdag 25 July bleven wy den voormiddag te Landeck stil, om wat op ons verhaal te komen daar de vreesselyke hitte van 90 à 95 % Fhar: ons geheel van streek bragt. Te Landeck (2486 voet) vereenigen zich de groote routes van Bregenz over den [50.] Arlberg, en van Botzen, door de Vintschgau naar Innsbruck. 't Is een aanzienlyk dorp, dat bestreken wordt door eene vesting, die tegenwoordig, tot woonplaats voor arme famielles dient.

De ligging aan de Inn, die hier vele stroomsnellen heeft, is zeer fraay.

Landeck. (Zwart-wit prent)

Om 1 uur reden we per eilwagen in het Ober-Innthal verder, een van de meest imposante wegen van geheel Tyrol, door een bergstreek die onbeschryfelyk trotsch is; nog trotscher dan op de Brennerbaan, omdat de bergen van het Innthal, en van het daaraangrenzende Graauwbunderland en Engadin belangryk hooger zyn.

Wy passeerden verschillende dorpjes, eerst Prutz, dat voor een jaar of zes, door een' groote brand byna geheel verwoest is geworden, toen Ried, en daarna Pfunds, dat door de Inn, in tweën gescheiden wordt.

De gevolgen van de donderbuijen der afgeloopen dagen, waren hier nog zeer zichtbaar, aan de overblyfselen der Mürren of modderstortingten [51.] zoo zelfs, dat bruggen weggespoeld en menschen omgekomen waren.

Achter Pfunds begint het belangrykste deel van den geheelen weg; wy reden over de nieuwe chaussée, die gedeeltelyk uitgehouwen is, in de loodrechte 8000 voet hoge rotswanden, en voor een deel over gemetselde dammen loopt, langzaam berg op waarts en passeerden 3 tunnels, en 2 lawinen-afdaken. 't Is een van de stoutste weg-bouwwerken van den nieuweren tyd, in 1855 voltooid, en niet minder merkwaardig, door de fraaye uitzigten in het naauwe Innthal, t'welk zyn glanspunt bereikt, by de Hooge of Nieuwe Finstermünz-pas, anderhalf uur achter Pfunds. Wy stegen hier uit de wagen, om beter te kunnen genieten, en wandelden, op de pas, langs verschillende sierlyke gebouwen, waaronder zich een Hotel bevindt. Het gezigt van boven af, op de oude Finstermünz-pas (3039 voet), met de toren en de brug over de Inn, en in de naauwe kloof [52.] waardoor deze rivier, uit Engadin komende te voorschyn treedt, is inderdaad prachtvol, en het effect van het zonlicht, tusschen de hooge rotsen, betoverend schoon.

Door 't beryden van de nieuwe chaussée, misten wy echter, het uitzigt dat de oude Finstermünz naar boven aan biedt, waarby de stoute bouw, van de nieuwe weg, met hare talryke, van rots tot rots loopende bruggen en bogen beter in 't oog valt. Aan 't einde van den bergpas, waar die het naauwste is, op het punt van de waterscheiding tusschen de Inn en de Stillup op de grens van Zwitserland en Tyrol hebben de Oostenrykers in 1840, verdedigingswerken doen aanleggen, terwyl juist onder de oprybrug der vesting eene fraaye water val naar omlaag stort.

De toegang tot die gebouwen, 't welke door sommigen der passagiers gevraagd werd, was echter verboden.

Finstermüntz. (Zwart-wit prent)

Neuer Strasse bei Finstermüntz. (Zwart-wit prent)

Er heerschte eene groote confusie, daar ten [53.] gevolge der ontzettende donderbuyen, twee bruggen waren weggeslagen, waardoor de passagiers genoodzaakt waren, over vonders de hevige bruissende beek te passeeren. De conducteur had geseind naar Naunders, de opvolgende plaats, om rytuigen voor 't vervoer der passagiers, aan de overzyde der beek, doch kwamen die te laat, en moesten we dus tot Naunders wandelen. Een massa wegarbeiders, geholpen door de oostenryksche soldaten in hunne witte uniformen, was bezig met het repareren der weg, en der bruggen, waarvoor de boomen, boven op de bergen gekapt, in vliegende vaart, de steile hellingen, afrolden.

De wandeling naar Naunders (4164 voet) duurde anderhalf uur, langs een' gestadig klimmenden weg, door eene fraaye streek, veel minder trotsch, maar veel liefelyker dan de naauwelyks verlaten bergpas.

Befestigungsbau bei Nauders. (Zwart-wit prent)

Tot onze spyt hoorden we later, dat er een veel regter voetpad was, 't welk de conducteur vergeten had te wyzen, en waardoor we, beladen met onze jassen en [54.] reischtassen, in de groote hitte, een aanmerkelyk eind zouden uitgewonnen hebben.

Na eenige informatiën ingewonnen te hebben besloten wy, na ryp beraad, dien avond nog door te ryden tot Mals. Al klimmende, passeerden wy den Reschen-Scheideck (4431 voet), de waterscheiding tusschen de Zwarte en Adriatische zee, en reden met heerlyk maanlicht, langs drie meertjes de Reschensee, de Mitter- en de Heldersee; tusschen deze beide laatste ligt het posthuis St Valentin auf der Heide (4537 voet), waar het uitzigt by daglicht, een der prachtigste moet zyn, zelfs by maanlicht was het reeds mooy.

Der Orteler u die Grenzgebirge des Veltlins. (Zwart-wit prent)

Hierna ging het in gestrekten draf, 1400 voet, bergafwaarts, naar Mals, in de Vintschgau (3147 voet) aan de Etsch of Adige waar we om 11 uur arriveerden, en onzen intrek namen in het Hotel de Post.

Zondag 26 July had ik, by het ontwaken, uit de vensters myner kamer, het volle uitzigt op de besneeuwde kruin van den Ortler, die in volle majesteit in de zon glinsterde.

[55.] Al spoedig was ik gekleed, en ging met onzen Heer Gastwirth accoord sluiten over een rytuig naar Bormio, in 2 dagen heen en terug, over de Stelvio-pas, uitsluitend met het doel, om de hoogste en meest beroemde chaussée van Europa te gaan zien, want ofschoon het de hoofdroute van Tyrol naar Milaan is, hadden wy besloten Italie over de Garda-zee binnen te komen.

Voor 60 Francs kregen we een' zwei-spänner dat wel is waar duur, maar in verhouding tot de distantie en den ontzettenden klim niet te veel was.

Wy reden alzoo om 8 uur de Vintschgau reeds in, en kwamen ½ uur later te Spondinig, een alleen staand Logement (2679 voet) waar de Stelvio straatweg zich met de Vintschgau-weg vereenigt. Hier lieten wy onze koffers terug, en reden de Vintschgau dwars door, passeerden de Adige over een lange brug, die de grens vormt tusschen de Ober- en Unter Vintschgau, en sloegen by Prad, een onbeduidend dorpje het naauwe Stilfser- of Stelvio dal in, waar de Fratoi-beek, als razend voort stroomende [56.] ter naauwernood plaats voor de weg overlaat. Na een tydlang rydens, immer klimmende, door een wonder trotsch landschap, zagen we de huizen van het dorpje Stilfs of Stelvio, als zwaluwnesten, hoog boven ons, tegen de bergen liggen, en kwamen toen te Gomagoi (4070 voet) waar men een fraay uitzigt in 't naauwe en woeste Suldenthal heeft.

By Gomagoi is in 1860, eene oostenryksche grensvesting gebouwd, met poorten en bruggen, dwars over den weg. Wy moesten ophouden, doch mogten onmiddelyk verder ryden, nadat wy onze namen, aan den dienstdoenden officier opgegeven hadden, zonder dat men overigens onze passen verlangde te zien.

Immer voortklimmende bereikten wy om 11 uur, het dorpje Trafoi (5200 voet) in eene afhellende dalkom, van kleinen omvang, waar het landschap onbeschryfelyk trotsch wordt. Vlak voor ons, de besneeuwde Ortlespits 12020 voet hoog, omringd [57.] van gletschers, en van bergen, die maar weinig minder hoog, de een achter de andere uitsteken; de onderste helft bedekt met dennen, maar hooger op kale of met sneeuw bedekte rotsen, terwyl achter ons, het naauwe dal zich opent, dat we uitgekomen waren, mede van alle zyden omringd van enorme berggevaarten, die in de verte bekroond worden, door de sneeuw-pyramide van den Weiskugel in het Oetzthaler gebergte.

Te Trafoi moesten de paarden gevoerd worden en gebruikten wy zelven dat uurtje om à la carte te eten, het was er zeer druk door de vele rytuigen met touristen, en had men daarop denkelyk, eenigermate gerekend, omdat het eten zeer goed was, vooral in aanmerking nemende dat het plaatsje zoo hoog en in zulk onherbergzaam oord ligt, dat, uitgezonderd, de beide warmste zomermaanden ter naauwernood toegankelyk is.

Trafoi gegen den Madatsch, und die Bergweihe genannt End der Welt.
(Zwart-wit prent)

Om 12 uur ging het weer en route, en nam nu het eigentlike klimmen, eerst regt, een' aanvang. [58.] In korte oogenblikken, hadden wij Trafoi geheel in de diepte achter ons en bereikten het einde van het dal, waar de Ortle in zyne volle majesteit op ryst, met de Madatsch- en de voor en achter Trafoi-gletschers, waaruit de Trafoibeek ontspringt, de Königswand, en vele andere 8 à 10000 voet hooge bergen.

De weg liep tegen de helling, van een dezer gevaarten, eerst tusschen berken, elshout, lariksen en ander groen, en daarop tusschen dennen, welke laatste ons ook verlieten, toen wy het Trafoidal ten einde, regts omsloegen in het Hilfzer jochthal, die nagenoeg een rechte hoek met elkaar maken.

De aanblik van dit laatste dal is zoo indrukwekkend, zoo verheven trotsch, en tegelyk zoo woest en bar eenzaam, dat alle woorden ontbreken, om het naar waarde te schetsen. Het vormt een langwerpig ovaal, misschien in rechte lyn, een paar uur gaans, van kale gladde steenwanden, die byna loodregt oploopende, aan de westzyde, zich zamenbuigen en vereenigen, en boven op dit punt, bevindt zich de bergpas, waar de gesmolten sneeuw [59.] als zilverwit schuim langs de bergwand afloopende, het dal in de laagte doorstroomt, om zich aan de Oostzyde, die door de Ortle gevormd wordt met de Trafoi te vereenigen. Van alle zyden steken, sneeuwkoppen, de een achter de andere, hunne witte spitsen in de lucht.

Aan de regter zyde van het dal, gaat de weg in tallooze wendingen, de eene nagenoeg, boven de andere, met duizeling wekkende scherpe hoeken, tegen de Engadiner bergen naar boven, tot op de pas. Op verscheiden punten reden wy onder sneeuwgalerijen door, die geheel of gedeeltelyk in verval, soms lastige baricades vormden, ook zyn de leuningien verloren geraakt, die vroeger in de gansche lengte langs den weg stonden, daar het aanleggen van den Brennerspoorweg voor de Oostenrykers het sein was, dezen weg, om de groote kosten van onderhoud, onverschoonbaar te verwaarloozen, waardoor ze in korten tyd, geheel onbruikbaar zal worden, en dit is te meer jammer, omdat die op Italiaansch territoir, zoo uitmuntend onderhouden wordt, en dit verval, [60.] die vreeselyke eenzaamheid, wordt ten top gevoerd door dat twee huizen, die in gewoon geval eenig leven zouden gegeven hebben, nu beide verwoest daarstaan. Het zyn de Cantonnières al Boseo en Franzenshöhe, het eerste onder aan den ingang van het dal, en het tweede nagenoeg boven, by de pas, beide zyn in 1848, door de vrykorpsen verbrand. Het benedenste dient als schapen stal, doch het bovenste is geheel onbruikbaar.

Om 3.40 uur bereikten wy eindelyk de Stelvio- of Stilfserjochpas, en daarmede te gelyk de Italiaansche grenzen, terwyl de Zwitsersche grenzen, slechts 10 minuten van daar verwyderd zyn. Op eene zuil, staat eerstgenoemde grensscheiding aangeduid Confine territorio Lombardo, territorio Tirolese; metri 2814. Deze 2814 ellen zyn gelyk aan 8662 Parysche voeten en hadden wy dus, sedert het verlaten van Spondinig, in 7 uur tyds, 6000 voet geklommen.

Reeds voor dat wy de pashoogte bereikten voelde ik myne ademhaling iets belemmerd door de fynheid der hoogere luchtlagen, en duurde dit voort, totdat wy weder wat gedaald [61.] waren. By de terugreis, den volgenden dag herhaalde zich hetzelfde verschynsel, zonder dat van Ryzewyk, een van de beide malen er last van had.

Nu hadden wy alzo de hoogste pas van geheel Europa bereikt. Nooit had ik zoo hoog gestaan, en zal misschien nooit weder zoo hoog komen. Het uitzigt is énorm. Al de bergen, van mindere hoogte, dan 8600 voet, hadden wy in de diepte beneden ons gelaten. De colossale witte Ortle, die alles overtreft, is nog slechts 3358 voet hooger dan ons standpunt.

Wy zagen zuidelyk de Königswand (Monte Zébru) 11815 voet, de Zufallspits en den Corno dei Tre Signori; onmiddelyk naast ons de ysmassaas van den Monte-Cristallo, die tot aan onze voeten afdaalden, en aan de Noordzyde stuitte het gezigt tegen de rotswanden van Engadin, en tusschen al die berggevaarten zagen wy van boven neer, in het zoo even verlaten barre dal. Voorwaar! een aanblik eenig in zyn soort.

[62.] Door het buitengewoon warme zomer, was er weinig sneeuw op de bergen; boven op het Joch echter altyd iets meer, zoodat we op den 26 July, de vreemde sensatie hadden, om over de sneeuw te kunnen loopen, en elkaar met sneeuwballen te werpen.

Aan eenige plantengroey viel haast niet te denken, en evenwel zagen we een' enorm groot soort distels groeyen, en zelfs boven op de pas, enkele kleine bloemtjes.

Al spoedig bereikten wy nu de Cantonniëra Santa Maria, een groot massief gebouw, dat als herberg, en tegelyk als grenskantoor dienst doet; de Italiaansche beambten keken in ons rytuig, doch lieten ons verder ongemoeid, en dronken wy ons eerste glas Italiaanschen wyn op Italiaanschen bodem. St Maria (7813 voet) ligt in een kaal woest bergdal.

Gallerie al Rio di Peder, auf dem Wege nach Bormio. (Zwart-wit prent)

Inneres der dritten Gallerie im Vallone della néve gegen Spondalunga. (Zwart-wit prent)

Nu ging het verder bergafwaarts aan de Zuidzyde der Alpen. Na een fraay uitzigt in 't Münsterthal in het Graauwbunderland reden we, in gestrekten draf, langs eene kleine [63.] kapel, met de woning van den geestelyke, op 7300 voet, passeerden verschillende cantonnières, en bereikten over de tallooze korte wendingen van de uitmuntende chaussée, de beroemde galeryen van Spondalunga; dit zyn, in de rotsen uitgehouwen gangen tot afkeering der lawinen, met openingen aan de eene zyde, die licht doorlaten. Het landschap blyft verheven prachtig, twee fraaye watervallen, van den Brauglio vallen uit rotsspleten naar beneden, de weg loopt van het eene dal in het andere, door naauwe bergkloven, die telkens al weder van gedaante verwisselen, en door verscheidene watervallen verlevendigd worden, tot dat we eindelyk door de laatste van de galeryen, de Galleria dei Bagni by de brug over de Adda, onze blik lieten dwalen door het heerlyke dal, waarin Bormio ligt, met de gebouwen van het oude en nieuwe bad, welk laatste (4417 voet) wy om 6½ uur bereikten.

Het uitzigt op het terras is wonder fraay met de stad Bormio op ½ uur distantie, [64.] in het wel-bebouwde dal, dat door hooge bergketenen in de verte omringd is.

Wy wenschten dit plaatsje, het eerste op Italie's bodem te bezoeken, doch eene naderende donderbuy,

noodzaakte ons te huis te blijven. Wy bezochten dus alleen den naasten omtrek met de nette badgebouwen, proefden het bronwater, en soupeerden uitmuntend, à la carte in de nette eetzaal. De geheele inrigting, zoo van logeer- als badkamers was uitmuntend, en zeer zindelyk.

De donderbuy brak middeler wyl, in al hare kragt los, waarby de regen in stroomen nederdaalde, waardoor wy reeds bevreesd werden, voor onze terugrid over den Stelvio, maar

Maandag 27 July was de lucht weder koel en fraay. Wy vertrokken om 6½ uur, denzelfden weg terug, die wy met even groot genoeg passeerden als den vorigen dag.

Gisteren ging het rentre-à-terne in 1½ uur naar omlaag, waar wy nu 3½ uur behoefden, om het Santa-Maria op te klimmen. Wy hadden, daar[65.]door, beter den tyd, de heerlyke watervallen van den Brauglio, het trotsche berglandschap, en den ongemeen stouten aanleg van den weg te bezien.

Na eenig oponthoud, aan genoemde Cantonniëra, om wat uitterusten, en daarna op de pashoogte, om het imposante gezigt, op al die ysbergen, en vooral op den Monte-Cristallo nogmaals te genieten, ging het in 't Stilfserjochdal weder naar beneden, zoodat we maar kort, op Italie's grondgebied, verwyld hadden.

(Zwart-wit prent zonder titel)

De Ortle-spits lag nu regt voor ons. De temperatuur was weder even drukkend warm geworden, doch troosten we ons zoo veel te gemakkelyker, daar wy de beide keeren heldere lucht hadden, en zelfs de hoogste ystoppen in vollen zonneschyn hadden zien flikkeren, vry van den minsten nevel, en verze-kerde ons de koetsier dat dit tot de grootste zeldzaamheden behoorde, en dit zomer, voor de eerste maal plaats vond. [66.] Mist, donder- en sneeuwbuyen, en de daardoor veroorzaakte Mürren en lawinen, waren ons gelukkig alle bespaard gebleven, die vooral, op zoo groote hoogten, zeer gevaar-lyk zyn, want met het fraayste weder ter wereld, vond ik de afdaling, reeds duizelingwekkend en onbehagelyk, vooral op de ontzettend scherpe hoeken, waar de paarden, om den draay te krygen, met de koppen, dikwyls over den afgrond steken, en was ik zeer bly, zonder ongelukken, om half twee weder te Trafoi te zyn.

Wy dineerden daar, evenals den vorigen dag, doch veel slechter, maar werden in tegendeel getraceerd op aardbeyen; een aardig contrast met onze wandeling van de sneeuw twee uur te voren, boven op het Joch.

Voornemens zynde te vertrekken, vernamen wy tot onze groote teleurstelling, dat door de donderbuy van den vorigen avond, vele Muhren ontstaan waren, en het dal, verder beneden voor rytuigen althans, niet te passeeren was. Na eenig overleggen, lieten wy ons nu ryden, tot [67.] aan de eerste, dezer

Muhren, digt voor Gomagoi, met plan om te voet verder te gaan. Wy namen dus daar afscheid van onzen uitmuntenden koetsier, die naar Trafoi moest terug keeren, totdat de weg weder vry zoude zyn, en marcheerden wy zelven op de eerste Muhre aan.

Deze slyklawines slepen alles wat ze ontmoeten, boven van de bergen, tot onder in de beek mede, en vormen de overblyfselen wanneer het water, later weggeloopt is, meer of minder hooge dammen, van steenbrokken, boomstammen en modder, dwars over den weg en was op sommige plaatsen, de weg zelf, in de diepte, mede weggespoeld, waarvan dikwyls overstromingen het gevolg zyn, die alle communicaties stremmen.

24 dezer dammen, sommige zelfs 10 à 15 voet hoog, en dikwyls even breed, moesten wy met veel moeite, tusschen Gomagoi en Prad overklimmen, en daarby overviel ons alweder eene donderbuy, die ons met schrik vervulde, [68.] voor nieuwe Muhren, die, behalve het gevaar van medegesleept te worden, ons van voren en achteren zouden kunnen insluiten. Gelukkig hadden wy te Prad, waar het Trafoidal eindigt, gelegenheid om een einspänner te bekomen, en kwamen om 6 uur te Spondinig onder faveur van de voortdurende zware donderbuy en hevige stortregens.

Twee uur later had de buy opgehouden, en zagen we tot onze groote verwondering, onzen koetsier met de paarden op dagen. By nader overweging had hy het rytuig te Gomagoi achtergelaten, en was met de paarden over de Muhren geklommen.

Dingsdag 28 July vertrokken wy om 6½ uur van Spondinig, in de coupé van de Post-eilwagen, die wy te Mals, reeds vooraf besproken hadden. Onophoudelyk plaste de regen neêr waardoor het fraaye Vintschgau-dal, als in nevelen gehuld scheen. Spoedig vernamen wy van onze medereizigers, dat achter het dorpje Laas, twee groote Muhren, sedert eenige dagen, den weg versperden en wy die te voet moesten overstygen, en daar [69.] eene andere diligence zouden vinden dat naar ons inzien geen groot bezwaar zoude opleveren, daar we meenden, de kunst van klimmen over 24 Muhren, den vorigen dag, behoorlyk geoefend te hebben, doch O Wee! wat bedrogen we ons.

Om 8 uur waren we te Laas, en een kwartier later voor de eerste versperring. Door de vreesselyke regens, van den vorigen avond, die nog immer aanhielden, was de modder niet opgedroogd, en week als bry, die men met behulp van talryke wegarbeiders, moest passeeren, zoo goed en kwaad als het ging, over de steenen, of waar die mankeerden, over planken, die van steen tot steen over de modder gelegd waren.

By de tweede Mühre, circa 40 à 50 el verder scheen nog grooter voorzigtigheid noodig. 't Meerendeel der 21 passagiers, waren er reeds over, doch toen wy meenden te volgen klonk ons het ontzettende geroep in de ooren Zurück! Zurück. Die Mühre kommt! en waarlyk, naauwelyks waren we terug-[70.]getreden, of met donderend geweld stroomde de slyk lawine, tusschen ons en de diligence. Steenen grooter dan een kubiek Ned. el, geheele boomstammen zelfs, werden door de breede stroom, als razend voortgerukt, dwars het dal door, naar de Etsch. Er was geene kwestie van passeeren meer, het zoude doodelyk geweest zyn.

De vrees dat de Muhre achter ons, ook weder zoude beginnen te werken, en wy daardoor ingesloten zouden geraken, deed ons besluiten naar Laas terug te gaan. Druipnat, over half ondergelopen wegen, kwamen we, met nog een' der passagiers, eene kellnerin uit Murten, in alles behalve vrolyke stemming in Laas terug. Langzamerhand daagden, de conducteur, de koetsier en vele nieuwsgierigen op. Er werd voorgesteld om ten tweeden male de overtocht te proberen, op een punt digter by de rivier, doch helaas! weder te vergeefs. Niets dan modder en steenen die in een' breeden stroom, onstuimig voortspoedden. Om half elf kwamen we, voor de [71.] derde maal Laas, binnen, en schoot er nu geen ander middel over, dan by het dorp, de brug over de Etsch te passeren, en langs de helling der bergen, aan den regter oever tot Schlanders te loopen, dat circa 2 uur verwyderd liggende, geen vrolyk vooruitzicht opleverde, met steeds aanhoudende regen. Er werd gezorgd voor dragers van de bagage, en vergezeld van verscheiden menschen, die den zelfden weg moesten houden, ging het en-corps voorwaarts.

De regen hield gelukkig langzamerhand op, de zon brak door, en liep het voetpaadje door een waarlyk fraaye streek, zoodat we, hoezeer, moede, nat en beslikt geheel verzoend met ons désaster, te Schlanders kwamen.

Na een haastig middagmaal, stegen we nu in de post-eilwagen, en vervolgden onzen weg, door de mooye Vintschgau, zagen by Natürno, een fraaye waterval en kwamen om 5 uur in plaats van om 2 uur [72.] te Méran, waar we onzen intrek namen in 't uitmuntende Hotel der Post, ook genaamd Aartshertog Johan, met 120 kamers, en zeer fraaye mosaïke vloeren in de corridors. Een warm bad, in

't hotel verkrygbaar, restaureerde ons geheel, en bragten wy den verderen avond door in de tuin van het logement, welke s' winters met glazen overdekt, als serre dienst doet.

Woensdag 29 July werden wy s'morgens reeds om 4 uur wakker, door ontzettend klokkengelui, in allerlei toonaard, op alle mogelyke kerken, 't geen als een oud gebruik iedere morgen, twee uur achter elkaar, herhaald wordt.

Wy begonnen met de stad (1074 voet) in oogenschouw te nemen, die 2500 Inwoners telt, en aan de Passer ligt, welke daar in de Etsch vloeit. Ofschoon zeer oud, is Meran een aangenaam plaatsje, en zeer levendig, door de vele borstlyders, die er in 't voorjaar de melk- en in 't najaar de druivenkuur [73.] gebruiken en om het uiterst mild klimaat, er dikwyls overwinteren.

Meran. (Ingekleurde prent)

De meeste drukte, concentreert zich, onder de arcades, van twee lange smalle straten waar de meeste winkels en koffyhuizen te vinden zyn. In de laatste loopen meestal, lange donkere gangen, tot op een open terrein, dat half als plaats, en half als tuin, ten gerieve van de bezoekers dient, en waar door hooge boomen, veelal dadels, eene aangename koelte heerscht. 't Café Rosenkrans dat wy s'morgens en 't Café de Paris, dat wy s'avonds zagen, waren beide in dien styl gebouwd.

De twee RC Kerken, die wy bezochten, leverden weinig byzonders op, terwyl de Prot: Kerk, de eenige, die ten gerieve der badgasten in geheel Tyrol geduld wordt, zich in een gewoon woonhuis bevindt. De kerk beneden en de woning van den Dominé boven. De kerk is voorzien van een altaar, een kruisbeeld en andere symbolen van de RC eerdienst.

[74.] Het klimaat van Méran is overheerlyk, de thermometer teekende slechts 80° Fhar: dat, na de drukkende hitte der vorige dagen eene rechte verademing was. 't Is 't echte land van den wynstok, wy kochten er de eerste rype druiven, en zagen wy alle andere soorten van fruit, by massas, te koop aangeboden.

In 't Hotel werd table d'hôte gehouden, de eerste die wy in Tyrol troffen, daar het eten à la carte, op den duur zeer vervelend begint te worden, en reden wy na afloop daarvan, te paard naar het kasteel Tyrol. Tusschen tuinmuren en onder dadelboomen ging het buiten de stad, onmiddelyk bergopwaarts, tegen den Kuckelberg die het Passeyerthal, van het Etschdal scheidt. De uitzigten noordelyk in eerstgenoemd dal en op den Jauffen, zyn overheerlyk prachtig. By 't dorpje Tirol, krygt men het uitzigt aan de zuidzyde in het Etschdal en vooral van het terras in het lo[75.]gement, is dit gezigt, wonderschoon, en behoeft, weinig achter te staan by het beroemde vergezigt op Schloss Tirol, dat een kwartier verder ligt. Dit oude kasteel waaraan het geheele land, zynen naam ontleent, is grootendeels ruïne, met enkele bewoonbare kamers, die het zooveen genoemde uitzigt aanbieden. Zuidelyk vooruit het Etschdal, aan de linkerzyde begrens, door den Porphyrketen, die tot Botzen loopt, en aan de regterzyde, door de steile Dolomietbergen van den Hoogen Mendel: westelyk het Vintschgau-dal, tot aan den Laasser Ferner (Gletscher by Laas), en op den voorgrond het Méraner-dal, met de stad Méran,

't dorp Tirol, en ontelbare dorpjes, gehuchten, kerken, kapellen en alleen staande huizen als bezaaid, die omringd, door het fraaye groen der wynbergen, een onovertroffen uitzigt aanbieden. By onze komst lag het geheele landschap nog in prachtigen zonneschyn voor ons. Regts boven de Vintschgau, kwam echter [76.] eene zware donderbuij aandryven, die de bergen, in digten nevel hulde. Vreeselyke bliksemstralen, schoten door het dal, en viel de regen in stroomen neder, terwyl links alles nog zonneschyn was. De buy trok daarna over ons heen, en dreef links van Meran, terwyl toen regts weder alles in de zon flikkerde en de fraaiste regenbogen gevormd werden. Het effect van dit onweer tuschen de bergen, was onbeschryfelyk prachtig: honderden klokken werden als om stryd, in alle dorpjes geluid; een vroom bygeloof, om de hagelslag aftewenden.

Schloss Tirol bei Meran. (Zwart-wit prent)

Het kasteel behoort aan de Oostenryksche dynastie, en staan de beide bewoonbare vertrekken, steeds voor de komst van den Keizer²⁸ gereed. Men vindt er enkele fraaye familie-portretten: het ameublement is overigens eenvoudig, terwyl de woning van den Huisbewaarder met zyn gezin, een afgesloten gedeelte van een der vroegere corri[77.]dors scheen. Na de kapel nog bezigtigd te hebben, die niets byzonders heeft, reden wy langs een' anderen weg naar Méran terug, over de ruïne van Schloss Durnstein, waar de weg zoo steil afhelt, dat wy genoodzaakt waren, van 't paard te stygen. Beneden in het dal, loopt de weg door tallooze wyngaarden, die over 4 à 5 voet hooge berceaux geleid, veel aangener voor het gezigt zyn, dan de manier die aan den Ryn gevolgd wordt, en de druif even als snyboonen tegen stokken op te leiden.

Donderdag 30 July vertrokken wy om 10 uur, in de coupé van de post-eilwagen, naar Botzen, en reden in Zuid-Oostelyke rigting door het fraaye Etschdal, aan den linker rivieroever, onder langs het Porphyergebergte, en passeerden verschillende dorpjes, onder anderen Terlau, met zyn scheeve toren, door de Terlauer wyn, algemeen beroemd.

28 Frans Josef I (1830-1916). Keizer van Oostenrijk.

Schloss Tirol. (Ingekleurde prent)

Even als de bouworde der huizen, neemt het landschap, meer en meer een Italiaansch karakter aan.

[78.] Menigvuldig ziet men cactussen, vygen, granaat- en moerbeyenboomen, in de open lucht groeijen. Digter by Botzen krygt men het gezigt op de witte, steil opryzende, grillige spitsen, van den Dolomiet-keten van het Fassathal. Eindelyk bereikten wy Gries, een fraay groot dorp, dat onmiddelyk aan Botzen grenst, en reden wy om half twee, die oude stad binnen, over eene lange brug, die de Talfer overspant, welk riviertje, uit het noordelyk gelegen Sarca-thal komende, een uur verder in den Eisach stroomt.

Ons eerste bezoek gold het postkantoor doch waren de langgewenschte brieven helaas! niet gearriveerd, en vernamen wy tegelykertyd, het onaangename berigt, dat de booten over de Garda zee, niet dagelyks vaarden, waardoor eene verandering in ons reisplan noodzakelyk werd, en wy onmiddelyk, per trein van 3 uur, naar Mori moesten vertrekken, wilden wy s'avonds [79.] Riva nog bereiken.

Botzen is zeer antiek gebouwd met naauwe straten, en de huizen meestal met arcades; het verkeer schynt er zeer levendig te zyn, in de gevels der huizen merkt men vele nissen met heiligen beelden, <ofschoon> het by uitnemendheid catholieke Tyroler volk, die, overal, in iedere stad, in alle dorpen, op het platte land, en langs iederen weg weet aan te brengen, in Kapellen of nissen, waardoor hy by 't passeeren, een geloovig kruis slaat.

De spoorweg loopt door het Etsch-dal. Jammer dat wy nu geen tyd hadden, Botzen meer naauwkeurig te bezien, en misten wy daardoor, evenzeer de stad Triënt, beroemd door het groote Concilie van 1545²⁹, welke plaats wy langs spoorden. Om 7½ uur te Mori komende, verlieten wy de trein, en gingen onmiddelyk in een volgepropte omnibus verder. Even als het landschap en de huizen, was nu ook de taal, veranderd, wy hoorden niets als Italiaansch, waardoor [80.] de verrassing zooveel te grooter was, toen wy in de omnibus, Hollandsch hoorden spreken, en wel door D^{oo} van Herwerden en echtgenoot uit Groningen, die vroeger in Deventer gestaan had, en die, even als wy, de reis over de Gardazee wilden maken.

De weg naar Riva is allerprachtigst, langs het schilderachtige Loppio-meer (873 voet) en verder door het dorpje Nago, van waar men een fraay gezigt over de Garda-zee heeft, maar dat door den inval-lenden avond, voor ons grootendeels verloren ging.

Om 9 uur kwamen we te Riva, en namen onze intrek in het goede, maar dure Hotel: al Sole d'Ore, dat met de achtergrond aan het meer uitkomt, terwyl de tuin terrasvormig in het water uitspringt. Uit de, met wynranken overdekte berceaux, hadden wy by helder maanlicht, een allerprachtigst gezigt over het meer.

Het hotel is rondom, eene groote binnenplaats gebouwd, met open corridors, waarop de deuren, der

29 Met het concilie van Trente (1545-1563) werd de contrareformatie ingeluid.

verschillende kamers uitkomen [81.] en zyn de vertrekken, alle met steenen bevloerd. Op onze verdere reis door Italie, vonden wy die bouworde, nagenoeg overal terug.

Vrydag 31 July ontbeten wy, met een tal van touristen, reeds om 5 uur, onder de straks genoemde berceaux, en genoten daarby het allerprachtigste uitzigt op het meer (213 voet boven de zee), dat by de naauwelyks opgekomen zon, nog zoo oneindig veel schooner was, dan by maanlicht.

Om zes uur gingen we aan boord, en riepen een laatst vaarwel aan het trotsche Tyrol toe. - Het gezigt rugwaarts op Riva, omkranst door hooge bergen, met het heerlykste groen getooid, waarop de vroege morgenzon grillige schaduwen wierp was betooverend, terwyl vooruit geen land zichtbaar was. Veel wind was er niet, en toch merkbaar veel beweging in de boot, men vertelde ons dat de Gardazee bekend staat als zeer onstuimig.

[82.] Tusschen hooge bergketenen, is het noordelyk uiteinde der Zee ingesloten, en wordt het landschap door vele dorpjes verlevendigd, aan de westzyde ziet men veele terrassen met open trekkasten, voor de cultuur van limoenen, en aan den oostelyken oever vele zydefabrieken.

Langzamerhand lieten wy Riva met zyne bergen achter ons, gehuld in een heerlyk azuurblauw doorschynend licht; wy passeerden het kleine eilandje Tremelone, en later het voorgebergte S. Vigilio, dat ver in het meer uitspringt, en geheel bedekt is met olyven en vygen, waartusschen de wynranken weelderig opklimmen.

Het vlek Garda, waaraan het meer zyn naam ontleent, met een daarby gelegen kasteel spiegelen zich heerlyk in het kristalheldere groene water. Het meer wordt hoe langer hoe breeder, en nemen de bergen voortdurend af, in hoogte, en loopen die eindelyk uit in de groote vlakte van Lombardye, waardoor [83.] het zuidelyk einde zooveel minder trotsch is, dan het noordelyke.

Onder de vele passagiers, bevonden zich ook de Heer en Mevrouw van Herwerden. By nadere kennismaking, werd het plan beraamd, om ons gedurende eenige dagen by elkaar aan te sluiten, en gezamentlyk Verona en Venetie te bezoeken.

Om 10 uur landden wy reeds te Peschiera en namen gezamentlyk een rytuig, naar het station. Peschiera is eene kleine, maar sterke vesting, die met Verona, Mantua en Legnano, de bekende Noord-Italiaansche vierhoek vormt, en beroemd is geworden door den slag van Solferino in 1859.³⁰

Na een uurtje wachters; aan het vuile station kwam de trein van Milaan opdagen, waarmede we in één uur, naar Verona spoorden door een geheel vlak landschap, en namen wy onze intrek in het uitmuntende hotel Due torri, dat even als 't hotel te Riva, een groot basse-cour heeft, waar al de kamers [84.] op vier boven elkaar geplaatste, rondlopende balcon uitkomen, die versierd waren met bloeyende oleanders en vele andere bloemen. Gelykvloers bevonden zich alleen de keukens, badkamers, portiersloge en andere localiteiten van dien aard. De kamers van van Rysewyk en my, behoorden tot de weinige die uitzagen op het groote plein vóór 't huis, dubbelde kamerdeuren, waarvan de eene als jalouzie ingerigt, onderhielden eene aangename koelte. Volgens Italiaansch gebruik was de table d'hôte eerst te zes uur, dat volstrekt niet met onze plannen strookte, en dineerden wy dus maar weder à la carte, met een glas Italiaanschen wyn, waarby ruw ys, ons het gemis van het heerlyke Tyroler water, zoo mogelyk moest vergoeden.

Verona is eene groote stad, met 50000 inwoners, aan beide oevers van de Adige gelegen, waarover verscheiden fraaye bruggen liggen. Zy onderscheidt zich, door breede straten, en ruime pleinen, en is omringd van enorme [85.] vestingwerken. Wy namen eene open fiacre en dewyl de koetsier niets dan Italiaansch sprak, bovendien nog een commissionair uit het hotel. Deze man, Piëtro Tisati genaamd, was een allergeschiktst en voorkomend mensch, die ons en vooral den Heer van Herwerden vele diensten bewees, daar zyne koffers uitgebleven waren, en door tusschenkomst van Tisati, weder teregt gekomen zyn.

Allereerst reden wy naar de Kathedraal, een fraay groot gebouw van donkerrooden steen³¹, toen naar 't paleis della Scala,³² dat tegenwoordig voor de municipale garde en als politie-bureau gebruikt

30 In 1859 lokte de Italiaan Cavour een oorlog met Oostenrijk uit. De oostenrijkers werden in de slag bij Solferino verslagen door de fransen die de italianen te hulp waren gekomen.

31 De kathedraal van Verona is in de romaanse, gotische en klassieke stijl gebouwd. De pilaren in het interieur zijn van rood marmer.

32 Het kasteel dat door Cangrande II Scaliger in 1354 werd gebouwd.

wordt, daarna het standbeeld van Dante³³, het Tribunaal, het Mauzoleum van de Scaligers, uit de 14 eeuw, tegen de kerk Sta Maria antica gebouwd³⁴, en langs vele andere monumenten en paleizen, het eene al ouder dan het andere, en voor een oudheidkenner, allerbelangrykst, vooral de kerk St Fermo maggiore, die dagteekent uit de 8ste eeuw³⁵, met de [86.] ruïnes van een Franziscaner klooster beroemd door de tragédie van Shakespeare³⁶ “Roméo en Julia”, die volgens de sage, daar getrouwd zyn, terwyl de graftombe van Julia, nota-bene, getoond wordt.

(Zwart-wit foto zonder titel)

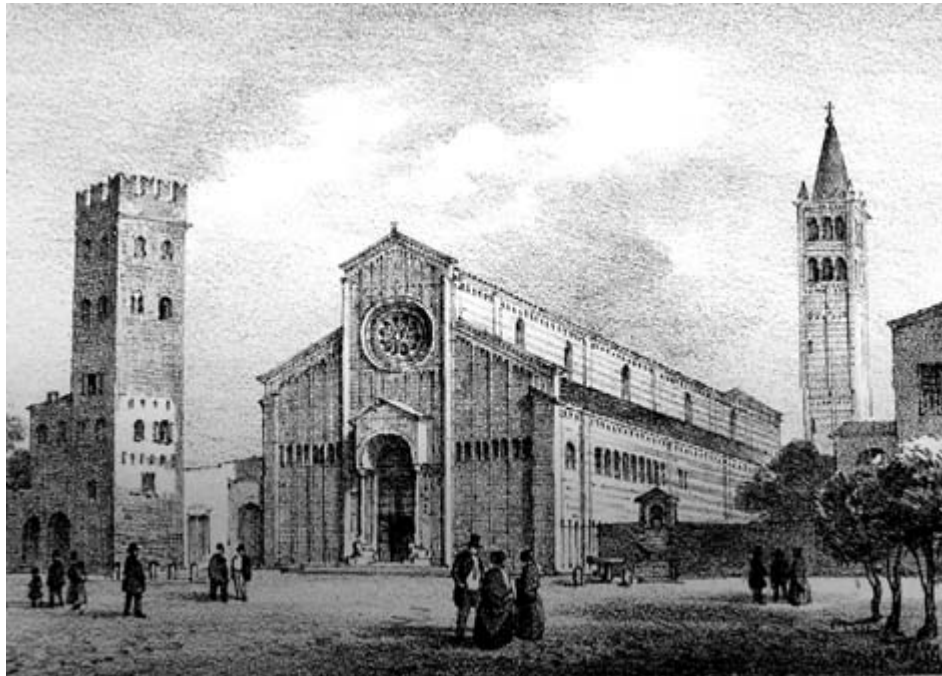
Verona. Ponte delle Navi. (Zwart-wit prent)

-
- 33 Dante Alighieri (1264-1321). Italiaans dichter, grondlegger van de Italiaanse literatuur.
 - 34 In de kerk Santa Maria Antica bevinden zich gotische mausoleums van de familie Scaliger die van 1260 tot 1387 in Verona regeerde.
 - 35 De kerk San Fermo Maggiore werd in de 11e en 12e eeuw gebouwd op de fundamenteën van een oudere kerk en werd in de 14e eeuw herbouwd.
 - 36 William Shakespeare (1564-1616). Engels dichter en toneelschrijver. Hij schreef het verhaal *Romeo and Juliet* in 1594/1595.

(Zwart-wit foto zonder titel)

Het beroemste en meest bezienswaardige monument van Vérona, is echter het Arena³⁷ op de Piazza-Brà, afkomstig uit den tyd van Keizer Anthonius in de derde eeuw³⁸, het best geconserveerde amphitheater van geheel Europa; 45 ryen zitplaatsen, waar ruimte is voor 23000 toeschouwers, omringen het strydperk, van bovenaf heeft men een fraay panorama over Vérona. Aan de buiten zyde telt men 72 arcades, van toscaansche bouworde, die als winkels verhuurd zyn. Dit amphitheater is allerinteressants, doch maakt het, op 't groote plein, omringd van moderne huizen, een' aller vreemdsten indruk. 't Is zwart van ouderdom en gelykt, van verre gezien, op de vestes van een groot afgebrand perceel, [87.] van hier reden we, naar de Giardino Giusto³⁹, eene particuliere tuin, waarin 200 enorm hooge en dikke cypressen staan, dan een terras, achter in dien tuin, heeft men een panorama, over de stad, dat oneindig uitgebreider is, dan boven van't Amphitheater.

Verona. S. Zeno Maggiore. (Zwart-wit prent)

-
- 37 De Arena is een amphitheater dat waarschijnlijk op het einde van de 1^e eeuw is gebouwd. Het is 152 bij 128 meter en is 30 meter hoog, het biedt plaats aan 25.000 bezoekers.
- 38 Marcus Aurelius Antoninus Caracalla regeerde van 211 tot 217 als keizer over het Romeinse rijk.
- 39 De Giardino Giusto werd in 1580 aangelegd.

Moede van al het kyken, begaven we ons nu naar eene tuin met restauratie, dicht by 't Piazza Brà, waar we heerlijk in de schaduw van hooge boomen, zaten uitterusten, tot dat het tyd werd, om de militaire muzyk op de Piazza Vittorio-Emanuele te gaan hooren. Een massa menschen, was op de been, of zat op de breede trottoirs, voor de koffyhuizen, waar wy een aangenaam punt uitkozen voor 't Café dell Europa. De Muzyk was uitmuntend, en eindigde met een taptoe.

Zaterdag 1 Augustus besloten wy, om ieder ons eigen gang te gaan. Mevrouw Van Herwerde wenschte uitterusten. De dominé wilde aan zyn journaal werken. Van Ryzewyk ging photographien koopen, terwyl ik naar huis ging [88.] schryven. Na afloop der correspondentie bezag ik de kerk Annunciata, allernaast het Hotel, de fraayste van Verona, met zeer mooye wywatervaten, en wandelde daarna nog wat door de stad, en vereenigden wy ons weder, aan een vroegtydig diner à la carte, zoo dat we om 2 uur kant en klaar, per sneltrein naar Venetie spoorden.

Zoodra men de bergketenen van Tyrol uit het gezigt verloren heeft, zoude men kunnen wanen, in ons eigen vaderland, te zyn. De Lombardysche vlakke, draagt met regt haren naam, alleen de maïs en rystvelden, en de bouwaard der huizen doen het vreemde land kennen. De afwisseling van natuurtooneel was inderdaad plotseling; vóór twee dagen zaten we tusschen de hemelhooge berggevaarten van Tyrol, als ingesloten en nu aan de kust der Adriatische zee, met vergezigten even uitgestrekt, als ze in Holland maar te denken zyn.

Over een viaduct met 222 bogen, ½ uur lang [89.] spoorden we door de Lagunen om 5 uur Venetie binnen. Het idéaal zoo lang door my gekoesterd, zag ik nu verwezentlykt.

(Zwart-wit foto zonder titel)

Ik bevond my te Venetie. De impressie is allervreemdst; men bereikt eene stad met 120000 zielen, en verneemt hoegenaamd geen gedruis, noch van aansnellende, noch van wegydende wagens; men verlaat het station en bevindt zich onmiddelyk weder aan 't water. In andere steden, neemt men de omnibus van 't Hotel, hier is 't eene gondel, die met voorbeeldelooze behendigheid, door de naauwste straten, of liever grachten wordt geroeid, waar de huizen, zonder stoep, onmiddelyk uit het water opryzen. Na een half uur roeijens, bereikten wy 't Hotel de l'Europe, het voormalig paleis Justiniani⁴⁰, een prachtig gebouw aan 't einde van de Canal Grande by den ingang van den haven. De eet- en leesalen hebben even als de logeerkamers en corridors, mosaik vloeren; de derde en vierde verdiepingen zyn de bel-etage [90.] omdat de balcoons er het meest schoone uitzigt schenken. Dit panorama is inderdaad verrukkelyk. Op de voorgrond de Canal Grande, en de haven, met honderden

40 Paleis Giustiniani werd midden 15e eeuw gebouwd.

gondels, die zich in alle rigtingen bewegen, regts en links de stad, die zich als een halve cirkel uitbreidt. Aan de oostzyde van 't kanaal, eene uitspringende landtong waarop de prachtige wit-marmeren koepel kerk St Maria della Salute, en de gebouwen der douane, daarachter het kanaal della Giudecca, verder op het eiland van denzelfden naam, en het kleine eilandje, S. Giorgio Maggiore en eindelyk daarachter de onafzienbare Lagunen, die, aan eene zee gelyk, in de heerlyke Italiaansche zonneschyn flikkeren. De gondels zyn volgens de vroegere verordeningen, meestal dog zwart ge-verwd, voorzien van kleine kajuiten, die van buiten mede met zwarte draperien behangen. Onwille-keurig, aan dryvende lykwagens doen denken. Die oude wetten waren ingesteld, om de al te groote weelde in die vaartuigjes, tegen te gaan, maar worden die [91.] heden ten dage niet meer gehandhaafd, zoodat zich tegenwoordig, reeds eenige gondels met tentdaken, van gekleurde en gestreepte linnen stoffen vertoonen.

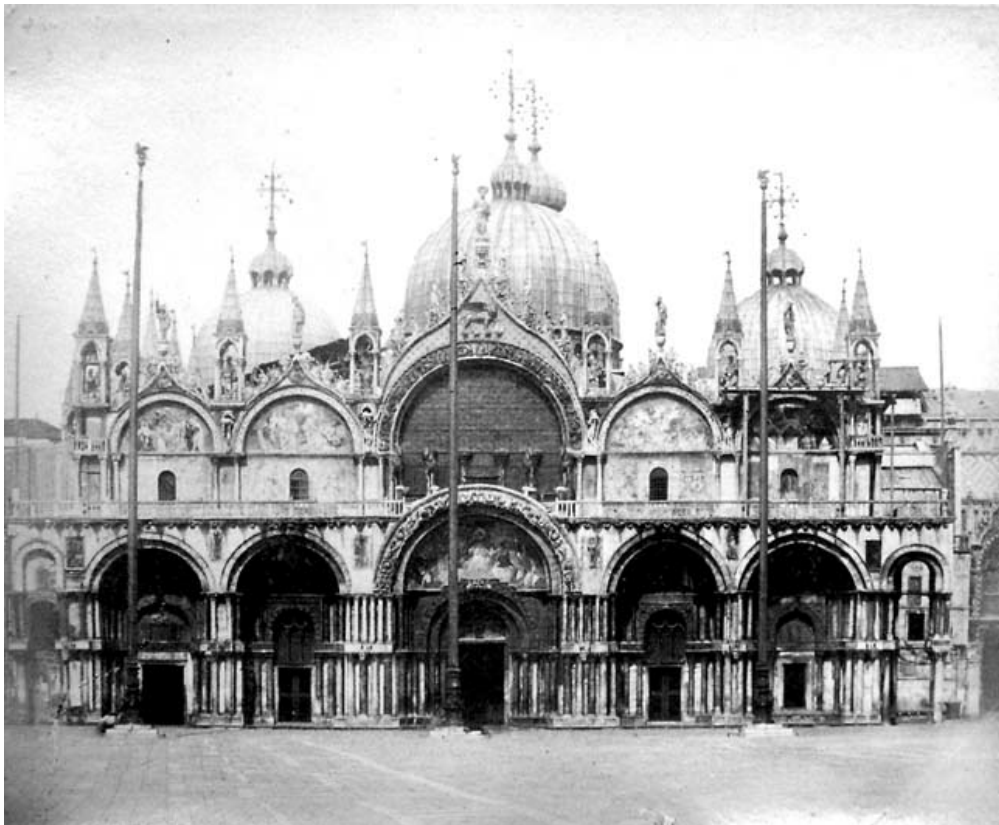
Aan de uitmuntende table d'hôte, de beste onzer geheele reis, (het couvert 5 francs, de kamer 3 fr: en 't ontbyt 2 fr:) ontmoetten wy professor Evers & Echtgenoot uit Amsterdam, waardoor het zeldzame verschynsel plaats had, dat 6 Hollanders te Venetie tegelyk aan tafel zaten.

Na afloop van 't diner, huurden wy eene groote gondel met twee roeyers, en lieten ons daarmee, op de haven rond roeyen, de zon ging middelerwyl heerlyk onder, en werden in de stad, de gaslichten ontstoken, dat een prachtig effect op 't water maakte.

(Zwart-wit foto zonder titel)

Op het wachtschip, viel het nachtschot en was dat voor ons het sein, om ons aan de Piazzetta, aan wal te laten zetten; dit plein, waarop zich twee zuilen van graniet verheffen, de eene met de leeuw van St Marcus [92.] en de andere met het standbeeld van St Theodorus, vormt' een geheel, met het daar-achter liggend Sint Marcusplein, waar op zich s'avonds het geheele openbare leven te Venetie concentreert. De aanblik is dan ook prachtig. De kerk van St Marcus, de Campanile, het Dogenpaleis, het Koninglyke paleis, en vele groote gebouwen met arcades, waaronder zich de prachtigste winkels en koffyhuizen bevinden, omringen deze beide pleinen. Wy mengden ons tusschen de duizende wandelaars, en volgden later het algemeene voorbeeld, om voor een der café's te gaan zitten, en spoedden ons daarna, door een der kleine smalle straatjes, naar ons hotel.

(Zwart-wit foto zonder titel)

Zondag 2 Augustus liet ik my om 6 uur naar de badinrigting in de haven roeyen, wier bassins met beweegbaar linnen tentdaken voorzien zyn en begaven we ons, na 't ontbyt, naar 't groote wonder van Venetie de Sint Marcuskerk, dit imposante ge[93.]bouw, in byzantynsche styl opgetrokken⁴¹ heeft vyf koepels, en rust op 500 zuilen van zwart en wit marmer, met eene vloer van jaspis en porphyre. Het sombere licht is geheel in overeenstemming met de eenvoudige en toch zoo ryke verscheidenheid van 't geheel. Na er de mis bygewoond te hebben, ondernamen we een gondeltocht door de stad, en wel hoofdzakelyk door de Canal-Grande, waar zich aan weerszyden de prachtigste marmeren paleizen, afkomstig uit den bloeytyd der vroegere republiek, verheffen, terwyl de adelyke geslachten, die ze indertyd bouwden, alle uitgestorven zyn, en hunne huizen, tegenwoordig tot zeer verschillende doeleinden gebruikt worden, onder anderen tot logementen, of tot openbare inrichtingen zooals postkantoor, bank van leening enz. By de kerk St Maria dei Frari⁴² stegen we uit. Dit prachtige gebouw munt uit, door het kunstigste beeldhouwwerk in haut-reliëf, en door de monumenten [94.] van Titiaan⁴³ en Canova⁴⁴, vooral het laatste is een wonder van eenvoudigheid en diep gevoel.

Hierna roeiden wy, onder de wit marmeren Rialto-brug, door, die uit één enkele boog van 28 ellen bestaat, en begaven ons naar de Protestansche kerk, waar dien zondag juist geen dienst was en toefden toen een oogenblik, in, of liever vóór het café Cipolata, onder een zeil, dat de geheele breedte van het straatje overspande, en vervolgden onze vaart, naar het paleis Pesaro, een prachtig gebouw⁴⁵, ryk aan kunstschaten van meubels in oud Venetiaanschen styl, schilderyen en beeldhouwwerken.

Het groote kanaal, immer vervolgende, bereikten wy, aan 't einde daarvan, dicht by het station, de kerk St Maria Gli Scalzi, een mooy gebouw⁴⁶, met minstens een dozyn altaren ieder van een verschillend

41 De basilica San Marco werd tussen 1063 en 1073 gebouwd in Byzantijnse en Europese stijl.

42 Santa Maria Gloriosa dei Frari.

43 Titiaan (1488/90-1576). Venetiaans schilder.

44 Antonio Canova (1757-1822). Italiaans neoclassicistisch beeldhouwer.

45 Palazzo Pesaro werd in 1710 in barokstijl gebouwd.

46 De Santa Maria degli Scalzi, ook genoemd Santa Maria di Nazareth. Een barok-kerk vanaf 1660 gebouwd.

soort marmer. De geestelyke, die er ons rondgeleidde, een allervoorkomenst mensch, die vloeyend fransch sprak scheen zeer ingenomen, met de belangstelling, die [95.] wy voor zyne kerk betoonden. Wy lieten ons nu het kanaal uit, en langs het eiland di San Chiara, de Lagunen inroeien, rondom het station, onder door een der bogen van den spoorwegdam, en sloegen het Canal di mestre weder in, vervolgden daarop, het Canalgrande terug, tot aan de Ponte di Rialto, waar we van onze gondelier afscheid namen. De brug overgaande sloegen wy de straat Merceria in, de hoofdstraat van Venetie, die maar weinige ellen breed is, doch die de hoofdader van het verkeer dier stad uitmaakt. Zy loopt van de zoo even genoemde brug, in allerhande slingers, trap op en trap af over verscheiden andere bruggen, tot aan het Sint Marcusplein, en bestaat geheel uit winkels, die echter om de zondag-namiddag gesloten waren. Wy aten toen à la carte, in eene restauratie, genaamd Antica birraria al Giardinette S Moisé, in de nabyheid van ons hotel. 't Was er vry goed, doch prefe[96.]reerden we verre weg onze eigene table d'hôte.

In den voor avond gingen wy naar de muzyk, die op het St Marcusplein uitgevoerd werd, terwyl Mevrouw van Herwerden wegens vermoeidheid te huis bleef, en bezochten wy later de Italiaansche Opera. Men gaf de Lucie de Lammermoor.⁴⁷ Zang en spel waren uitmuntend, maar de hitte in het gebouw, volkomen verdoovend.

(Zwart-wit foto zonder titel)

Maandag 3 Augustus. gingen de Heer van Herwerden en ik, vóór het ontbyt, de Campanile of klokketoren van S. Marco beklimmen. Het is eene alleenstaande vierkante toren, 335 voet hoog, waarin 39 oplopende hellingen, in plaats van trappen zeer gemakkelyk naar boven voeren.⁴⁸ Het perspectief over de stad, met de haven, en de Lagunen is prachtvol. Jammer dat de lucht iets nevelig was, waardoor de horizont moeyelyk was te onderscheiden.

47 Geatano Domenico Maria Donizetti (1797-1848) componeerde in 1835 de opera Lucia di Lammermoor.

48 De campanile stortte in 1902 in en werd herbouwd.

(Zwart-wit foto zonder titel)

(Zwart-wit foto zonder titel)

(Zwart-wit foto zonder titel)

Na 't ontbyt gingen we gezamentlyk het Dogen-paleis bezien, dat de eene zyde der [97.] Piazzetta beslaat, en waarvan de overzyde, door de Bibliotheek en de Munt, de derde kant door de zygevel der H. Marcuskerk, en de vierde door de haven wordt ingenomen. Dit paleis, onder den Doge Marius Faliéro, in de 14 eeuw, geheel vernieuwd⁴⁹ is een imposant gebouw van gemengd gothischen en byzantynschen styl. De zuilengang, de zaal der Tienmannen, de zaal der Consiglo, de Senaat- en Inquisitiezalen en zoovele andere vertrekken, munten niet alleen uit, door de prachtigste schilderwerken, der eerste meesters⁵⁰, die de geschiedenis der Republiek voorstellen, maar ook door de vele historische herinneringen, zooals de gouden trap, die haar naam ontleent, aan het vergulden gewelf, de mond der aanklagten, de Ponte dei Sospiri, of brug der Zuchten, die van de achterzyde van het gebouw, over eene gracht, toegang geeft tot de gevangenissen, met de helsche piombi of looden daken der inquisitie, welke laatste echter [98.] niet meer bestaan. Vreeselyk is den indruk, dier kerkerkotten, zonder licht of lucht: men ziet de plaats voor de vroegere geheime teregtstellingen, de rooster waardoor het bloed der slachtoffers in 't kanaal moest wegvloeyen, en het thans digtgemetselde venster voor het geheime vervoer der lyken.

Geruimen tyd bragten wy in dit paleis door, dat tegelyk zoo ryk is aan kunstwaarde en aan historische herinneringen.

Aan de havenkade, Riva degli Schiavoni, zochten we daarna een koffyhuys op, om onder 't genot van een sorbet, van de vermoeienis van het rondrentelen wat te bekomen, en namen toen weder eene gondel om het paleis Vendramin-Calergi⁵¹, zedert 1843, in 't bezit van de Hertogin van Berri⁵² te gaan bezichtigen. Het ligt aan het Canal Grande, maar kan, hoeveel schoons het ook bevatten, moge, op verre na, niet opwegen tegen het paleis Pesaro.⁵³

49 De bouw van het Dogenpaleis begon in de 12e eeuw op de fundamenteën van een gebouw uit 825 en werd afgerond in de 14e en 15e eeuw.

50 Onder andere Tintoretto (1518?-1594), Titiaan (1488/90-1576) en Paolo Veronese (ca. 1528-1588).

51 Het renaissance paleis Vendramin-Calergi werd in de eerste jaren van de 16e eeuw gebouwd.

52 Maria Carolina prinses van Napels (1798-1879), weduwe van Charles Ferdinand hertog van Berry.

53 Het barok paleis Pesaro werd in 1710 gebouwd.

(Zwart-wit foto zonder titel)

Wy lieten ons toen roeyen, naar de Botanische [99.] tuin, in de nabyheid van het station, welke tocht wy ons echter hadden kunnen besparen, omdat behalve, de groote Cactus boomen, die tuin minder dan middelmatig was, en by ons, door al de inrigtingen van dien aard, verre wordt overtroffen.

Even als den vorigen dag, namen wy by de schoone Rialto-brug, weder afscheid van onze gondel, om de Merceria-sstraat door te wandelen; de fraaye winkels waren nu alle geopend, en heerschte er eene voortdurende drukte.

Na afloop van de table-d'hôte, in ons hotel, vonden wy een gondel, volgens afspraak, weder op ons wachten, en waren de Giardini-Pubblici⁵⁴, nu aan de beurt. Deze tuinen, aan het uiterste Zuid Oost-einde der stad, by den ingang der Adriatische zee gelegen, zyn overheerlyk. In het midden staat een druk bezocht café, en is het gezigt over de Haven prachtig. Wy vertoefden er, totdat de maan opge[100.]gaan was, waardoor het uitzigt, ofschoon van anderen aard, niet minder imposant werd. De geheele lengte der stad, met hare duizende gasvlammen, weerkaatste in het water, waarover de maan haar heldere licht uitgoot.

Evenals den vorigen dag, bragten wy ook nu, den verderen avond op het Marcusplein door.

Dingsdag 4 Augustus begon ik weder met het nemen van een heerlyk zeebad, zoo verkwikkend in een warm klimaat, ofschoon de hitte die wy in Tyrol hadden ondervonden, veel grooter was, dan die te Venetie. De thermometer teekende gewoonlyk slechts 21 à 22° Reaumur of 80° Fahrenheit. Na 't ontbyt gingen we de San Marcokerk meer omstandig bezigtigen, dat den vorigen zondag, door de Mis, minder geschikt ging. Vyf ingangen met bronzen deuren geven op het Marcus-plein, toegang tot dit kunstgewrocht. Ofschoon er voor verschillende [101.] altaren dienst, en voor een, zelfs eene lykdienst gehouden werd, voor een' bekeerden Jood, zoo hinderde dit toch hoegenaamd niet. Door de bemiddeling van eenen geestelyke, kregen wy toegang tot de binnengaleryen, en zagen daardoor meer van naby, het prachtige gewelf, gouden fond met gekleurde vakken, die tafereelen voorstellen, uit de gewyde geschiedenis, meer dan levensgrootte, alles mozaik, en daarna de buitengaleryen, met de

54 De Giardini Pubblici werden in 1810 aangelegd.

beroemde vier paarden van Lisippus⁵⁵, die in verguld brons boven den ingang pryken. Onder het hoofdaltaar bevindt zich, volgens de legende het gebeente van den Evangelist Marcus terwyl op het plein voor den ingang, drie hooge slanke, bronzen standaarden opryzen, vroeger met de Oosten-ryksche⁵⁶ - doch thans met de Italiaansche vlaggen getooid.

Na het bezoeken van eenige winkels aan de Piazza, namen wy, opnieuw, onze toevlucht, tot eene gondel, om de kerk St Giovanni en Paölo⁵⁷ te gaan bezien, waar zich de monumenten [102.] van onderscheiden Doges bevinden. Door den brand, die in het vorig jaar, een groot deel dezer kerk, vernietigde, gingen onmetelyke kunstschaten verloren. Men was bezig met de restauratie en maakte het geheel hierdoor een' minder gunstigen indruk. In de nabyheid dier kerk, bezochten wy nog een fabriek van mosaik-werk, goudsteen, glazen kralen en andere dergelyke zaken, en gingen wy toen naar de koninglyke academie van schoone kunsten, een kostbare verzameling van de allerprachtigste schilderyen, onder andere de wereldberoemde Hemelvaart van Maria door Titiaan, en en verder stukken van de grootste meesters als Rafael⁵⁸, Michel Angelo⁵⁹, Paul Veroneze⁶⁰ en anderen.

Daarna was de koepelkerk St Maria della Salute, tegen over ons Hotel aan de beurt. Geheel van wit marmer opgetrokken prykt dit heerlyke kerkgebouw, met de prachtigste stukken van Titiaan, en bovendien [103.] met zeer fraaye mozaik werken. Vermoeid van al het zien, waren wy regt blyde, aan de table d'hôte eens te kunnen uitrusten, en weder nieuwe krachten te verzamelen om daarna, opnieuw in de haven, doch nu meer bepaald in het St Giudeccakanaal te gaan roeyen. De avonduren, de laatste die wy met onze reisgenooten zouden doorbrengen, zaten wy gezellig by elkaar, op het St Marcusplein, en namen wy om tien uur, afscheid aan de deur van ons hotel. De Heer en Mevrouw van Herwerden lieten zich per gondel, naar de stoomboot brengen, welke hun s'nachts naar Triëst zoude vervoeren. Alleraangenaamst was hun gezelschap, ons, gedurende die 5 dagen geweest. Met leedwezen zagen wy hen van ons gaan, doch

Woensdag 5 Augustus sloeg ook s'morgens al spoedig voor ons het uur van vertrek en wel om 10 uur naar 't meer van Como, dankbaar voor ons heerlyk verblyf te Venetie [104.] en zeer tevreden, over het uitmuntende hotel de l'Europe.

55 De vier bronzen paarden, toegeschreven aan Praxiteles, waren door de Doge Dandolo in 1204 uit Constantinopel meegebracht.

56 In verschillende delen van Italië braken opstanden tegen de Oostenrijkse overheersing uit. In 1859 vluchtte de groothertog van Toscane, Leopold II van Habsburg (1797-1870). groothertog van Toscane was geweest.

57 De gotische kerk San Zanipolo, gebouwd tussen 1234 en 1430, was opgedragen aan de heiligen Johannes en Paulus.

58 Rafaël (1483-1520). Italiaans schilder.

59 Michelangelo Buonarotti (1475-1564). Italiaans schilder.

60 Paolo Veronese (ca. 1528-1588). Italiaans schilder.

(Zwart-wit -zeer beschadigde - foto zonder titel)

Wy moesten dezelfde spoorweglyn terug die, behalve by de Gardazee, niets bezienswaardigs aanbiedt. Van een tot twee uur bleef de trein te Verona stil, om te wachten op de corresponderende trein uit Tyrol en besteedden wy dat uurtje, om aan 't station à la carte te dineren.

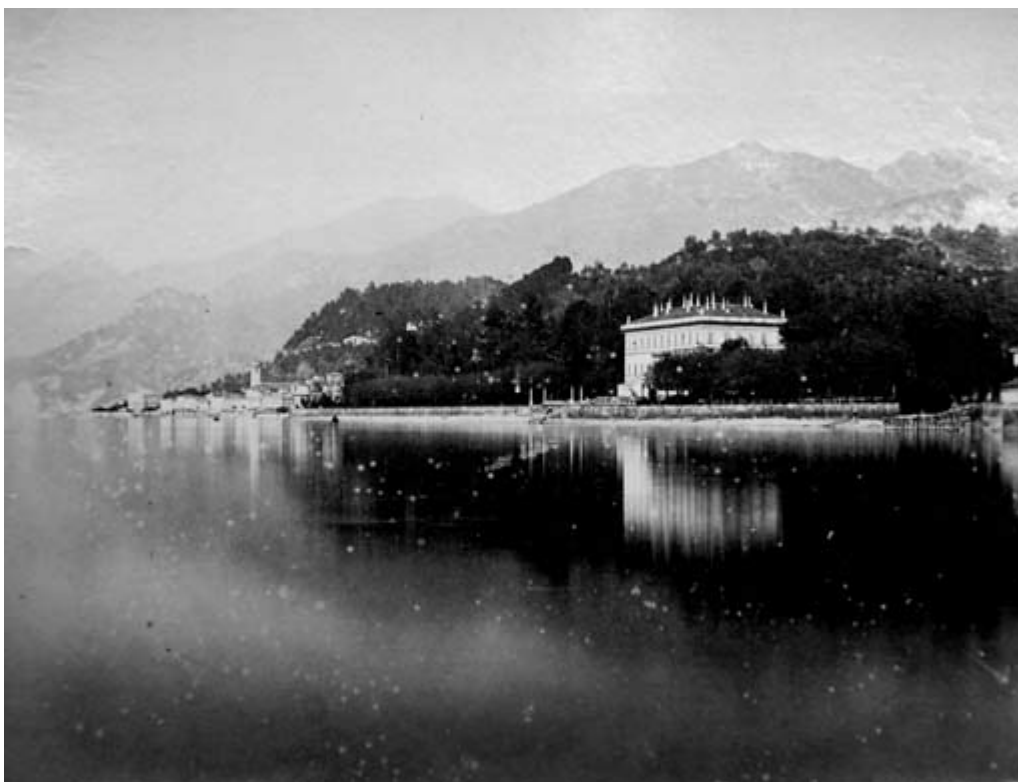
Het gezicht te Peschiera op de Gardazee, is zeer mooy, maar waren de bergen door wolken bedekt. By Brescia (482 voet) naderden wy de berg-ketenen weder meer. Die stad ligt met haar kasteel, zeer fraay aan de voet der Alpen, in eene zeer vruchtbare streek, waar de maïs reeds ryp op 't land stond. Om 4½ uur te Bergamo komende vernamen, wy tot onze teleurstelling, dat de trein naar Lecco, eerst om 9½ uur, doorliep, en wy dus verplicht waren, een onvrywillig oponthoud van 5 uur te maken, doch waren wy later zeer blyde, toevallig de [105.] gelegenheid, gehad te hebben, om Bergamo te bezoeken daar die stad werkelyk, zeer bezienswaardig is.

Op 1140 voet boven de zee, ligt zy prachtig, amphitheatrsgewys tegen de zuidelyke helling der Alpen, waardoor er eene boven- en beneden stad is, die te zamen, 30000 inwoners tellen. De beneden- of nieuwe stad is zeer ruim, waar de bovenstad, of het oudere gedeelte zeer naauw gebouwd. De uitzigten uit deze laatste, over het vlakke, Milanese, landschap is allerbekoorlykst, vooral van de meeren, en de bastions, tusschen de Jacoba- en Augustiner poorten. Wy bezigtigden de kapel, Bartoloméo Colleoni, met het prachtige marmeren monument van dien veldheer⁶¹; de Cathedraal of domkerk, met eene kapel waar, door geel glas in de koepel, eene wonder fraaye lichtspeling, wordt te weeg gebragt op het prachtigste marmer, jaspis, malachiet en andere edele steensoorten; in de kerk St. Maria Maggiore, een statig [106.] rood marmeren gebouw⁶², waarin het monument van Donizetti⁶³ prykt, die in Bergamo geboren is. Deze kerken liggen alle by het plein van Garibaldi, waarop zich eene fraaye fontein verheft; ook ziet men daar nog de gebouwen van het Gymnasium en de municipaliteit.

61 Het grafmonument voor Bartolomeo Colleone (1400-1475) werd tussen 1470 en 1476 gemaakt.

62 De Santa Maria Maggiore is een van oorsprong romaanse kerk maar is later verbouwd.

63 Geatano Domenico Maria Donizetti (1797-1848). Italiaanse operacomponist.

(Zwart-wit foto zonder titel)

(Zwart-wit - zeer beschadigde - foto zonder titel)

Onze wandeling, door de bovenstad, vervolgende bereikten wy de Citadel en het kasteel Capella, op den berg S. Vigilio waar men heerlyke uitzigten heeft, op de omliggende bergen, alle bedekt met villas die tusschen het heerlykste groen wegschuilten. Bergamo is beroemd, door de uitgebreide aankweking van de zydeworm en de groote Mis⁶⁴, die er in Augustus, gehouden wordt. Wy waren de groote straat naar de bovenstad opgeklommen, en daalden langs trappen, tusschen tuinen en wyngaarden, weder naar beneden, zoodat we, in korte oogenblikken, in de hoofdstraat der benedenstad, uitkwamen; deze is ruim [107.] en breed met fraaye huizen, en loopt aan 't einde op de Markt uit. By 't invallen van den donkeren, begaven wy ons, naar eene restauratie om er, het vertrek van den trein af te wachten. Onder een prieel van wynranken zaten wy op de plaats voor 't huis, en werden met de grootste voorkomendheid, uitmuntend vlug en zindelyk bediend, ofschoon 't ons bleek dat het eene inrigting voor den arbeidstand was. Onze vriendelyke gastvrouw, beantwoordde zoo goed mogelyk, ons byna onverstaanbaar Italiaansch, dewyl zy geen fransch verstond, en scheen blykbaar ingenomen, dat wy goed by haar te vreden waren.

Een zware donderbuy vergezelde ons tot Lecco, en namen we daar om 11 uur, onzen intrek, in 't Hotel "Croce di Malta", dat zeer goed, maar duur bleek te zyn.

Donderdag 6 Augustus wandelden wy het stadje door, dat niets bezienswaardigs heeft. 't Ligt aan het zuidelyke uiteinde van 't meer van Lecco, zooals de oostelyke arm [108.] van het Como meer genoemd wordt, waar de Adda uit het meer stroomt. Om 9 uur vertrokken wy met een extra-rijtuig naar Varenna, over de nieuw aangelegde weg, die vlak langs de oevers van 't meer, in de rotsen uitgehouwen is. Het gezigt op het meer is verrukkelyk, maar veel eenzamer dan den westelyken arm. Door verscheiden dorpjes zooals Abadia, Mandello, Oloia en Liärna kwamen wy om 11 uur te Varenna, waar we onmiddelyk eene boot namen, over het meer dat hier de grootste breedte, van één uur, tegen twaalf uur in de lengte heeft. 't Ligt 656 voet boven de zee, en bedraagt de grootste diepte 1800 voet.

Na een uurtje roeijens, bereikten wij Ballagio, het voorgebergte, waar zich het meer in de twee armen verdeelt, en bezochten wy de villa Serbelloni, die op de uitspringende landpunt, schilderachtig, tegen en op de bergen ligt. Uit haar tuinen kan men, te gelyk, de drie armen, van het mooiste der Italiaansche meeren overzien. [109.] De Cactus, Aloë, Citroenen en Oléanders, die hier alle in de open lucht groeyen, worden hooger tegen de bergen, weder afgewisseld door eiken, beuken en andere houtsoorten. By den aanleg, is groote party getrokken, van de natuurlyke ligging, door terrassen en tunnels die de prachtigste en meest verscheiden uitzigten op het meer geven.

Na een oogenblik verpoozens in het Hotel Gennazini, dat eene schoone ligging heeft met een terras aan 't meer, roeijden wy dwars over naar Candanabia, waar we om 2 uur in 't Hotel Belle-vue kwamen, dat al even fraay, met een terras aan 't meer ligt. In afwachting van ons middagmaal gingen wij de villa Carlotta of Sommariva bezien, die vroeger aan prinses Mariane der Nederlanden⁶⁵, doch tegenwoordig aan haren schoonzoon, de prins van Saksen-Meinigen behoort. De terrassen zyn in oud franschen styl van le Nôtre⁶⁶ aangelegd. In het paleis is prachtig beeldhouwwerk van wit marmer [110.] waaronder der Amor en Psijche, en zyn de vergezigten over het meer, betooverend schoon.

Even voor 5 uur vertrokken wy met de stoomboot van Colico naar Como, die by het Hotel aanlegde. Onvergetelyk zal my immer die heerlyke vaart, over het schoonste der meren wezen. Bergpartyen met zwaar houtgewas, groote en kleinere dorpjes en villas, wisselen onophoudelyk elkaar af. Dan regts, dan links, nu weder vooruit, later achterwaarts, immer verandering van de heerlykste natuurtooneelen. Hoe jammer dat dit betooverend reisje maar 2 uur duurde. Op de stoomboot hadden wy gelegenheid om kaartjes te nemen, waaronder de omnibus van Como, tot het station Camerlate, en de spoor tot Milaan, tegelyk begrepen waren. Como zelf, dat wy dus onmiddelyk zonder ophouden doorreden, schynt eene fraaye, ruimgebouwde plaats, aan 't zuidelyk einde van het meer.

64 Waarschijnlijk doelt Van Delden op het Maskeradefeest waarbij in kostuums van de *commedia dell'arte* werd gedanst.

65 Prinses Marianne (1810-1883), dochter van koning Willem I, was ongelukkig in haar huwelijk met prins Albert van Pruisen dat in 1830 werd gesloten en in 1849 werd ontbonden. Met haar koetsier Johannes van Rossum verliet zij Nederland, baarde op Sicilië diens zoontje en verbleef enige tijd in villa Carlotta.

66 André le Nôtre (1613-1700), tuinarchitect van de Franse koning Lodewijk XIV.

Om half negen kwamen wy te Milaan (394 voet) [111.] in 't Hotel de la Ville, in de Corso Vittorio-Emmanuele, een' logement van den eersten rang 6 étages hoog, rondom twee groote bassecours, en zoo groot dat ik telkens in al de corridors dwaalde. 't Was er uitmuntend, alles in grootschen styl, vooral de leeszaal, was zeer smaakvol gemeubeld, voorzien van alle mogelyke comforts. De heerlyke avondkoelte, animeerde ons, tot eene wandeling, door de helder verlichte straten, en namen wy, tegen 50 centimes entree, in passant, een kykje, op een publiek bal, in het genre van het Bal-Mabile te Parys, maar van kleineren omvang. 't Scheen hoofdzakelyk bezocht door officieren en studenten; de dames waren zeer vry, doch bewaarden de uiterlyke convenances, redelyk goed.

Vrydag 7 Augustus begonnen wy onze rondwandeling door de stad, die 180000 zielen telt, met eerst het postkantoor op te zoeken, doch werden al weder te leur gesteld, en begaven ons toen naar de wereld beroemde Dom, na de St Pieters kerk te Rome en de Dom te Sevilla [112.] de grootste kerk van Europa. 450 voet lang 200 voet breed en 148 voet hoog. Het geheele gebouw is van wit marmer, niet alleen de muren en pilaren, maar ook de vloer en de torens, tot zelfs het dak, dat gedekt is, met wit marmeren platen.⁶⁷ Het gewelf, fresco geschilderd, gelykt door de uitmuntende uitvoering en de enorme hoogte volkomen op beeldhouwwerk.

(Zwart-wit foto zonder titel)

De indruk is imposant, door den grooten eenvoud, en door het effect van het licht dat door de geschilderde glazen, naar binnen valt. 52 kolommen, versierd met beelden, dragen het hooge gewelf, en verdeelen de kerk in vyf schepen. Wy beklommen, het dak, en daarna den toren welke 335 voet hoog is, en dat door niemand verzuimd behoort te worden. 4500 standbeelden versieren de buitenzyde van het gebouw, alle, meesterstukken van de eerste beeldhouwers.

Door een kantwerk van steen, gaat men langs honderden, doorzigtige torentjes en spitsen van het eene gewelf op het andere, totdat men [113.] de wit marmeren trappen, opklimmende, den omgang van den grooten toren bereikt. Het panorama over de stad, en hare omstreken, en vooral het vergezigt op de Zwitsersche en Tyrolsche Alpenketen is verheven schoon. Met heldere lucht, zagen we duidelyk de sneeuwtoppen der Monte-Rosa en der Jungfrau, en de kruin van den Ortle, tegen de blaauwe lucht afsteken.

67 Aan de bouw van de kathedraal van Milaan werd van 1386 tot 1809 gebouwd.

(Zwart-wit foto zonder titel)

(Zwart-wit foto zonder titel)

Het kostte ons moeite, dit verrukkelyk vergezigt te verlaten. Weder afgedaald wenden wy onze schreden naar de Victor-Emmanuel gallery, wier ingang zich digtbij, op het Domplein bevindt. Zy dagteekent van de laatste jaren, en is nog niet geheel voltooid. Zeer breed en hoog, en in fraayen styl opgetrokken, vormt zy een kruis van twee overdekte straten, waarin zich de fraayste winkels, en de meest elegante cafés en restauraties bevinden; alles op veel grooter schaal, dan de passage te Brussel. [114.] Wy verlieten de gallery aan de andere zyde en gingen naar La Scala.

(Zwart-wit foto zonder titel)

Wijl er zomers geene operas gegeven worden, moesten wy ons vernoegen, om dit groote theater, na Napels het grootste van Europa, by dag te gaan bezichtigen, waarvoor tegen eene vaste entrée, geregeld gelegenheid bestaat. Men stak een dozyn lampen aan, die maar even zoo veel licht gaven, dat men zich een flauw denkbeeld kan vormen, van die énorme ruimte, waar 4000 toeschouwers plaats vinden, en is het geene zeldzaamheid dat 500 acteurs, en een vyftigtal paarden, zich by groote operas, op het tooneel bevinden. Er bevinden zich 98 kleedkamers, behalve nog eenige zalen, waar een 50 figuranten, te gelyk hun toilet moeten maken. De loges zyn privaat eigendom, die verhuurd worden, tegen zeer hooge pryzen, waardoor het meermalen voorkomt, dat die als huwelyksgift aan een meisje wordt mede gegeven. By iedere loge 1ste rang, behoort tevens [115.] een aparte toiletkamer.

By de firma Figli Weijll Schott & Co gingen wy daarna een reiswissel incasseeren, en begaven ons toen, naar het paleis di Brera Palazzo di Scienze e Arti, waar, behalve eene uitgestrekte bibliotheek, zich eene prachtige verzameling van schilderyen bevindt.⁶⁸ Moede van al het loopen, vooral door die 13 zalen met schilderstukken, hadden wy behoefte nu uitterusten, en kozen daarvoor, een van de aantlokkelyke restauraties, in de gallery Victor Emmanuel waar het inwendige in overeenstemming bleek, met het schitterend uitwendige. Om tyd te winnen, namen we nu een fiaker, reden daarmede de voornaamste gedeelten, der stad door, en bezochten achtereenvolgens: de Kerk S. Alessandro, die uitmunt door de vele fyne steensoorten, de Kerk S. Ambrogio een zeer oud gebouw, uit de 4de eeuw⁶⁹, geplaatst op de grondslagen eener Bachustempel, waar zich een groote vierkante marmeren [116.]

68 In het Palazzo e Pinacoteca di Brera bevinden zich vele werken van wereldberoemde kunstenaars.

69 De basilica Sant' Ambrogio werd eind 4^e eeuw gesticht en werd in de 11^e en 12^e eeuw herbouwd.

preekstoel bevindt, zeer kunstig met reliefs gehouwen. De kerk S. Maria delle Grazie een antiek, onbepleisterd baksteen gebouw,⁷⁰ alleen merkwaardig om het beroemde Avondmaal van Leonard da Vinci⁷¹, dat op de muur van het voormalig refectorium geschilderd is, maar dat zeer door ouderdom en vochtigheid geleden heeft, en door latere schilders herhaaldelyk bygewerkt en gerestaureerd is.⁷²

Na afloop van de goede table d'hôte, gingen wy het standbeeld van Cavour⁷³ zien, op het plein van den zelfden naam, aan den ingang der Giardini publici, zeer smaakvol aangelegde tuinen van groote uitgestrektheid waar prachtige lanen van zwaar hout, om heen loopen, en waar s'avonds het Corso wordt gehouden; 't wemelde er van rytuigen en wandelaars.

Den verderen avond, gingen wy doorbrengen in het Theatro Ciniselli, een gebouw dat vroeger als cirque dienst had gedaan [117.] staande op de fraaye Piazza d'armi. Wy zagen eene middelmatig goede opera <Semi>seria⁷⁴ van Predotti⁷⁵ - Tutte in Maschera⁷⁶, daarna een goed ballet Don Pacheco de los Alpuchares⁷⁷, en by het naar huisgaan, dat evenwel in den donkeren zonder geleider, bezwaarlyk genoeg ging, de gallery Victor Emmanuel by gaslicht.

(Zwart-wit kaart met ingekleurd water)

70 De renaissance-kerk Santa Maria delle Grazie werd tussen 1465 en 1490 gebouwd.

71 Leonardo da Vinci (1452-1519). Italiaanse schilder en ontwerper.

72 Het door Leonardo da Vinci, tussen 1495 en 1497, geschilderde fresco *Het laatste avondmaal* werd meerdere malen gerestaureerd.

73 Camillio Benso di Cavour (1810-1861). Grondlegger van de latere Italiaanse eenheid.

74 Waarschijnlijk staat er: opera seria, die bestaat uit door recitatieve passages verbonden aria's.

75 Niet nader getraceerd.

76 De opera *Un ballo in maschera* uit 1859 van Giuseppe Verdi.

77 Niet nader getraceerd.

Chemin de fer de la Haute Italie
NAVIGATION À VAPEUR SUR LE LAC MAJEUR (ITALIE)
Service à dater du 1.er Août 1868.

[illegible]

(Achterzijde van de kaart, met de dienstregeling)

Zaterdag 8 Augustus gingen wy vóór ons vertrek op nieuw naar het postkantoor doch werden nogmaals teleurgesteld, namen in passant, nog even een laatste kykje in de statige Dom, en reden om 10 uur per spoor naar Sesto-Calende aan 't zuidoende van het Lago-Maggiore. Na een rid van twee uur, door een landschap, dat niets bijzonders aanbiedt, gingen we onmiddelyk van het station op de stoomboot S. Gottardo over.

Het eerste gedeelte van het meer (615 voet boven de zee) is liefelyk zonder trotsch te zyn. In tegenstelling met de Lago di Garda [118.] hadden we hier, het minst mooye gedeelte, het eerst, en werd langzamerhand het meer breeder, en de omringende bergen hooger. Om één uur te Arona komende kregen we eene belangryke vermeerdering van passagiers.

Het meer is 15 uur lang, ongeveer 1 uur breed en 2666 voet diep, met kristalhelder water, dat in 't Noordelyk einde groen, en in 't Zuidelyk einde donkerblauw schynt.

By Stresa aan den westelyken oever, vormt het meer, een' grooten inham, waarin de Boromeïsche eilandjes liggen. De natuur is hier boven alle beschryving prachtig.

Aan een dezer eilandjes, Isola Bella, 't eigendom der familie Boroméo, verlieten wy om 2½ uur de boot, en namen kamers, in het vry groote en goede Hotel du Dauphin. De vreesselyke hitte noodzaakte ons, tot 6 uur te huis te blyven, en gingen we toen het kasteel zien⁷⁸, dat prachtige sous-terrains heeft, waarvan de ramen, onmiddelyk boven het watervlak, een geheel eigenaardigen aanblik op [119.] 't meer, en 't landschap schenken. Het geheele eilandje, wordt ingenomen, door het kasteel en de tuinen, die op tien terrassen tot 100 voet boven het meer zich verheffen. Men vindt er al de pracht der Zuidelyke planten wereld. Citroen- en oranjeboomen, Laurieren, Ceders, Magnolias, Cypressen, en vooral in vollen bloey staande oleanders, die als groote boomen, een geheel terras bedekken, en die

78 Graaf Vitaliano Borromeo liet in de 17e eeuw het kasteel bouwen en de tuinen aanleggen.

(Zwart-wit foto zonder titel)

van de hogere terrassen gezien, een reusachtig bouquet schenen. De schelpengrotten, gelyk met het niveau van het meer, zyn mede zeer interessant. Na de bezigtiging van het kasteel, namen we een' boot, en lieten ons een uurtje op het meer rondroeijen, tusschen de groep der Boromeïsche eilandjes Isola Bella, Isola Madre, Isola dei Pescatori en Isola S. Giovanni. Langzamerhand, deed de schemering zich gelden, de bergen werden gehuld in een doorzigtige, azuurblauwe tint. Het luiden der kerkklokken op de omliggende oevers, door de reine avond[120.]lucht, tot ons overgebracht, verhoogde de plechtige stilte. De echo's in de bergen weerkaatsten van tyd tot tyd, de bukschoten, door eenige feestvierende dorpelingen gelost, ter eere van het naamfeest, hunner beschermheilige, en werd het genot dezer heerlyke avond, voor my nog verhoogd, door een lekker bad, in het diepe meer. Aan land geroeid, zaten we vóór 't Hotel onder de citroen boomen, na de warmte van den dag, de heerlyke atmosfeer te genieten, tot dat het tyd was, om ter ruste te gaan.

Zondag 9 Augustus zaten we s'ochtends al vroeg te ontbyten, en intusschen het heerlyke uitzicht op het meer te genieten, uit de eetzaal van 't hotel, die als een apart gebouw, tot aan den oever vooruit springt, terwyl om 6¼ uur, de stoomboot naar Magadino reeds arriveerde, waarmede we onze reize vervolgden. Thans was het fraayste gedeelte van 't Meer, aan de beurt. [121.] Tusschen, de eilandjes door, werd de geheele bogt rondgevaren, en aan ieder plaatsje even gestopt. By het voorgebergte S. Remigio stoomden wy de bogt weder uit, en dwars het meer over naar Lavino.

De oevers, en bergketenen prykten in het prachtigste groen, bekroond door de sneeuw kruin der Monte-Rosa.

By Brissago begint de Zwitzersche grensline, en namen wy afscheid van het heerlyke Italie, en een korte poos later, om 10½ uur evenzoo van het Lago-Maggiore, want wy hadden Magadino bereikt.

Gebruik makende van een' retourwagen reden wy over eenen ontzettend zonnigen weg, door het beneden Tessino-dal in anderhalf uur naar Bellinzona (729 voet) waar we om 12 uur, in 't Hotel Angelo arriveerden. Tot onze spyt vertrok de post, over de Bernhardino=pas, eerst s'avonds te elf uur, en hadden we dus ruim den tyd, om ons in Bellinzona te vervelen, [122.] daar er wegens de groote hitte geene kwestie van bergtoeren konde zyn.

Onze wandeling bepaalde zich dus by het stadje en de onmiddelyke environs.

Het ligt aan de Tersino, waarover eene lange brug met 14 bogen loopt, en telt ruim 2000 inwoners. Geheel in Italiaanschen styl gebouwd, heeft het naauwe straten met arcades, waaronder de winkels zyn, die voor den middag geopend, doch wegens den Zondag, s'namiddags gesloten waren. De stifts-kerk S Piétro Steffano, op het marktplein, naast de post, is een fraay gebouw, uit vele soorten van marmer, en vooral, een zeer mooyen marmeren preekstoel. Op een der altaren trokken drie groote

letters **BVD**, myne bijzondere aandacht, door de gelijkheid met Vader's initialen.⁷⁹ Zy beteekenden **Beate Virgina Divina**. Geluk zij de H Maagd. Boven het hoofdaltaar was geel glas met geele drape-rien, aangebragt, die een zeer goed effect maken.

[123.] Bellinzona beslaat de geheele breedte van het dal, zoodat de groote communicatie van Zwitserland naar Italie, door de stad moet passeren.

In vroeger tyd, werd zy bestreken door drie kasteelen, waarvan twee tegen de helling der bergen, en een' op eenen afzonderlyken heuvel.⁸⁰ Zy zyn alle drie, thans in verval. Laatstgenoemde, dat tegenwoordig dienst doet als tuighuis en gevangenis, bezochten wy om de fraaye uitzigten, die inderdaad prachtig zyn. Aan de eene zyde over de stad en het Tessino dal, en aan de andere zyde, op den ingang van twee dalen, waarvan het eene naar den S. Gothard pas, en het andere naar den S. Bernardino pas voert. Dit laatste was onze bestemming, en vertrokken wy s'nachts om 11 uur uit Bellinzona om alzoo

Maandag 10 Augustus onze laatste groote klim, aan te vangen; de laatste Alpenpas op onze route, maar helaas! in den nacht! [124.] Het eerste en juist het trotschte gedeelte, de zuidelyke berghelling, langs de Moësa ging daardoor, grootendeels voor ons verloren; gelukkig dat een helder maanlicht, eenigermate vergoeding schonk, by het opklimmen van de tallooze steile wendingen van het schilderachtige Moësoladal. De vreemdste lichtschakeringen deden zich aan ons gezigt, voor: terwyl de eene bergkegel, als in diepe nacht, verzonken lag, was de naastliggende in vol maanlicht als gehuld. Vreemder, meer fantastisch tooneel, had ik nooit vroeger aanschouwd, en had ik hiertoe ruim den tyd, daar myne reisgenooten, allen sliepen, terwyl ikzelf, door de naauwe plaats, de slaap, niet konde vatten.

't Was nog donker, toen wy te Mesocco (2390 voet) kwamen, maar begon de morgen, al spoedig aan te breken, en werden de hoogste bergtoppen, door de eerste morgenzon, prachtig verguld. Langs ontelbare wendingen [125.] ging het immer opwaarts. Van de moerbeijen en de vijgeboomen, van de Maïs en den wynstok, hadden wy afscheid genomen. Om 7 uur bereikten wy S. Bernardino, het hoogste dorp (5039 voet) van het Mesoccodal, met een druk bezocht staalbad, 't welk het doel van het meeren deel onzer medepassagiers was, waardoor wy gelukkig de coupé bekwamen die ons in staat stelde de trotsche bergpartyen uitmuntend te zien. Van alle zyden daalden gletschers in de dalen af, en had de plantengroey, op de hoogte, waar wy ons bevonden, genoegzaam geheel opgehouden.

Naby het hoogste punt passeerden wy een klein Alpenmeer, de Lago Moësula, waaruit de Moësa stroomt, langs wier oever wy den ganschen nacht gereden hadden, en om 8¾ uur, bereikten wy de pas op 6584 voet, zoodat wy nagenoeg 6000 voet, in dien nacht geklommen hadden. Zoo waren wy dan nu de Alpenketen, weder [126.] overgetrokken, en begonnen aan de Noordzyde aftedalen, het Hinter-Rheinthal in, over een' weg met zulke scherpe wendingen, dat de lange diligence met zyn nog langer voorspan, een' halve circel vormde, en wy de koppen der drie voorste paarden telkens naast ons te zien kregen. By nameting bleek later, dat het rytuig met de paarden dertien schreden lang was.

Het gezigt van boven neer, in het Rheinthal is trotsch. Op de bodem van het dal gekomen, passeerden wy den Ryn, over een brug met drie bogen. 't Is hier nog een luttel riviértje dat drie uur hooger, uit de Rheinwaldgletscher ontspringt.

Om 9½ uur bereikten wy Hinter Rhein, het hoogste dorp van het Ryndal (4987 voet) en een uur later, het dorp Splügen (4448 voet) waar de weg van den Splügen pas, zich met dien over de Bernardino, vereenigt.

Te Bellinzona hadden wy slechts, tot hier plaats genomen, doch na bekomen inlichtingen, reden [127.] wy onmiddelyk door tot Andeer. Het dal vernauwt zich aanmerkelyk: door digte dennen bos-schen, bereikten wy de Rofla-S[ch]lucht, eene naauwe steile bergkloof waar zich de Ryn, geheel in de diepte tusschen vreesselyke rotswanden, in aaneen geschakelde watervallen, een' door tocht baant, eenigzints in het genre als de Via-Mala.

Om 12 uur kwamen wy te Andeer (3000 voet) en vonden de table-d'hôte gereed, die hoewel niet zeer best, ons zeer verkwikte, na een' rid van 13 achtereenvolgende uren. Wy gaven nu onze koffers per diligence mede, naar Chur (Coïra,) - en wandelden welgemoed naar Zillis, dat mede eene aangename

79 Zijn vader was Berend van Delden.

80 De op een rots gelegen burcht Uri en burchten di Montebello en di Sasso Corbaro zijn in de 13e tot 15e eeuw gebouwd.

afwisseling was, na het langdurig ryden, ofschoon de zon, brandend heet op ons nederscheen, en het ons later bleek, dat we zelfs tot Zillis, met de diligence hadden kunnen mederyden, daar de weg niets byzonder fraays aan boodt.

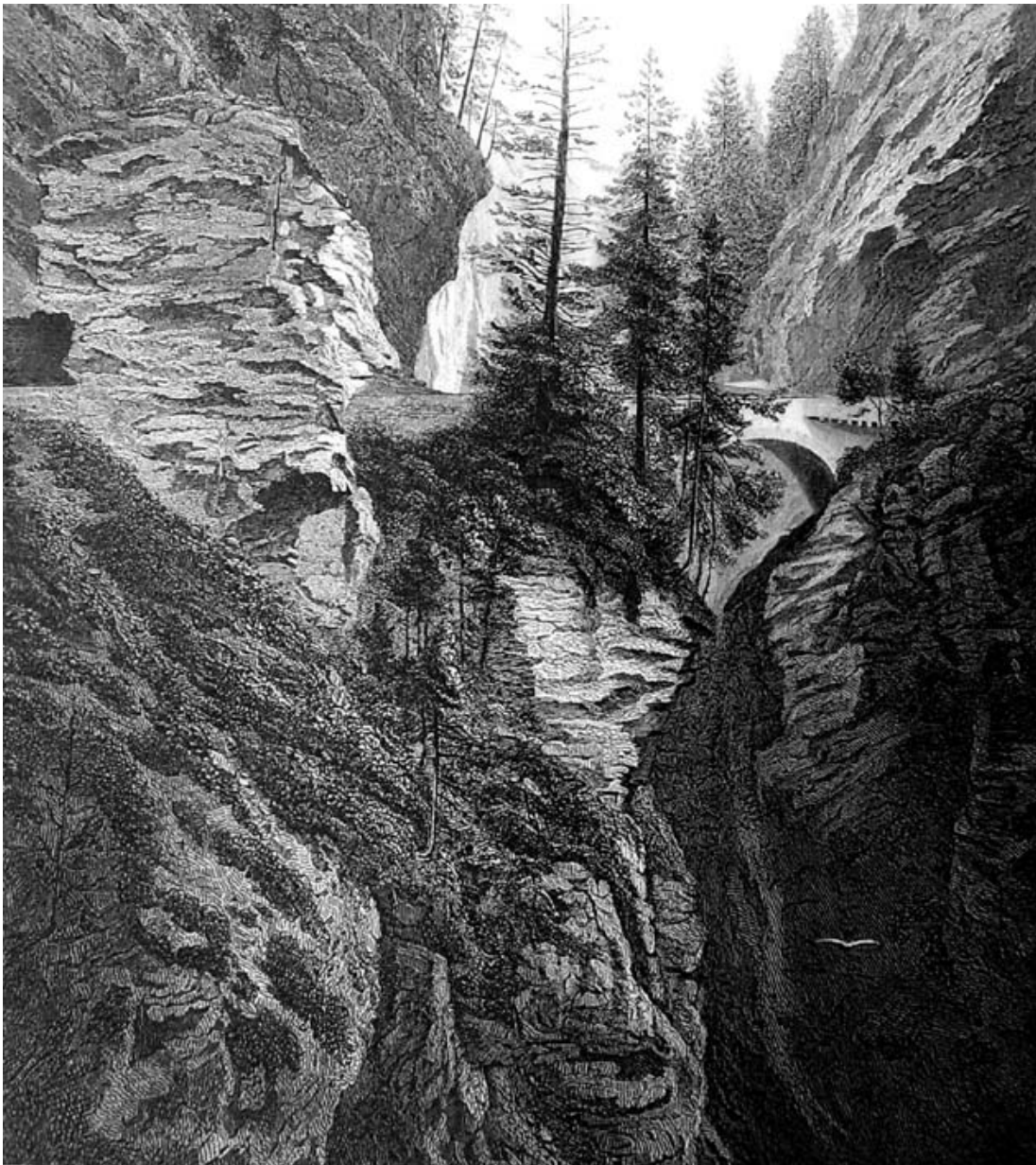
[128.] Digt achter Zillis, bereikten wy echter de Via-Mala. Verrassend is de plotselinge afwisseling, van helderen zonneschyn, tot de kille, halfdonkere, smalle kloof, tusschen loodregte 1500 voet hoge kalksteen-rotsen waar de Ryn, als woedend, zich tusschen doorwringt, schynbaar niet breeder dan één el, door de énorme diepte.

Drie malen overschrytt men de beek, over even zoo vele bruggen; by de laatste heeft men eene gallery van 90 voet lengte, door de rotsen doen springen, het “Verlorne Loch” genaamd, waar de weg doorheen loopt.

Steenen van boven in de diepte geslingerd geven, by de aanraking met het water, een knal, zoo sterk als een pistoolschot, ’t welk op eene fooy te staan komt, aan de knapen, die zich met dat doel, daar geposteerd hebben.

Via Mala. (Zwart-wit prent)

Via Mala. (Zwart-wit prent)

Huiveringwekkend trotsch, is het geheele landschap, men gevoelt zich als ter neer gedrukt, door een overweldigend gevoel van [129.] nietigheid, tegenover die woeste berggevaarten.

Alvorens de Via-Mala te verlaten kregen wy reeds, een heerlyk uitzigt in het, helder door de zon beschenen, vriendelyke Ryndal, terwyl we ons zelven nog tusschen de donkere en kille wanden der bergkloof bevonden.

Een open rytuigje dat ons achterop kwam, nam ons mede naar Thüsis, een groot net dorp, waar we een uurtje stilbleven en een retourwagen vonden, waarmede wy naar Chur reden.

Op dien rid, bereikten wy om 6 uur het dorp Reichenau (1804 voet), aan de zamenvloeying van de Vorder- en Hinter Rhein waarover eene 237 voet lange, overdekte brug voert. Het kasteel Reichenau is beroemd geworden, door het verblyf van Koning Louis Philippe, die er, onder den naam van Chabos, in 1793, onderwys gaf in de fransche taal en de mathesis, aan [130.] het collegie, dat destyds, daar gehouden werd.⁸¹

81 Tijdens de Franse revolutie gaf de latere Franse koning Louis Philippe (1773-1850), onder de schuilnaam Chabaud-Latour, les in het internaat dat in het kasteel was ondergebracht.

Om 7½ uur, kwamen wy eindelyk te Chur, waar het zoo vol touristen was, dat wy eerst, in het derde, door ons bezochte logement, 't Hotel de l'Etoile, blykbaar van den tweeden rang, een onderkomen vonden, 't was er overigens goed en niet duur. Onder faveur van eene donderbuy, zochten wy aan het Postambt, onze koffers, en vond ik er eindelyk, tot myne groote vreugde, de lang verwachte brief van huis.

Eene verkwikkende nachtrust, restaureerde ons geheel, na zulk eene fatigante tour van Bellinzona af en vertrokken wy

Gorge de Pfäfers. (Zwart-wit prent)

Dingsdag 11 Augustus om 8½ uur, per spoor naar Ragatz, waar we om 9 uur reeds aankwamen, na de fraaye spoorwegbrug over de Tamina gepasseerd te zyn.

't Is een mooy groot dorp, aan de zamenvloeying van den Ryn en de Tamina gelegen. Men vindt er groote, elegante, badhotels [131.] die het warme bronwater uit het bad Pfäfers ontvangen, door houten pypen die gezamentlyk, eene lengte hebben van 12500 voet. Om de groote warmte namen wy een einspänner om Pfäfers te gaan bezoeken.

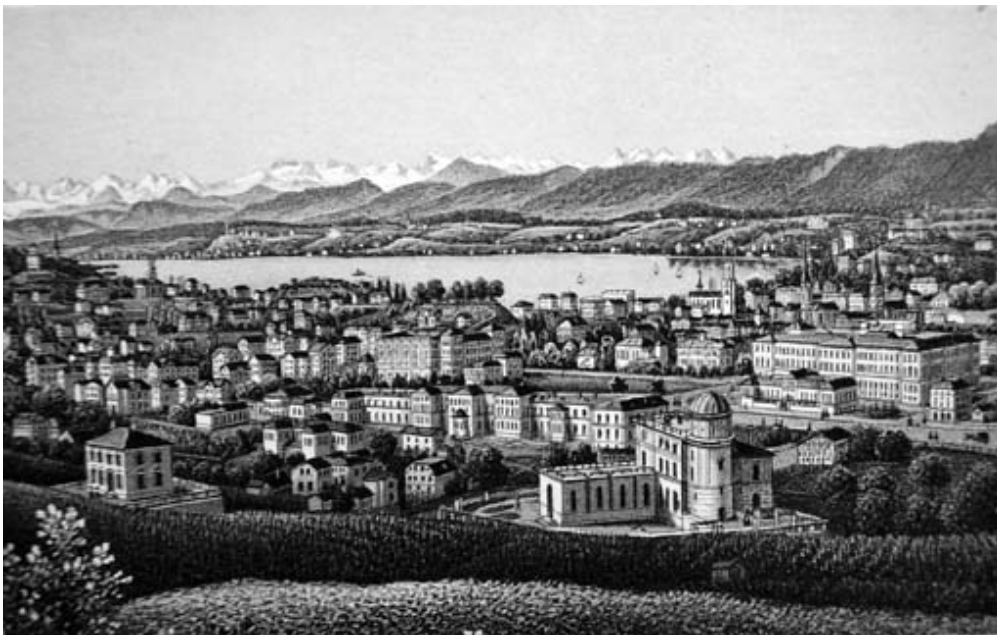
Wy passeerden een fraaye waterval van de Tamina, waarachter het dal zich onmiddelyk, zoo zeer vernauwt, dat het eene even steile en naauwe bergkloof vormt, als de Via-Mala, terwyl de beek met donderend geweld, over de steenbedding voortbruißt. In een klein uurtje waren wy reeds aan 't

badhuis, één van de merkwaardigste punten van geheel Zwitserland. Tusschen loodrechte rotsen staat het groote gebouw ingeklemd en beslaat de geheele breedte van het dal. 't Is vreesselyk somber, in kloosterachtigen styl met overwelfde gangen en kleine ramen. De warme bron, 30° Reaumur, ontspringt zes minuten achter het huis, in de yzingwekkende 20 tot 40 voet breede kloof, waar de [132.] Tamina, als razend, doorheen stroomt, terwyl de rotsen, zich van boven geheel naderen en soms geheel sluiten.

Over een vonder, 5 à 6 voet breed, in de lengte tegen de rotswand bevestigd, 30 à 40 voet boven den waterspiegel, en gelukkig van leuning voorzien, bereikt men in den schemerdonker, een punt waar de kloof, geheel ontoegankelyk, en ontzettend huivering wekkend wordt, en hier is het, dat het warme water, ontspringt, in een hol, 't welk men op zyde af, door eenen gang van 24 voet lengte, gewapend met eene kleine lamp, bereikt.

Door de wasem, is de atmosfeer er gelyk aan een damp bad. De wilde rotspartyen van Ragatz af, tot aan het bad, en meer bepaald de vreesselyke kloof, aan het einde, overtreffen verre de Via-Mala in trotschheid.

In 't hotel teruggekeerd, bezagen wy de trinkhalle, en de badkamertjes, die zeer goed ingerigt schynen.

(Zwart-wit foto zonder titel)

[133.] Te 12 uur dineerden wy, aan de eenvoudige table d'hôte, en wandelden om 2 uur, denzelfden weg, naar Ragatz terug.

Wy hadden, nu ruim den tyd, om dat dorp te bezigtigen; het maakt eenen aangenamen indruk met zyne fraaye hotels en groote huizen. Op het kerkhof bevindt zich het Monument van den filosoof Von Schelling⁸², de opvoeder van Koning Maximiliaan II van Beyeren.

Achter het dorp stuurt de Tamina haar troebel, bruinachtig-geel gletscherwater in vliegenden vaart, den Ryn tegemoet; een steenen boogbrug en een overdekte houten brug, onderhouden de gemeenschap met den anderen oever. Eerst te 6 uur, konden wy per trein verder, en hadden na 10 minuten, 't opvolgende station Sargaar reeds bereikt. De lyn, der spoorweg splitst zich hier; noordelyk gaat die naar Rorschach en de Bodensee, en noordwestelyk naar Zürich. Hier nam ik afscheid, van mynen reisgenoot, van Rysewyk, die in eerst gemelde rigting, [134.] onmiddelyk huiswaarts ging, terwyl ik de familie in Zurich ging bezoeken.

De rytuigen op de Zwitsersche spoorwegen, zyn volgens Amerikaansch model, en verschaft my dit,

82 Friedrich Wilhelm Joseph von Schelling (1775-1854). Duits filosoof.

uitmuntende gelegenheid, om de fraaije gezigten op de Wallenstädter see te genieten. De weg loopt onmiddelyk langs het meer, tusschen rotswanden van 2 à 3000 voet, en passeert men een tiental tunnels, soms zoo dicht achter elkaar gelegen, dat de trein de ééne tunnel nog niet verlaten heeft, of de locomotief is de nieuwe, reeds weder ingereden.

Verder kwam ik langs het Zuricher meer, doch een zwaar onwêer, belette alle uitzigt, en moest ik, om 10 uur te Zürich komende, onder hevige stortregen per omnibus naar het Hotel Bauer am See, ryden, het prachtigste Hotel myner geheele reis, hetwelk verrukkelyk aan het Meer ligt, zoo als my den volgenden morgen

Woensdag 12 Augustus bleek, by het doorwandelen van den tuin, die terrasvormig tot aan den oever loopt. Het uitzigt op het meer is lieffelyk, [135.] en zyn de bergen, als bedekt met villas; daarna ging ik langs de badhuizen, en de legplaats der stoombooten de stad in, die ruim gebouwd is, en door de Limmath wordt doorsneden, welke dicht by 't Hotel Bauer in 't meer vloeit. Zürich (1268 voet) telt, met inbegrip der voorsteden, 30000 inwoners; men ziet er een tal van mooye winkels, en een enorm stationsgebouw, dat nog onvoltooid is.

In de voorstad Unterstraes gekomen, waartoe ik de oostelyke kade der Limmath, in de volle lengte moest afwandelen, vond ik al spoedig, de woning van Neef J van Delden, doch was hy tot myne teleurstelling, met zyne echtgenooten naar het bad Teemes vertrokken, en vond ik alleen, zyne zoons, te huis. De ligging zyner woning is overheerlyk, met het uitzigt op de zamenvloeying van de Sill en de Limmath, en over het breede, digtbebouwde dal op den Uetli-berg, en op den Rigi, welke laatste, door de nevelige lucht, dien dag onzichtbaar was.

Na, by de twee neven, gegeten te hebben, gingen wy de stad verder doorwandelen, en lieten ons [136.] daar toe met het pontveer, over de Limmath zetten, en kwamen en eene openbare wandelplaats waar zich het eenvoudige monument van Gessner⁸³ bevindt. Vervolgens bezochten wy het Politechnicum, een prachtig nieuw gebouw, op eene hoogte, aan de oostzyde der stad gelegen; de vestibule, en vooral de fraay geschilderde gehoorzaal, verdienen vermeld te worden; van het balcon, heeft men een heerlyk uitzigt over de stad en de omliggende bergen. Jammer dat door de nevel de Hoog Alpen onzichtbaar waren. Na nog een poosje in een café, dicht by 't Hotel vertoefd te hebben, naderde voor my, de tyd van vertrek, en nam ik, om 5 uur aan 't station afscheid van myne beide gulle gastheeren en spoorde ik in eens, door, naar Holland.

De weg loopt eerst, door het vriendelyke Limath-dal, langs de fraay gelegen badplaats Baden, en kwamen wy om 6½ uur te Waldshut, aan de Duitsche grenzen, waar eene oppervlakkige visitatie plaats vond.

Op de verdere route trok meer byzonder [137.] Lauffenburg myne aandacht, dat met zyn oud kasteel⁸⁴, schilderachtig op eene rots aan den Ryn gelegen is. De rivier 17 voet breed vormt hier belangryke stroom-snellen.

Om 9 uur te Bazel komende, was het reeds donker, en vervolgde ik, na een kort oponthoud, mynen nachtelyken tocht. De smalle banken der spoorrytuigen, waren zeer weinig bevorderlyk, voor het genieten van eenigen slaap, zoodat ik den volgenden morgen

Donderdag 13 Augustus om 5 uur te Darmstadt komende, blyde was, weder by daglicht te ryden. De trein passeerde nu achtereenvolgens al de bekende punten, myner heenreis, en kwam ik om 11½ uur te Cöln, waar ik de 2 uur oponthoud besteedde, om den Dom nog eens te bezoeken.

De indruk van dit enorme gebouw, was als altyd, imposant, doch moet, met den Dom van Milaan vergeleken, verre achterstaan zoo in grootte, als in pracht van marmer en beeldhouwwerk.

[138.] Per sneltrein ging het nu, over Kleef Hollandsch grenzen te gemoet; by het passeeren van den Ryn met de stoompont, maakte ik onwillekeurig, eene vergelyking tusschen de rivier, zooals ik die nu, of zooals ik die, drie dagen geleden in het Hinter-Ryndal gezien had, als een smal beekje, dat naauwelyks den Gletscher ontsprongen, eerst drie uur, het daglicht mogt aanschouwen.

Te Zevenaar had ik het genoeg Neef F van Ryzewyk en echtgenooten te ontmoeten in wier gezelschap ik tot Arnhem spoorde waar ik mynen reisgenoot wedervond, en vervolgde ik na een oponthoud van 3 uur, myne reis naar Deventer, en mogt het genoeg smaken, om na eene absentie van byna vyf weken, myne huisgenooten, in goeden welstand terug te vinden.

83 Salomon Gessner (1730-1788). Zwitsers dichter, schilder en graficus.

84 Waarschijnlijk slot Laufen bij de waterval van Schaffhausen.

Gebruikte literatuur

- Baedeker, K., *Süddeutschland. Handbuch für reisende*, Leipzig 1929.
- Hansen, M.L. (ed.), *Herinneringen aan Duitsland. Harzgebergte 1856, Taunusgebergte 1872, Baden-Baden 1902*, Overijsselse Handschriften 24, Epe 2008.
- Hansen, M.L. (ed.), *Tal van bergen en bosschen. Een reis naar Saksen, Bohemen en het Thüringerwoud 1876*, Overijsselse Handschriften 27, Epe 2008.
- Hansen, M.L. (ed.), *Een waarlyk prachtig landschap. Een reis door Graubünden en Glarus 1875*, Overijsselse Handschriften 29, Epe 2009.
- Hansen, M.L. (ed.), *Onbeschryfelyk grootsch. Een wandeling door Zwitserland 1869*, Overijsselse Handschriften 31, Epe 2009.
- Hansen, M.L. (ed.), *Wildromantisch. Een tocht door Beieren, Tirol en Oostenrijk 1878*, Overijsselse Handschriften 32, Epe 2009.
- Hansen, M.L. (ed.), *'t Is eene tooverwereld. Een bezoek aan de wereldtentoonstelling te Wenen en een tocht in Salzkammergut door Mattheus van Delden 1873*, Overijsselse Handschriften 36, Epe 2010.
- Moussault, P., *Het geslacht Van Delden. Nakomelingen van Berend van Delden, die in de XVI-de eeuw te Deventer leefde*, Laren 1954.

Index

- Abadia 55
 Ache. Rivier 15
 Achendal, Achenthal 15, 16
 Achener pashoogte 15
 Achenkirch 15
 Achensee, Achensee 15, 17
 Hotel Seebank 15
 Scholastien, de 15
 Achenthalersee 16
 Adda. Rivier 36, 55
 Adige. Rivier 34, 42
 Adriatische zee 26, 33, 45, 51
 Ahorn. Berg 19, 21
 Ahrthal 11
 Albert prins van Pruisen 55
 Alpen 7, 14, 26, 27, 30, 36, 53
 Alpendalen 29
 Alpenketen 19, 26, 62
 Alpenpas 62
 Hoog Alpen 67
 Schwabische Alpen 12
 Tyrolsche Alpenketen 56
 Zwitsersche Alpenketen 56
 Ambras. Kasteel 24
 Amor. God 55
 Amsterdam 46
 Andeer 62
 Andernach 11
 Anthonius, Marcus Aurelius.
 Romeins keizer 44
 Arlberg. Berg 30
 Arnhem 7, 10, 11, 67
 Muis-Sacrum 11
 Velperplein 11
 Arona 60
 Arzel 28
 Atzwang 28
 Au 13
 Mariahilf-Kerk 13
 Augsburg 12, 24
 Bachustempel 58
 Baden 67
 Bad Kreuth, wildbad Kreuth 10,
 14, 15
 Bad Pfäfers 10
 Baedeker. Reisgids 22, 28, 29
 Ballagio. Gebergte 55
 Barth, Emma Catharina van
 Delden- (echtgenoote) 7, 67
 Bazel 67
 Beadeker, Karl. Auteur 7
 Beieren (Beijeren, Beyeren) 13,
 15, 22, 66
 Ober-Beijeren 12
 België (Belgie) 11
 Bellinzona 10, 61, 62, 65
 Hotel Angelo 61
 S Piétro Steffano. Kerk 61
 Bergamo 10, 53, 55
 Augustinerpoort 53
 Bartoloméo Colleoni kapel
 53
 Capella. Kasteel 55
 Cathedraal, domkerk 53
 Citadel 55
 Jacobapoort 53
 Plein van Garribaldi 53
 St. Maria Maggiore. Kerk
 53
 Bernhardino-Pas 61
 Berry, hertog van 50
 ----, hertogin van 50
 Bingen 11
 Bodensee 66
 Bonifatius. Heilige 13
 Bormio 10, 34, 36
 Boromeische eilandjes 60, 61
 Boroméo, familie 60
 Boromeo, Graaf Vitaliano 60
 Bolzano (Botzen) 10, 26, 30, 39-
 41
 Bourgondië 23
 Brauglio. Rivier 36
 Brauglio. Watervallen 37
 Bregenz 30
 Brennbüchl 28
 Brenner. Berg 26, 27
 Brennerbaan 31
 Brennerpas 10, 25, 26
 Brennerspoorweg 16, 35
 Brenner-Straatweg 25
 Triumphpoort 25
 Brenner zee, Brenner See 26, 27
 Brescia 53
 Breunbüchl 30
 Brissago 61
 Brüksal 12
 Brussel 58
 Buchau 16
 Camerlate 55
 Candanabia 55
 Carlotta. Villa 55
 Hotel Belle-vue 55
 Sommariva. Villa 55
 Can Grande (Cangrande) II
 Scaliger. Heer van Verona
 42
 Canova, Antonio. Beeldhouwer
 47
 Cantonnières al Boseo. Huis 35
 Cantonniëra Santa Maria (St
 Maria). Herberg 35, 37
 Carlsteg 19
 Cavour, Camillio Benso di.
 Staatsman 42, 59
 Chabaud-Latour (Chabos).
 Schuilnaam van de Franse
 koning 64
 Charles Ferdinand hertog van
 Berry 50
 Chur, Coïra 10, 62, 64, 65
 Hotel de l'Etoile 65
 Coblenz 11
 Colico 55
 Colleone, Bartolomeo. Veldheer
 53
 Como 55
 Comomeer (Lago di Como, meer
 van Como) 10, 52, 55
 Hotel Gennazini 55
 Constantinopel 52
 Corno dei Tre Signori. Berg 35
 Cresciëuz (Cresciëur) Schlatter,
 mevrouw (zuster) 29, 30
 Dante Alighieri. Dichter 43
 Darmstadt 10, 11, 67
 Hotel Köhler 11
 Delden, Aleida Catharina van 7
 ----, Berend van (Vader) 62
 ----, Johann Georg van (neef) 7,
 67
 ----, Mattheus van 7, 55
 Deventer 7, 41, 67
 Dolomieten (Dolomietbergen,
 Dolomiet-keten). Gebergte
 39, 41
 Dandolo. Doge 52
 Dornauerg 20
 Donizetti, Geatano Domenico
 Maria. Componist 48, 53
 Drachenfels. Berg 11
 Durnstein. Kasteel (Schloss) 40
 Duxerthal, Duxterthal 19
 Eisach. Rivier 26, 41
 End der Welt. (Bergweide) 34
 Engadin (Engadiner bergen) 31,
 35
 Enzeberg, Graaf 17
 Etsch. Rivier 26, 34, 38, 39
 Etsch-dal 10, 39-41
 Europa 11, 18, 34, 35, 44, 56, 58
 Evers. Professor 46
 ---- (Echtgenoote) 46

- Faliéro, Marius. Doge 50
 Fahrenheit. Temperatuurschaal 7, 27
 Fassathal 41
 Ferdinand II. Aartshertog van Oostenrijk 24
 Figli Weijll Schott & Ce. Firma 58
 Finstermünz. Berg 31, 32
 Finstermünzpas 10, 31
 Franzenshöhe. Huis 35
 Franzensveste. Station 26
 Frans Josef I. Keizer van Oostenrijk 40
 Fratoi-beek 34
 Friedrich August van Saksen. Koning van Polen 28 weduwe 28
 Fügen 18, 19
 Galleria dei Bagni 36
 Gallerie al Rio di Peder 36
 Garda 42
 Gardameer (Lago de Garda, Garda-zee) 10, 34, 41, 42, 53, 60
 Geislingen 12
 Gerlosdal, Gerlosthal 19, 21
 Gerloswand. Berg 19
 Gessner, Salomon. Zwitsers dichter, schilder en graficus 67
 Gmund 14
 Goethe (Göthe), Johann Wolfgang. Schrijver 22
 Gomagoi 34, 38
 Gorge de Pfaefers. Kloof 65
 Gorsensars. Station 26
 Graauwbunderland 31, 36
 Griekenland 13
 Gries 41
 Groningen 41
 Habtman, F.J. Bankier 23
 Hanerjoch. Berg 17
 Harz. Gebergte 7, 11
 Haspinger, Joachim 24
 Heide. Berg 33 Posthuis St Valentin 33
 Heidelberg 12
 Heinzenberg 19
 Heldersee 33
 Herwerden (Herwerde), D^{oo} van (dominé) 41, 42, 45, 48, 52 ----, mevrouw Van (echtgenoot) 41, 42, 45, 48, 52
 Hilfzer jochthal 35
 Hofer, Andreas. Componist 24
 Hohensee 10
 Holland 25, 29, 45, 67
 Holzkirchen 14
 Hooge Finstermünz-pas 31
 Hoogen Mendel. Gebergte 39
 Hötting 25
 Imbach 21
 Imst 28 Dekanat Imst 29 Station de post 28
 Ingent. Berg 19, 20, 21
 Inn. Rivier 16, 18, 25, 30, 31 Hangbrug 25
 Innsbruck, Innsbrück 10, 22, 23, 25-27, 30
 Annazuil 23
 Deutsche-café 25
 Deutsche koffyhuys 24
 Fransiscanerkerk 23
 Hoffgarten 24
 Hofkerk, Hof Kirche 23
 Hotel Goldner Adler 22
 Keizerlyk paleis 24
 Museum-straat 24
 Neustadt 22, 23
 Servitenkerk 23
 Theater 24
 Triomphboog 23
 Innthal 22, 25, 28, 31
 Ober-Innthal 9, 25, 27, 31
 Unter Innthal, Unterinnthal 16, 17, 21
 Isar. Rivier 13
 Isola Bella. Eiland 10, 60, 61 Kasteel 60
 Isola Madre. Eiland 61
 Isola dei Pescatori. Eiland 61
 Isola S. Giovanni. Eiland 61
 Italië (Italie) 7, 34, 42, 52, 61, 62 Noord-Italië, Noordelijk Italie, Noordelyk Italie 7, 11
 Isar. Rivier 12
 Isel (Iselberg). Berg 25, 26
 Jauffen. Berg 39
 Jenbach 10, 16-18, 21, 22 Hotel Brauhaus 16 Restauratie Toleranz 18
 Johannes. Heilige 52
 Juliet (Julia). Romanfiguur 43
 Jungfrau. Berg 56
 Keiler. [Rivier] 16
 Keulen (Cöln) 11, 67 Dom 67
 Kleef 67
 Klöpfelstandach. Huis 21
 Konigswand (Königswand). Berg 35
 Kreuth 15
 Krimmler waterval 21
 Kronenberg, D^{oo} 11
 [----] (neef) 11
 Kuckelberg. Berg 39
 Laas 38, 39
 Laasser Ferner. Gletscher 39
 Lago-Maggiore 10, 60, 61
 Lago Moëssola 62
 Landeck 10, 28, 30, 31 Hotel de Post 30
 Lauffenburg 67
 Lauffen. Kasteel 67
 Lavino 61
 Lecco 10, 53, 55 Hotel Croce di Malta 55
 Legnano 42
 Leonardo da Vinci. Schilder 58
 Leopold II. Duits keizer 23
 Leopold II. Groothertog van Toscane 52
 Leopold V. Aartshertog 24
 Liërna 55
 Limmatt, Limmath. Rivier 67
 Limath-dal 67
 Lissabon 16
 Lisippus 52
 Lodewijk XIV. Koning van Frankrijk 55
 Lombardije (Lombardye). Streek 42 Lombardysche vlakte 45
 Loppio-meer 41
 Louis Philippe. Koning van Frankrijk 64
 Lucia di Lammermoor (Lucie de Lammermoor). Opera 48
 Ludwig I. Koning van Beieren 22
 Ludwig I. Groothertog van Hessen-Darmstadt 12
 Madatsch. Berg 34, 35
 Magadino 61
 Mainz 11 Rynstraat 12
 Mals 33, 34, 38 Hotel de Post 34
 Mandello 55
 Manrach 16
 Mantua 42
 Marcus. Evangelist 52
 Maria (H. Maagd) 24, 52, 62
 Maria Carolina van Napels, hertogin van Berry (Berrij) 50
 Marianne (Mariane). Prinses der Nederlanden 55
 Martins wand. Berg 25, 26
 Maximiliaan (Maximilian) I. Duits keizer 23, 25
 Maximiliaan I Joseph. Koning van Beieren 15
 Maximiliaan II. Koning van Beieren 66

- Mayer (Maijr). Logementhouder 28
- Mayerhofen (Maijrhoven, Mayrhoven) 19, 20
- Méran, Meran 10, 38, 39, 40
- Aartshertog Johan. Hotel der Post 38
- Café de Paris 39
- Café Rosenkrans 39
- Méraner-dal 39
- Mesocco 62
- Mesoccodal 62
- Michelangelo Buonarotti. Schilder 52
- Michelsen, D^{re} 19
- Middelburg 19
- Milaan 10, 34, 42, 55, 56, 67
- Corso Vittorio-Emmanuele 56
- Dom, kathedraal 56, 60, 67
- Domplein 58
- Giardini pubblici 59
- Hotel de la Ville 56
- La Scala 58
- Palazzo e Pinacoteca di Brera, Paleis di Brera
- Palazzo di Scienze e Arti 58
- Piazza d'armi 59
- S. Alessandro. Kerk 58
- Sant'Ambrogio (S. Ambrogio). Basilica 58
- S. Maria delle Grazie 59
- Theatro Ciniselli 59
- Victor-Emmanuel gallery 58, 59
- Mittelberg 29
- Mittelberger gletscher 29
- Mittersee 33
- Moesa (Moësa, Moësola). Rivier 62
- Moësoladal 62
- Montebello. Burcht 62
- Monte-Cristallo. Berg 35, 37
- Monte-Rosa. Berg 56, 61
- Monte Zébru. Berg 35
- Mori 41
- Mühlau 25
- Mulder, Le. President der Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van Nyverheid 11
- München (Munchen) 10, 12, 13
- Allerheiligenkerk 13
- Allerheiligen-Hofkerk 13
- Basilica kerk 13
- Bavaria 13
- Café Maximilian 14
- Café Vier Jahreszeiten 14
- Carolinaplein, Carolinen platz 12, 13
- H Drievuldigheidskerk 12
- Dultplatz 13
- Engelsche koffyhuys 13
- Engelsche park 13
- Frauenkirche 13
- Getruidehalle 13
- Glyptotheek, Glyptothek 12, 13
- Hofbraühaus 13
- Hofkapel, de nieuwe 13
- Hoftheater 13
- Hotel Bayrischer Hof 12
- Koornbeurs 13
- Ludwigkerk 13
- Ludwigstrasse 13
- Maximilian brug 13
- Maximiliaans Platz 12
- Maximilianstrasse 13
- Nationaal Museum 13
- Pfandhausstrasse 12
- Pinakothek, de nieuwe 12
- Pinakothek, de oude 12
- Promenade-Platz 12
- Reichenbachbrug 13
- Ruhmes Halle 13
- Siegenthor 13
- Theatinerkerk 13
- Victualien Markt 13
- Münsterthal 36
- Murten 38
- Nago 41
- Napels 58
- Napoleon I. Keizer van Frankrijk 24
- Natürno. Waterval 38
- Naunders (Nauders) 32, 33
- Nederland 11, 13, 55
- Nieuwe Finstermünz-pas 31
- Nonnenwerth 11
- Nôtre, André le. Tuinarchtect 55
- Öttdal (Oetzthal) 27
- Ötztaler (Oetzthaler) Alpen. Gebergte 34
- Oloia 55
- Orteler, Ortle, Ortlespits. Berg 33-35, 37, 56
- Parijs (Parys) 56
- Passer. Rivier 39
- Passeyerthal 39
- Paulus. Heilige 52
- Peschiera. Vesting 42, 53
- Petzau. Rivier 28
- Pfäffers. Bad 65
- Pfunds 31
- Pitzer. Rivier 29
- Pitzthal (Pitzenthal) 10, 28, 29
- Plangeros 29
- Polen 70
- Porphyrgebergte, Porphyrketen 39, 40
- Portisau 16
- Prad 34, 38
- Praxiteles. [Beeldhouwer?] 52
- Predotti. Componist 59
- Prutz 31
- Psyche (Psijche). Mythologische koningsdochter 55
- Ragatz 10, 65, 66
- Rafaël (Rafael). Schilder 52
- Réaumur (Reaumuur). Temperatuurschaal 7, 51, 66
- Reichenau 64
- Reichenau. Kasteel 64
- Remagen 11
- Apollinariskerk 11
- Reschen-Scheideck. Waterscheiding 33
- Reschensee 33
- Rheinwaldgletscher 62
- Ried 31
- Rigi. Berg 67
- Riva 10, 41, 42
- Hotel: al Sole d'Ore 41
- Rofla-Schlucht 62
- Rolandseck 11
- Rome 13, 56
- Boog van Constantijn 13
- St Pieters kerk 56
- Romeo (Roméo). Romanfiguur 43
- Roon Frölich C^o. Firma 13
- Rorschach 66
- Rossum, Johannes van. Koetsier 55
- Rothholz. Kasteel 18
- Rottach 15
- Rottman, N.N. 13
- Rubens, Peter Paulus. Schilder 12
- Rudersdorf. Kapelmeester 11
- Rijn (Ryn). Rivier 11, 40, 62, 63, 65, 67
- Hinter Rhein 62, 64
- Hinter-Rheinthal, Hinter-Ryndal 62, 67
- Rijndal, Ryndal, Rheinthal 7, 11, 62, 64
- Vorder Rhein 64
- Rijswijk (Rysewyk), F. van (Neef) 67
- (echtgenoot) 67
- , Martijn van (zwager van Rysewyk) 7, 11, 35, 42, 45, 66
- , N.N. van (reisgenoot) 7, 67

- Saksen-Meinigen, prins van 55
 Sarca-thal 41
 Sargaar 66
 Sasso Corbaro. Burcht 62
 Scaliger. familie 43
 Schelleberg. Station 26
 Schelling, Friedrich Wilhelm
 Joseph von. Filosoof. 66
 Schaffhausen 67
 Schlanders 38
 Schlatter, Johann. Pastoor
 (broeder) 29
 Schön. herberg 28, 30
 Schwatz, Schwaz 21
 Senbach 21
 Serbelloni. Villa 55
 Sesto-Calende 60
 Sevilla 56
 Dom 56
 Shakespeare, William Engels
 schrijver 43
 Sicilië 55
 Sill. Rivier 25, 26, 67
 Sillthal 25
 Silz 27, 28
 Sint (S.)-Bernardino. Dorp 62
 Sint-Bernardspas (S. Bernardino-
 pas, Bernardino) 9, 62
 Sint-Gotthard (S. Gottardo).
 Stoomboot 60
 Sint (S.)-Gotthard pas 62
 Sint (St.)-Leonard 10, 29, 30
 Sint (S.)-Remigio. Gebergte 61
 Sint (S.)-Vigilio. Gebergte 42, 55
 Solferino 42
 Speckbacker, Joseph 24
 Spondalunga 36
 Spodinig. Logement 10, 34, 35,
 38
 Splügen 62
 Splügen pas 62
 Stelvio 34
 den Stelvio 37
 Stelvio dal 34
 Stelvio-pas 10, 34, 35
 Stelvio-straatweg 34
 Sterzing. Station 26
 Stilfs 34
 Stilfser dal 34
 Stilfserjochdal 37
 Stilfserjochpas 35
 Stillup. Rivier 31
 Stilluperbach 19
 Stilluperthal 19
 Stephansbrücke 27
 Strarz 18
 Strasser. Hotelhouder 19, 20
 Stresa 60
 Hotel du Dauphin 60
 Stuttgart 12
 Suldenthal 34
 Talfer. Rivier 41
 Tamina. Rivier 65, 66
 Taunus. Gebergte 7
 Teemes. Bad 67
 Tegernsee 10, 14, 15
 abdy 15
 Terlau 40
 Tersino. Rivier 61
 Tessino-dal 61, 62
 Thüsis 64
 Tintoretto. Schilder 50
 Tirol (Tijrol, Tyrol). Streek 7,
 11, 15, 16, 22, 29, 30, 31, 34,
 39, 42, 45, 51, 53
 Tyroler Jagerregiment 25
 Tirol. Dorp 39, 40
 Tirol. Kasteel (Kasteel Tyrol,
 Schloss Tirol) 39-41
 Tisati, Piëtro. Gids 42
 Titiaan. Schilder 47, 50, 52
 Trafoi 34, 35, 37, 38
 Trafoibeek (Trafoi) 35
 Trafoidal 35, 38
 Trämonstrateuser abdy 25
 Tratzberg. Kasteel 17
 Tremelone. Eiland 42
 Trente (Triënt) 41
 Triëst 52
 Tristen spits. Berg 19
 Ulm 12
 Unterstraes 67
 Uri. Burcht 62
 Uetli-berg 67
 Vallone della néve 36
 Varenna 55
 Veltlin. Streek 33
 Venetië (Venetie) 10, 42, 45-47,
 51, 52
 Antica birraria al Giardinette
 S Moisé. Restaurant 48
 badinrigting 47
 Bibliotheek 50
 Botanische tuin 51
 Brug der Zuchten, Ponte dei
 Sospiri 50
 Café Cipolata 47
 Campanile. Klokrentoren
 46, 48
 Canal di mestre 48
 Canal Grande 45, 47, 48
 Dogenpaleis 46, 50
 Fabriek van mosaik-werk,
 goudsteen, glazen kralen 52
 Giardini Pubblici 51
 Haven 45-48, 50, 51
 Hotel de l'Europe 45, 52
 Italiaansche Opera 48
 Kanaal della Giudecca 46
 Koninglyke academie van
 schoone kunsten 52
 Koninglyke paleis 46
 Leeuw van St Marcus. Zuil
 46
 Marzaria (Merceria). Straat
 48, 51
 Munt 50
 Paleis Giustiniani (Justiniani)
 45
 Paleis Pesaro 47, 50
 Piazza 52
 Piazzetta 46, 50
 Rialto-brug, Ponte di Rialto
 47, 48, 51
 Riva degli Schiavoni 50
 St Giovanni en Paölo 52
 San Marco (Sint Marcuskerk,
 St Marcus, S. Marco, H.
 Marcuskerk, San
 Marcokerk). Basilica 46-48,
 50, 51
 San Marco plein
 (Marcusplein, Sint
 Marcusplein) 46, 48, 51, 52
 San Chiara. Eiland 48
 Santa Maria Gloriosa dei
 Frari (St Maria dei Frari) 47
 Standbeeld van St
 Theodorus. Zuil 46
 St Giudeccakanaal 52
 St Maria della Salute. Kerk
 46, 52
 Santa Maria degli Scalzi (St
 Maria Gli Scalzi). Kerk 47
 Santa Maria di Nazareth.
 Kerk 47
 Vendramin-Calergi
 (Vendramin-Calerga). Paleis
 50
 Verlorne Loch. Kloof 63
 Verona (Vérone) 10, 42-45, 53
 Annunciata. Kerk 45
 Arena 44
 Café dell Europa 45
 Franziscaner klooster 43
 Giardino Giust, Giardino
 Giusto 44
 Hotel Due torri 42
 Kathedraal 42
 Mauzoleum van de Scaligers
 43
 Paleis della Scala 42

vervolg Verona

- Piazza-Brà 44, 45
- Piazza Vittorio-Emanuele 45
- Ponte delle Navi 43
- Santa Maria Antica, Sta Maria antica. Kerk 43
- S. Zeno Maggiore 44
- Standbeeld van Dante 43
- San Fermo Maggiore (St Fermo maggiore). Kerk 43
- San Zanipolo. kerk 52
- Tribunaal 43
- Veronese, Paolo. Schilder 50, 52
- Via-Mala 10, 62-65
- Vintschgau, de 25, 30, 34, 38, 40
 - Ober Vintschgau 34
 - Unter Vintschgau 34
- Vintschgau-weg 34
- Vintschgau dal 10, 38, 39
- Wallenstädter see 67
- Waldshut 67
- Weirburg. [Kasteel] 22
- Weiskugel. Berg 34
- Weissach. Rivier 15
- Wellau. Abdij 25
- Welser, Philippine 24, 25
- Wends 28, 30
- Wiezen 30
- Willem I. Koning der Nederlanden 55
- Wilten. Abdij 25
- Zell 10, 18-21
 - Post-Hotel 19
- Zellberg 21
- Zembach. Rivier 20
- Zevenaar 67
- Zevengebergte 11
- Ziller. Rivier 19
- Zillergrund. Dal 19
- Zillerthal 10, 16-18, 21
- Zillis 62, 63
- Zirl 25
- Zomthal 19
 - Carlsteg. Brug 20
 - Hochsteg. Brug 19
 - Untern Steg. Brug 19
- Zufallspits. Berg 35
- Zürich 7, 10, 66, 67
 - Hotel Bauer am See 67
 - Politechnicum 67
- Zuricher meer 67
- Zwarte Zee 26, 33
- Zwitserland (Zwitzerland) 11, 31, 62, 66

Eerder is in deze serie verschenen:

1	DIERBARE LAURA Brieven van Rudolf Sandberg 1823 – 1830	14.-
2	HOOGH WEL GEBOREN HEER EN NEEF Brieven van de patriot Adolf Warner van Pallandt tot Zuthem 1782 – 1787	8.-
3	NAAR PARIJS Een reisverslag van enige Zwolse heren naar de Franse hoofdstad in 1777	7. ⁵⁰
4	LIEVE NAATJE Brieven van Elsje Feith aan Naatje Siertsema, en andere familieleden	8. ⁵⁰
5	EENE REYSE NA VLAANDEREN EN BRABAND Een reisverslag van Lambertus Nilant uit 1768	8. ⁵⁰
6	AEN ALLE VRINDEN MET RESPECT Correspondentie van familie Nilant 1698 - 1762	9.-
7	VAN FOLIO TOT DUODECIMO Negen particuliere Zwolse bibliotheken	10.-
8	VERLOREN HUISELIJK GELUK Gedichten en overpeinzingen 1795 - 1817	7. ⁵⁰
9	BANKROET De ondergang van Johan Willem Simon baron van Haersolte 1810	17. ⁵⁰
10	GELIEVE HET DAER HEEN TE DIRIGEREN... De brieven van Willem V aan Arend Sloet tot Tweenijenhuisen 1771 - 1785	9.-
11	ALLER TREFFENDST EN STOUT De huwelijksreis van J.C. baron van Haersolte naar Duitsland, Zwitserland en Italië in 1837	6.-
12	BROEDER IN APOLLO Brieven en alba amicorum van Zwolse dichters 1800 - 1840	12.-
13	EEN GROTE TOUR Hendrick Jordens in Engeland, Frankrijk, Zwitserland en Duitsland 1684 - 1685	10.-
14	LEVENSBERICHT De autobiografie van J.F. Serrurier 1771 - 1844	11.-
15	EEN HELE COURANT De correspondentie van de familie Bangeman 1804 - 1881	11.-
16	REISEBOEK Vijftien reisverslagen van de jonge graaf van Rechteren Limpurg 1804 - 1813	8.-
17	DE GEWIGTIGSTE GEBEURTENISSEN Het studentendagboek van Adolph F.L. graaf van Rechteren Limpurg 1814-1817	12.-
18	OVER GROTE KEIEN NAAR PARIJS De huwelijksreis van graaf van Rechteren Limpurg 1824	7.-
19	LIEVE PAPA! Brieven van W.B. Blijdenstein, bankier te Londen aan B.W. Blijdenstein, bankier te Amsterdam 1895-1907	14.-
20	AANGENAME RENCONTRES Drie reisherinneringen aan de Rijn 1821, 1840 en 1865	8.-
21	PERROKIETEN EN PAPAGAYEN, PAPAIJERS EN PISANGS Een reis om de wereld 1824 - 1826	7.-
22	SCHOUWSPLEN Een reis naar de Middellandse Zee 1834	8.-
23	HET ANKER WORDT GELIGT Brieven vanuit de hele wereld van J.C. baron van Haersolte 1824 - 1834	14.-
24	HERINNERINGEN AAN DUITSLAND Harzgebergte 1856, Taunusgebergte 1872, Baden-Baden 1902	9.-
25	EN ROUTE Drie reisjournalen van Rudolphina gravin van Rechteren 1827, 1836 en 1838	9. ⁵⁰
26	EER EN LUISTER Het proces om de havezate Haerst 1786 - 1803	9. ⁵⁰
27	TAL VAN BERGEN EN BOSSCHEN Een reis naar Saksen, Bohemen en het Thüringerwoud 1876	8.-
28	GEFNUIKTE AMBITIES Geen geld en eer voor onwettigen 1834-1900	10.-
29	EEN WAARLYK PRACHTIG LANDSCHAP Een reis door Graubünden en Glarus 1875	8.-
30	AFGEZEIJLD Een commissie naar Staats-Vlaanderen 1783	7.-
31	ONBESCHRYFELYK GROOTSCH Een wandeling door Zwitserland 1869	9.-
32	WILDROMANTISCH Een tocht door Beieren, Tirol en Oostenrijk 1878	8.-
33	EEN ALLERDROEVIGST TREURTONEEL Een mislukte reis naar Noord-Amerika 1783	7.-
34	EEN ONAFHANGELIJK WIJS EN ALMAGTIG WESEN De geloofsbelijdenis van Margaretha Isabella van Ittersum tot Relaeer 1801	10.-

35	TOT LOSSER GEKOMEN	
	Het notitieboek van Aleida Leurink 1698-1754	15.-
36	'T IS EENE TOOVERWERELD	
	Een bezoek aan de wereldtentoonstelling te Wenen en een tocht in Salzkammergut door Mattheus van Delden 1873	8.-
37	EEN AANBLIK EENIG IN ZYN SOORT	
	Mattheus van Delden in Tirol en in het noorden van Italië 1868	10.-

O V E R I J S S E L S E H A N D S C H R I F T E N

Te bestellen bij Streng, Woesterweg 5, 8162 RW EPE
Tel.: 0578 614388. E-mail: jcstreng@planet.nl